

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

**ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
У 4 СФЕРАХ: ІНФОРМАЦІЙНІЙ,
ОСВІТНЬО-НАУКОВІЙ, КУЛЬТУРНІЙ,
РЕЛІГІЙНІЙ**

КИЇВ 2023

Дана публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках програми «Права людини в дії», який виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ.

Американський народ, через USAID, надає економічну та гуманітарну допомогу по всьому світу понад 55 років. В Україні допомога USAID надається у таких сферах як: економічний розвиток, демократія та управління, охорона здоров'я і соціальний сектор. Починаючи з 1992 р., Агентство США з міжнародного розвитку надало Україні технічну та гуманітарну допомогу на суму 1,8 мільярда доларів.

Детальнішу інформацію про програми USAID в Україні можна отримати на офіційному веб-сайті USAID <http://ukraine.usaid.gov> та сторінці у Facebook <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

ВИДАНО:

Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» в рамках реалізації проекту «Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополь у 4-ьох сферах: інформаційній, освітньо-науковій, культурній, релігійній».

Світлини на обкладинці – Анатолія Ковальського та Юрія Смелянського
Дизайн обкладинки Андрій Прибеги

Стор. 152

Наклад: 200 примірників

Видавець:

ТОВ «Видавничий дім» АртЕк»

Адреса: 04050, Україна, м. Київ, вул. Юрія Ільєнка, буд. 63

Тел. (+380 97) 552 15 05

АртЕк
видавничий дім

ЗМІСТ

- 5** Вступ до звіту формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя у 4 сферах: інформаційній, освітньо-науковій, культурній, релігійній (*Андрій Щекун, Юрій Смелянський*)

- 10** Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя у освітньо-науковому напрямку (*Валентина Потапова, Юрій Смелянський*)

- 36** Рекомендації органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя до освітньо-наукового напрямку

- 45** Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя у релігійному напрямку (*Андрій Іванець, Олександр Саган, Андрій Смирнов, Руслан Халіков*)

- 62** Рекомендації органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя що до формування практичних моделей реінтеграції у релігійній сфері після звільнення Криму

- 72** Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя в інформаційній політиці (*Гаяна Юксель, Андрій Щекун*)

- 96** Рекомендації органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя в інформаційній політиці

- 110** Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя в культурній політиці (*Евеліна Кравченко, Андрій Луцик, Сергій Мокренюк, Дарина Підгорна; запрошені експерти: Тетяна Водотика, Володимир Гуріч*)

- 148** Рекомендації органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополя щодо використання термінів, пов'язаних з колабораціонізмом (*Андрій Щекун, Юрій Смелянський*)

Презентований проект експертів «Гуманітарна політика» Експертної мережі Кримської платформи – це досить ґрунтовно змістовна робота, в якій напрацьовані чіткі професійні рекомендації для державних органів влади України. Експертний доробок має ґрунтовне дослідження, в якому відображена суспільно-політична ситуація в Криму до і після окупації з врахування сьогоднішнього російсько-української війни, що триває з 2014 року. Що важливо зазначити, – це те, що ці експертні напрацювання мають мати політичне рішення щодо надалі законодавчого впровадження на державному рівні з питань реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Від імені команди нашої громадської організації вдячний експертам групи «Гуманітарна політика» Кримської платформи за їх працю та внесок у звільнення Криму. Дякуємо нашим донорам USAID та УГСПЛ за сприяння та підтримку в реалізації цього необхідного, край важливого проекту.

Сергій КОВАЛЬСЬКИЙ,
голова громадської організації «Кримський центр
ділового та культурного співробітництва
«Український дім»

**ВСТУП ДО ЗВІТУ
ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
У 4 СФЕРАХ: ІНФОРМАЦІЙНІЙ,
ОСВІТНЬО-НАУКОВІЙ, КУЛЬТУРНІЙ,
РЕЛІГІЙНІЙ**

Андрій Щекун, Юрій Смелянський

У 2021 році фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у період з 29 липня по 4 серпня провели опитування з питання майбутнього окупованого Криму. Одним з результатів виявилось, що абсолютна більшість українців (61%) вважала, що у майбутньому Кримський півострів має перебувати у складі України. При цьому 44% вважали, що повернення Кримського півострова до складу України неможливе. Цей показник порівняно з подібним опитуванням у 2016 році впав на 11%. Тобто на 11% більше громадян України перестали вірити у можливість деокупації Кримського півострова.

Причиною таких змін стала політика влади щодо деокупації та реінтеграції Криму. Точніше, відсутність зрозумілої, прозорої та послідовної політики у цьому питанні.

У червні 2016 року на парламентських слуханнях «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи» було

затверджено Рекомендації, реалізація яких мала закласти основу формування внутрішньої політики щодо окупованої території Кримського півострова.

У цьому документі наголошувалося, що «...виробленню державної стратегії реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя обов'язково має передувати визначення процедури, за якою буде здійснюватися процес повернення деокупованого Кримського півострова в правове поле України, що означає попереднє досягнення політичного і суспільного консенсусу щодо низки базових питань, зокрема:

- у якій саме формі автономії деокупований Кримський півострів буде реінтегруватися в Україну;

- чи є доцільним отримання нової назви деокупованої та реінтегрованої в Україну Автономної Республіки Крим, а також якими будуть глибина і зміст політико-правового статусу автономії;

- яким чином будуть розподілені повноваження між органами місцевого самоврядування та місцевими органами управління в Криму, в тому числі Курултаєм та Меджлісом

кримськотатарського народу, та центральною владою, особливо з урахуванням нового усвідомлення Україною ваги та ролі кримськотатарського фактору на Кримському півострові;

- яким чином будуть мінімізовані ризики, щоб не допустити повторення подій, змістовно аналогічних до кримської трагедії 2014 року, а також які внутрішньо кримські запобіжники будуть гарантовано перешкоджати будь-якому недружньому зовнішньому впливу, у тому числі збройній агресії».

На жаль, слід зазначити, що і в згаданих Рекомендаціях, і в риториці обговорення всього спектру кримських питань, в основному, розглядається лише право і роль кримськотатарського народу, як корінного народу України. Адже на територію Кримського півострова сформувалося ще два корінні народи України: караїми та кримчаки. Ці народи, наглядаючи на свою нечисленність, мають такі самі права, що і кримськотатарський народ.

Відповіді на жодне з поставлених питань, які були б позитивно сприйняті українським суспільством, владою так і не було надано. Громадський діалог з обговорення перелічених питань між громадянським суспільством, експертною спільнотою та владою відсутній.

Водночас, самі Рекомендації парламентських слухань стали успішним прикладом співпраці громадянського суспільства, експертної спільноти та влади у розробці державних документів стратегічного значення. Фактично Рекомендації стали дорожньою картою формування кримської української політики. Не враховуючи значного запізнення, влада продовжує звертатися до пунктів Рекомендацій і реалізовувати їх. Без таких тісних горизонтальних зв'язків як однієї з ознак демократичного суспільства розробити та реалізувати

ефективну кримську політику реінтеграції неможливо.

Під реінтеграцією слід розуміти відновлення або повернення у правове, економічне, ідеологічне, культурне, адміністративне та інше поле України. Тобто елементами політики реінтеграції території Кримського півострова, як і будь-якої іншої деокупованої території України, будуть економічна, соціальна, гуманітарна тощо політики.

Гуманітарна політика має розглядатися як система цілей і засобів їх досягнення політичними і державними інститутами з управління та регулювання духовною сферою суспільства. Гуманітарну політику можна визначити як систему рішень, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуальної, духовної безпеки людини, реалізації її духовних потреб і збагачення творчого потенціалу.

Тут мова йде про культурну, етнонаціональну, освітню, наукову, інформаційну та інші види політики, спрямовані на всебічний розвиток людини як особистості, забезпечення її конституційних прав і свобод. У питаннях реінтеграції ці завдання ускладнюються необхідністю подолання наслідків окупації. Насамперед у свідомості людей, громадян України, які тривалий час були змушені перебувати в окупації чи еміграції.

Гуманітарна політика ґрунтується на визнанні невід'ємних прав людини, в тому числі права на гідне життя для кожного, незалежно від національних, расових, релігійних, вікових, статевих, індивідуальних або соціальних ознак.

Відповідно, цілями гуманітарної політики можуть бути консолідація титульної нації, корінних народів України та національних меншин, усіх соціальних груп, які постійно

мешкають на території Кримського півострова на засадах гуманізму, всебічного розвитку людини та забезпечення її культурних, національних, освітніх, релігійних потреб. Так формується мета гуманітарної політики у демократичній державі.

У тоталітарному суспільстві, навпаки, гуманітарна політика спрямована на атомізацію суспільства, підкорення особистості панівній ідеологічній доктрині (комуністичній, фашистській, націонал-соціалістичній, сіоністській, фундаменталістській, рашиський тощо). Саме так і відбувається сьогодні на окупованій території Криму.

Державна гуманітарна політика – це система і послідовна діяльність держави у відносинах з людиною зокрема і суспільства в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості і з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості, як у її власних інтересах, так і в інтересах держави в цілому.

Результати реінтеграції можуть бути різними: злагода, співпраця, єдність або напруга, конфронтація, конфліктність. Все залежатиме від інструментів сформованої політики реінтеграції.

Вищою ціллю гуманітарної політики, зокрема у процесі реалізації політики реінтеграції на території Кримського півострова, має бути створення умов для повноцінного культурного, національного, соціального розвитку особистостей, національних та соціальних груп та суспільства в цілому на основі реалізації прав людини, усіх народів і етносів у складі єдиної багатонаціональної держави.

У зв'язку з цим, гуманітарна політика держави у процесі реінтеграції деокупованого Кримського півострова має проявитися у послідовному здійсненні заходів, спрямованих на підтримку гуманітарного розвитку кримського регіонального суспільства та подолання наслідків окупації згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами:

- культурна політика має бути спрямована на створення умов для відродження та всебічного розвитку духовного потенціалу особистості й суспільства в українському регіоні – Кримський півострів, забезпечення доступності користування послугами закладів та установ культури, гарантії свободи творчості;

- політика у сфері науки, пріоритетами якої є визначення потреб держави у сфері науки; вкладу, який кримський регіональний науковий простір може принести до єдиного українського наукового простору; формування інтелектуального потенціалу у кримському регіональному суспільстві, як невід'ємній частині українського суспільства; формування нової кримської регіональної системи національної та науково – технологічної політики і органічне входження її в український і світовий науковий простір; підвищення стану науки в суспільстві; посилення взаємної затребуваності науки й економіки;

- політика у сфері освіти, основною метою якої є забезпечення відродження кримської регіональної освітньої моделі, створення умов доступності освіти, створення засобами державної політики умов для всебічного розвитку всіх галузей освіти як основи для соціально – економічного, духовного, культурного та інтелектуального розвитку суспільства, подолання наслідків втручання окупантів у свідомість

мешканців Кримського півострова, впровадження зарубіжного досвіду розвитку освіти, збагачення освітнього простору України;

- релігійна політика, основним завданням якої є забезпечення прав та свобод світогляду і віросповідання, релігійної діяльності, рівності релігійних організацій, поєднання інтересів держави, суспільства і церкви у процесі формування моралі та духовного розвитку, створення умов для релігійного середовища, забезпечення захисту від негативного впливу російської церкви та їхньої релігійної пропаганди на свідомість мешканців Криму;

Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім» із залученням експертів робочої групи «Гуманітарна політика» Експертної мережі Кримської платформи, за підтримки Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту «Права людини в дії», який виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини здійснила реалізацію проекту «Формування комплексного

бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м. Севастополя у 4 сферах: інформаційній, освітньо-науковій, культурній, релігійній».

Метою реалізації проекту було поставлено створення базового документу в 4 сферах (інформаційній, культурній, релігійній, освітньо-науковій) з рекомендаціями щодо формування і реалізації державної політики, які є невід'ємними складовими з розробки Концепції гуманітарної державної політики реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Пропонований для ознайомлення текст є звітом, результатом реалізації цього проекту. На нашу думку, запропонований звіт має стати додатковим інструментом, який допомагає органам державної влади України у формуванні об'єктивної політики реінтеграції Кримського півострова у питаннях, що розглядаються.

**ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
У ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ НАПРЯМУ**

Валентина Потапова, Юрій Смелянський

Освіта є соціальною та духовною основою життєдіяльності людини, засобом забезпечення демократичних свобод, системотворчим чинником національної безпеки держави, стабільності та розвитку суспільства. Освіта виконує виховну функцію, що полягає у забезпеченні процесів соціалізації особистості та її громадянського становлення, передачі новим поколінням вітчизняного та світового культурно-історичного досвіду.

Але використовуючи інструменти системи освіти можна виховати людиноненависників, гвалтівників, убивць, мародерів, грабіжників. Для таких людей не існуватиме світової культури. Усі інші народи сприйматимуться як неповноцінні, нижчої якості, залежні. Вибираючи такі інструменти освіти суспільство вступає на шлях деградації та самоліквідації. Саме такий вектор обрала російська федерація, реалізуючи свою освітню колонізаційну політику на окупованій території Кримського півострова. Саме такі освітні результати продемонстрували та продовжують демонструвати російські загарбники на тимчасово окупованих територіях України.

Українське суспільство стало гостро потребувати людей нової формації – вільних, амбітних, високоосвічених, відкритих до спілкування, гнучких до змін, досить сміливих, щоб приймати виклики, пристрасних і готових служити не лише своїм кишеньковим інтересам. Потреба в таких людях у процесі реінтеграції Криму, з урахуванням усіх завдань, ще більша. Тому завдання школи у співпраці з батьками та іншими громадськими інститутами – виростити нове покоління молодих людей саме такими. Здавна відома біблійна істина каже, «не вливають нового вина у старі хутра». Тому й виростити нову людину, яка зуміє знайти себе, реалізувати, бути корисною та успішною в сучасному світі, застарілими підходами неможливо.

Виклики, які стоять перед системою освіти зараз, потребують якісних змін. І було б доцільно розпочати переоцінку пріоритетів з урахуванням цільових завдань, пов'язаних з питаннями реінтеграції Криму. Сьогодні школи оцінюють насамперед за рівнем знань її випускників, але, як показує практика, в епоху технічного прогресу, коли інформація стає доступною для всіх, одних знань недостатньо

для того, щоб стати успішною та щасливою людиною.

Є щось більше – вміння спілкуватися, об'єднуватися заради ідеї, співпрацювати, співпереживати, працювати в команді, вміння слухати і прислухатися, вміння чути і бажання бути почутим, вміння спільно жити в суспільстві вільним і водночас не порушувати межі особистісного простору інших людей, вміння та бажання бути корисним.

Тому, основним завданням вчителя та школи є виховати Вільну Людину з великої літери. Це дійсно так, адже свобода дає можливість:

- бачити;
- рухатися вперед;
- жити та діяти автономно.

Історична довідка

Для України 2010 рік став першим роком часткового подолання наслідків світової кризи 2007–2009 років. На кінець 2010 року населення Автономної республіки Крим становило 1 963 500 осіб (без населення міста Севастополя). Населення міста Севастополь 380 800 осіб. Освітній простір Автономної республіки Крим характеризувався такими загальними показниками. Загалом у системі регіональної освіти АРК у навчальному році 2010/2011 рік було задіяно 63 700 працівників.

Не секрет, що на території Кримського півострова мовою спілкування була російська мова, що відобразилося і в освітньому просторі АРК.

Структура кількісних показників регіональної системи освіти в Автономній республіці Крим у 2010/2011 навчальному році

Рівень навчального закладу	Кількість установ	Кількість учнів
Дошкільні навчальні заклади	607	51800
Загальноосвітні навчальні заклади ¹	600	177500
Професійно-технічні НЗ	30	14172
ВНЗЗ	32	55523
Всього	1269	298995

¹ на початок 2010/2011 навчального року функціонувало 609 загальноосвітніх шкіл. На кінець навчального року їх лишилося 600.

² статистичних даних щодо кількості структурних підрозділів вищих навчальних закладів з інших регіонів України на території Кримського півострова немає. Але відомо, що у цих структурних підрозділах на території Криму навчалось 28 400 студентів.

*Структура використання мов
в освітньому процесі 2010/2011 навчального року*

Рівень навчального закладу	Мова навчання			
	українська	російська	кримсько- татарська	англійська
Дошкільні навчальні заклади	1715	49546	539	-
Загальноосвітні навчальні заклади	13609	149793	5399	217
ВНЗ	8515	47008	-	-
Всього	23839	246347	5938	217

Опис стану

«Ризик» та «загроза», терміни, виникнення яких практично своєю чергою породжують проблеми, неприємності та біди. Даючи оцінку існуючих та можливих ризиків і загроз ми пропонуємо наступні визначення:

«Загроза» – це можлива небезпека. Загроза – це обіцянка шкодити, зло. Тобто, потенційно можлива подія, вплив або дія.

«Ризик» – це поєднання ймовірності та наслідків настання несприятливих подій. Чинники ризику – події які можуть відбутися. Тобто ризик – це небезпека.

З точки зору класифікації ризиків та загроз, які можуть та/або супроводжуватимуть процес реінтеграції освітнього та наукового простору в Криму, допустимо визначити таким чином:

1. Ризики та загрози, що формуються довоєнною та до окупаційною історичною пам'яттю. Для прикладу, корупція та дерибан, ВНЗ та їхні філії як магазини з продажу дипломів, оплачувана безкоштовна освіта тощо.

2. Ризики та загрози, що породжуються результатами окупації.

3. Ризики та загрози, що породжуються політикою української влади з кримського питання. У нашому випадку щодо питань реінтеграції освітнього та наукового простору Криму.

4. Ризики та загрози, як результат реалізації політики реінтеграції. Наприклад, наслідки «ручного управління»; «ефект виконавця» тощо.

В Криму на момент початку окупації у лютому 2014 року склалася ситуація, яку узагальнено можна сформулювати наступним чином: «Всіх громадян, які проживають у Криму, можна поділити на приблизно рівні 3 соціальні групи: проукраїнська, проросійська та тих, хто дивиться на світ через призму «теорії холодильника». Про останню – це не добре і не погано, таких у всьому світі більшість, просто система координат, в яких вони живуть у різних державах різна. У Криму всіх громадян повністю влаштовував «український правовий лібералізм, за якого жорсткість законів компенсується необов'язковістю їхнього виконання.

Не влаштовувало «якість влади» та «якість життя». То й були ті «гачки», на які окупанти ловили свідомість громадян у Криму».

Що внаслідок окупації? «Українського правового лібералізму втрачено. Якість влади та якість життя не змінилися і навіть стали гіршими, як відображення російської державної дійсності». І жителі Криму, громадяни України, це розуміють. Кожен по своєму. Адже у кожної людини в голові постійно працює власний аналізатор життя, аналізатор дійсності.

Підсумки роботи цих індивідуальних аналізаторів протягом усього періоду окупації працювали на інтереси України. Але після деокупації та у процесі реалізації політики реінтеграції ці індивідуальні аналізатори не припиняють свою роботу. От тільки оцінюватимуть вони вже українську політику в Криму, кримську українську реальність. Оцінювати, перебуваючи в перехідних станах психіки та свідомості. Індивідуальному, але яке має величезний вплив на формування масового:

1. Негативне сприйняття.
2. Критичне сприйняття.
3. Очікувальне сприйняття.
4. Сприйняття захоплення.

Для ілюстрації. Перебуваючи в ейфорії можливості повернутись додому – сприйняття захоплення дійсності – кримські політичні емігранти реалізують мрію про повернення. Припустимо, це відбувається у середині серпня. І раптом виявляється, що діти та онуки у вересні не підуть до навчальних закладів (дитсадок, школа, виш, профосвіта). Причина банальна – не готові з низки причин (організаційно, економічно, кадрово, інформаційно, методично). При цьому вказати точний термін початку навчального року та інших освітніх процесів влада не може.

Військово-цивільна адміністрація хоч і покликає виконувати функції місцевого самоврядування таким, по суті, не є. Питання – як швидко сприйняття захоплення перетвориться на негативне сприйняття? Питання риторичне.

І таких, як стало модно говорити «епізодів ділової гри – реінтеграція Криму», можна запропонувати дуже багато.

І тепер безпосередньо про проблеми. Основними проблемами, які здатні генерувати ризики та загрози з переходом у стан суспільно-політичної нестабільності, є брехня, невизначеність, дезорієнтація, неорганізованість, байдужість, зарозумілість, помилковість і так далі.

Ризики та загрози, що породжуються довоєнною історичною пам'яттю

Для сфери освіти – це насамперед освітня корупція. Для дошкільних закладів – дефіцит місць, що породжував корупцію. Для загальноосвітньої школи – репетиторство як бізнес. Для ВНЗ – продаж дипломів як система організації навчального процесу, пов'язана з чисельністю контингенту. Особливо щодо комерційних студентів. Для професійної освіти – платна безоплатність. Професійне училище у Ялті, готують кухарів. «Діти, завтра на заняттях навчатимемося готувати страви з качки – всім принести по 1 качці».

У риториці влади, наприклад, взагалі не йдеться про реінтеграцію дошкільного сегменту кримського освітнього простору. Інфраструктура, якої не вистачало до війни. Мається на увазі місця у дошкільних закладах. Як бачить цю ситуацію влада у політиці кримської реінтеграції? Невизначеність, та сама,

---

що генерує ризики. А яка позиція щодо кадрового питання у цьому сегменті? Невизначеність. Якщо звільнені від окупації громадяни України в Криму побачать, що питання у невизначеній перспективі залишаться проблемним для родин – індивідуальними аналізаторами буде породжуватись неприйняття. Як швидко це неприйняття буде спроектовано на Україну загалом? Адже ми матимемо і тих, хто в ейфорії, і тих, хто в очікуванні, і тих, хто в неприйнятті від початку. Три соціальні групи. І окупанти за Керченською протокою нікуди не подінуться.

Ризики та загрози, що породжуються результатами окупації

Серед процесів, які спрямовані на майбутню реінтеграцію тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь одним з важливіших є процеси реінтеграції системи освіти і як наслідок реінтеграції дітей та молоді.

Із 2014 року в Україні триває збройний конфлікт, який призвів до окупації Автономної республіки Крим та міста Севастополь і територій Донецької та Луганської областей. Протягом 9 років окупаційна адміністрація, використовуючи освітні інституції формальної і неформальної освіти, проводить цілеспрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації свідомості молоді.

За інформацією російської статистики чисельність населення в окупованому Криму у віці 14–35 років на 1 січня 2023 року складає 472 000 або 25% населення півострова. А дітей у віці до 18 років було 191 700. За перше півріччя на півострові народилося 7463 дитини.

Дошкільну освіту в тимчасово окупованому Криму отримує біля 80 000 дітей (у 2022 році – 79 843) у 418 дошкільних навчальних закладах. За роки окупації кількість дошкільних закладів зростає, побудовано та введено в експлуатацію понад 50 закладів. На 1 вересня 2023 року було відкрито ще 10 дошкільних закладів на 1480 місць. Таким чином у 2023 року на 1000 дітлахів було 627 місць у ДНЗ. Не вистачає місць і для дітлахів окупованого міста Сімферополь в 74 дошкільних закладах (інформація розміщена на сайті так званого управління освіти, хоча за словами заступниці начальника управління – начальниці відділу загальної освіти окупаційній адміністрації Сімферополя Наталії Матюхіної в Сімферополі діє 64 дошкільних закладу, в очікуванні 1300 кримських сімей).

Загалом до шкіл тимчасово окупованого Криму у 2023–2024 навчальному році пішло 232 369 школярів (у 2022–2023 навчальному році – 233 000 учнів). Збільшилася і кількість дітей, які переїхали з так званих «нових територій» – Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонських областей – у 2023–2024 навчальному році до шкіл тимчасово окупованого Криму прийшло біля 3 500 дітей (в минулому навчальному році було 1994 дитини з «нових територій»).

Всі ресурси окупантів в тимчасово окупованому Криму повідомляють, що 2023–2024 навчальний рік почався у 541 школі, а в минулі роки (2021–2022 та 2022–2023 навчальні роки) повідомлялося, що освітній процес на окупованому півострові розпочнеться в 545 загальноосвітніх закладах (рос. общеобразовательных организаций). І це з урахуванням введення нових закладів освіти. Тим паче, що 1 вересня 2023 року була відкрита нова школа

в с. Трьохпрудне Симферопольського району, а так званий глава республіки Сергій Аксьонов заявив, що з 2014 року на окупованому півострові було побудовано 12 шкіл.

Водночас варто звернути увагу, що система шкільної освіти тимчасово окупованого Криму не в змозі забезпечити відповідних умов для навчання і на півострові продовжується навчання в дві зміни. У 2023–2024 навчальному році 20 600 учнів у 98 школах будуть навчатися у другу зміну.

Для прикладу, в тимчасово окупованому місті Сімферополі з 1 вересня в 48 школах міста за парти сядуть біля 50 тис. дітей (у 2022–2023 навчальному році було 49 560 школярів), а першокласників буде біля 5 000 (минулого року – 5900 першокласників). І знов таки в школах окупованого Сімферополя буде друга зміна.

Для забезпечення підвозу дітей до міста навчання з 1 вересня 2023 року працюють 548 шкільних автобуса. Також, за словами окупаційної міністерки освіти Валентини Лаврик до кінця року окупований Крим отримає ще 28 автобусів.

Так у так званому Міністерстві освіти, науки та молоді Криму міністерка Валентина Лаврика повідомила, вперше за парти сяде 23 248 дітей, а сторінці так званого голови республіки Крим Сергія Аксьонова наводиться цифра у 21941 першокласників. При чому дані подаються з різницею в один день. Більш вірогідною все ж є цифра у 23 248 дітей, адже в минулому 2022–2023 навчальному році було 24 624 першачків. Різниця в цифрах на 1345 дитини суттєва, це майже 45 класів або дві школи.

З кількістю професійних освітніх організацій розібратися складно через те, що вони належать до різних відомств, тому на сайті

так званого Міністерства освіти, науки та молоді республіки Крим розташований список з 52 закладів, окупаційна міністерка освіти Валентина Лаврик доповідає про 42 заклади, а так окупаційний глава Криму колабораціоніст Сергій Аксьонов говорить про 36 професійних освітніх закладах.

На початку поточного навчального року в окупованому Севастополі 1 вересня відкрили свої двері 68 шкіл – 62 державні школи та 5 чи 6 приватних шкіл. Питання забезпечення належними умовами в окупованому Севастополі так і не вирішені, у 38 школах запроваджена друга зміна і кількість дітей, які відвідують школи в другу зміну зростає, адже в минулому році було 37 шкіл з другою зміною.

До першого класу у 2023–2024 навчальному році вперше за парти сіло 6105 учнів, що менше в порівнянні з минулим роком, коли першокласників було 6220, хоча кількість перших класів збільшилась з 208 до 211.

У 2023–2024 навчальному році 9876 учнів розпочали навчання в 10 закладах професійної освіти (минулого року в закладах ПОО навчалось 9324 учня).

Освітній процес в дошкільних закладах тимчасово окупованого Криму у 2022–2023 навчальному році здійснювали 6484 працівника (минулого року – 6 368 працівників). Кількість вчителів теж збільшилась – у цьому навчальному році в школах окупованого півострова працює 17 499 вчителів (у 2022–2023 навчальному році було 17 382 вчителів). У 2023–2024 навчальному році в школах окупованого Криму працює 1 400 молодих спеціалістів. Разом з тим, не зважаючи на незначне збільшення вчителів в тимчасово окупованому Криму, педагогів не вистачає – так у Сімферополі не вистачає вчителів початко-

---

вих класів, російської мови та математики. Окупаційна влада намагається вирішити питання забезпечення шкіл педагогами різними шляхами – в Сімферополі та Ялті з місцевого бюджету доплачують по 5 000 рублів молодим спеціалістам; задіяна програма «Земський вчитель» (за 3 роки в окупований Крим приїхало 102 вчителів, кожному з яких виплачують 1 000 000 рублів), вчителям надають пільги по оплаті житла та виділяють земельні ділянки й інше. А з 4 вересня 2023 року в Кримському республіканському інституті післядипломної педагогічної освіти розпочався набір для учасників так званої СВО (спеціальна військова операція – так в Росії називають повномасштабне вторгнення).

Освітній процес у 2023–2024 навчальному році в закладах освіти в тимчасово окупованому Севастополі за інформацією російської статистики забезпечує 1755 педагогічних працівників дошкільної освіти та 3101 педагогічний працівник шкільної освіти (в минулому році було 1701 вихователь та 3051 вчитель, хоча за інформацією так званого Департаменту освіти і науки Севастополя в дошкільних закладах працювало 1613 педагогічних працівників, а в школах – 3378).

Системою освіти в тимчасово окупованому Криму керує так зване Міністерство освіти, науки та молоді «республіки Крим» на чолі з міністеркою Лаврик Валентиною Василівною (народилась в с. Хоменки Шаргородського району Вінницької області, у 1995 року закінчила Сімферопольський державний університет ім. М.В. Фрунзе за спеціальністю «українська мова», кваліфікація «філолог», викладач української мови).

Керування системою освіти у тимчасово окупованому Севастополі відбувається через

Департамент освіти і науки м. Севастополя, який на 1 вересня 2023–2024 навчального року очолював виконуючий обов'язки Кривонос Максим Юрійович.

У 2014 році в Криму навчалися майже 60 000 студентів, серед яких понад 15 000 після окупації півострова перевелися у навчальні заклади під контролем України. У ВНЗ III–IV рівнів акредитації анексованого Севастополя навчалось орієнтовно 14 000 студентів.

У серпні 2014 року голова російського уряду Дмитро Медведєв розпорядився створити в Сімферополі Кримський федеральний університет імені В.І. Вернадського (КФУ). У жовтні 2014 року він підписав розпорядження про створення ще одного федерального університету – Севастопольського державного (СДУ). Для створення КФУ вирішили об'єднати 7 ВНЗ і 7 наукових організацій півострова, для СДУ – 7 севастопольських ВНЗ. Більшість приватних закладів закрилася, а філії українських вищих навчальних закладів у Криму набір на перший курс у 2014 р. не оголошували. Обидва університети утворені в січні 2015 р.

За даними самоаналізу КФУ, в 2015 р. у закладі навчалися 31 650 осіб, серед них на денній формі – 19 739. Кількість студентів на бюджетній основі становила 48,5% від загальної кількості. Слід зауважити, що до анексії тільки в ТНУ ім. В.І. Вернадського навчалися майже 18 000 студентів. У 3-х інших великих ВНЗ Сімферополя (КДМУ, НАПКБ і КАТУ) – приблизно 15 000.

Відповідно до оприлюдненої інформації, у Кримському федеральному університеті імені В.І. Вернадського в 2018/2019 роках навчалось 32 668 осіб, а в Севастопольському

державному університеті – 10 500. Щороку кількість контингенту КФУ скорочується: за 2018/2019 р. загальна кількість студентів, які там навчаються, зменшилася на 6% (1 878 осіб).

Окрім об'єднання вишів в окупованому Криму відбувався й процес скорочення закладів вищої освіти. Якщо на початок 2014 р. в Криму діяло 94 закладів вищої освіти (разом з філіалами), то восени 2014 р. їх залишилося всього 10, а на початок 2023 року – 8:

- Керченський державний морський технологічний університет
- Кримський інженерно-педагогічний університет
- Кримський федеральний університет імені В. І. Вернадського
- Кримський університет культури, мистецтва та туризму
- Університет економіки та управління
- Кримський юридичний інститут (філіал ФГКОУ ВО «Університет прокуратури Російської Федерації»

● Кримський філіал ФГБОУ ВО «Російський державний університет правосуддя»

● Кримський філіал ФГКОУ ВО «Краснодарський університет Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації»

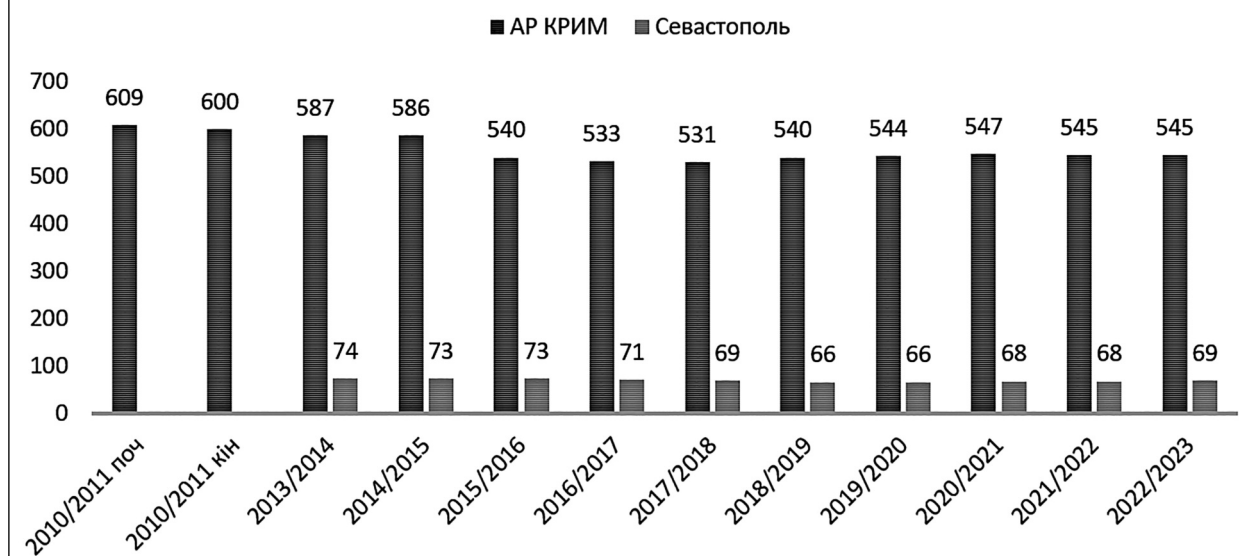
Потрібно також врахувати, що окрім «монстра» КФУ, інші заклади вищої освіти виконують номінальну функцію – так у Кримському університеті культури, мистецтва та туризму у 2022 році навчалось біля 500 осіб.

Освітній процес на окупованих з 2014 року територіях України був змінений на стандарти окупованих територій чи російські, а згодом повністю підпорядкувався російським стандартам. Великою проблемою є те, що частина українських дітей здобуває освіту лише за російськими стандартами, що унеможлиблює формування у них української ідентичності через освіту.

За 9 років окупації АР Криму та м. Севастополь окупаційна влада сформувала цілу систему знищення української ідентичності дітей на тимчасово окупованих територіях.

КІЛЬКІСТЬ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ТОТ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЬ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ РОКАМИ

Експерти ЦГП «Альменда», які 9 років досліджують освітню політику росії щодо дітей в Криму, мали змогу структурувати її в певну схему – «російська система знищення ідентичності дітей на ТОТ». Компонентами, а точніше механізмами, цієї політики є мілітаризація, індоктринація, знищення українознавчого компоненту в освіті, пропаганда «культу» війни.

Для розуміння викликів, які постануть перед українською державою варто навести кількісні показники освітнього поля тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь в динаміці та порівнянні з до окупаційними роками.

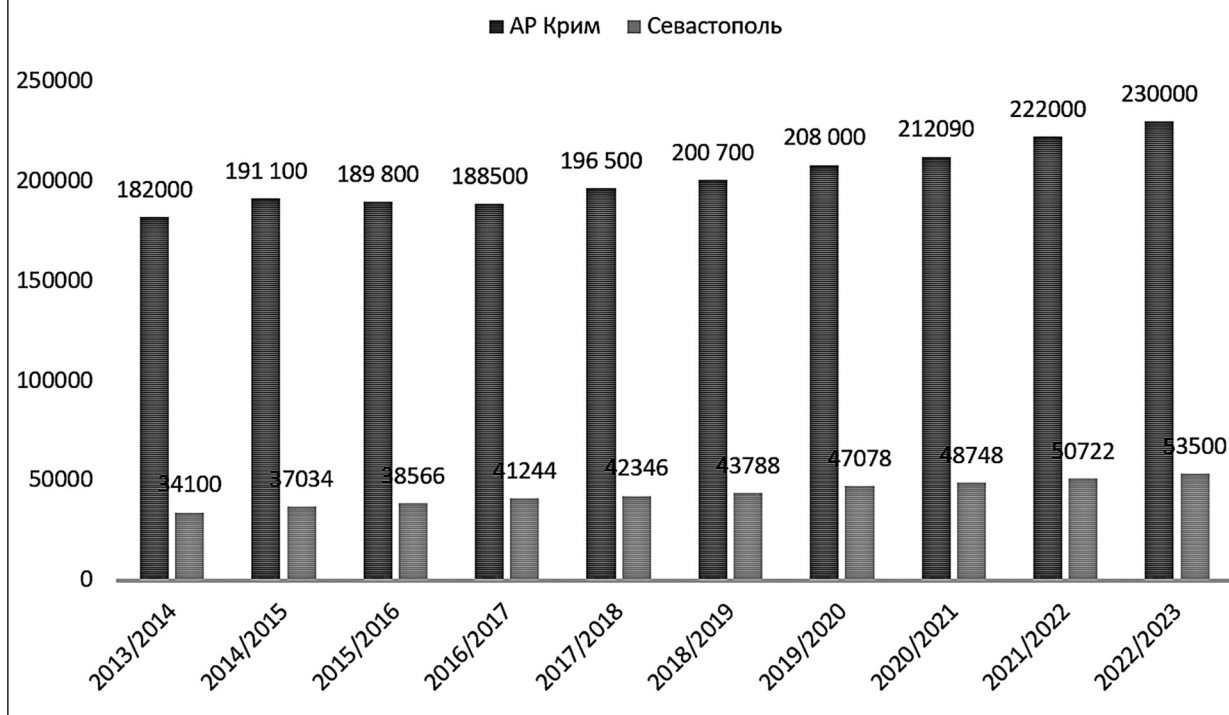
За даними Міністерства освіти та науки України на момент окупації в Криму загально середню освіту у 586 закладах загальної середньої освіти отримували 208 536 учнів,

серед яких випускників та випускниць було 12 079.

Після окупації відсутні офіційні відомості освітнього поля тимчасово окупованого Криму і орієнтуватися можна лише на дані окупаційного Міністерства освіти «Республіці Крим». Останніми роками освітня статистика анексованого Криму стала закритою. Дізнатися кількісні показники або дуже складно, або інформація надто суперечлива. Окрім того, суттєва різниця у статистичних даних може виникати з огляду на особливий статус Севастополя, дані якого завжди рахувалися окремо.

Водночас неможливо порахувати кількість громадян України, які отримують освіту в окупації, оскільки за декілька років окупації у різні способи було здійснено певну заміну кримчан на російських громадян (на початок 2018 р. – до 17%). Також статистичні дані не враховують

КІЛЬКІСТЬ ДІТЕЙ, ЯКІ НАВЧАЛИСЬ У ШКОЛАХ ТОТ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЬ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ РОКАМИ

суттєвого збільшення військового контингенту і працівників спеціальних служб, більшість серед яких «перебираються» на півострів із сім'ями. Показовими є такі приклади: у Севастополі в 2018 навчальному році кількість учнів перших класів збільшилася на 30% (з 3800 до 4500), через що впроваджено навчання у дві зміни.

Перебування півострова під контролем окупаційної влади тривалий час сприяє загрозливій ситуації щодо наявності результатів навчання за вимогами Державного стандарту загальної середньої освіти та освітніх документів згідно рівням Національної рамки кваліфікацій.

Закон України «Про освіту» визначає такі рівні освіти: початкова освіта, яка відповідає

першому рівню Національної рамки кваліфікацій (1–4 клас); базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій (5–9 клас); профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій (10–11 клас).

Таким чином майже 100 % школярів та випускників попередніх років у Криму повинні будуть під час інтеграції отримати відповідні освітні документи щодо трьох рівнів освіти. На жаль, з 2015 року питання отримання освітніх документів (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти та свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти) підміняється питанням вступу до вищих навчальних закладів України. Створена система спрямована лише на тих учнів, які висловили бажання

продовжити навчання у вищих навчальних закладах України, і не розв'язує питання «нострифікації» у будь-якій формі освітніх документів дітей із тимчасово окупованої території.

У кількісних показниках без врахування дітей, які переїхали з РФ, це орієнтовно 200 тисяч освітніх документів (Свідоцтва про здобуття базової середньої освіти та Свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти (дані на 2023 р).

Проблеми, що породжені окупацією

Ці проблеми вже створені. Ці ризики та загрози вже існують. Насамперед – це мілітаризація свідомості молоді, дітей. Усіх, хто пройшов через окупаційний освітній простір. Як виявлятиметься ця мілітаризація свідомості – неадекватне, спочатку негативне сприйняття України як ворога. Внутрішній аналізатор може призвести до чергового витoku поляризації суспільства на проросійське та

Аналіз контингенту учнів тимчасово окупованого Криму в контексті рівнів навчання і навчання за програмами українського освітнього поля показує, що лише учні, які 2022/2023 р. закінчили 10-й клас, навчалися за державними освітніми стандартами України, решта вже виключно за програмами російської федерації і не мають жодної сертифікації за рівнями навчання України

Класи	Роки											
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1-й												РФ
2-й											РФ	РФ
3-й										РФ	РФ	РФ
4-й									РФ	РФ	РФ	РФ
Перший рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття початкової освіти)												
5-й								РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
6-й							РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
7-й						РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
8-й				РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
9-й			РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
Другий рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти)												
10-й		РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
11-й	УК	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ	РФ
Третій рівень Національної рамки кваліфікацій (свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти)												

проукраїнське як основи протистояння. Найстрашніше, якщо проукраїнська частина не матиме аргументів, окрім «треба потерпіти». Отже.

Ризик спотвореного сприйняття подій, що відбулися в період з 2014 року до факту деокупації. Це, як мінімум.

Ризик спотвореного сприйняття історії.

Ризик мовного неприйняття і це один з найбільш легко, при правильному підході, переборному ризику. Наприклад, позиція – для чого вивчати українську мову? Для кар'єри та соціального ліфта територією України? Так. Це необхідність. Для життя у Криму – ні. **Й це нам потрібно змінити.** До речі, виміри соціальних настроїв у Криму та Севастополі у 2011 році це дуже яскраво проілюстрували. Проводив ці виміри російський аналітичний центр і вони були у дуже неприємному шоку від результатів. Усвідомлення мешканцями Кримського півострова потреби знання української мови.

Але є деякі «але». Наприклад. Конституційна тримовність у довоєнному Криму. Ми справді віримо, що всі три мови мали у Криму однаковий статус?

Йде десятий рік окупації. Весь період окупації українська мова фактично була забороненою для вживання на окупованій території. У Криму в цей період можна спостерігати картину, коли група кримських мешканців запливає в море та спілкується українською мовою – замовкаючи, коли підпливає хтось незнайомий, чужий. Небезпечно, можна постраждати за мову.

Слід визнати, що в майбутній реінтеграції Кримського півострова мовне питання буде займати особливе місце.

Не зважаючи на декларації про багатомовне освітнє середовище на окупованих територіях (в тимчасово окупованому Криму мовами освіти в дошкільній, початковій та середній освіті (до 10 класу) є російська, українська та кримськотатарська; а у 10–11 класах – тільки російська; аналогічна ситуація і у Севастополі.

На момент спроби анексії у березні 2014 р. навчання державною мовою охоплювало **7,3% українських учнів (13 322 осіб)**, працювали 7 україномовних шкіл у містах, проте **жодної україномовної школи – у сільській місцевості.** Більш того, українська мова була загальнообов'язковою для вивчення в усіх школах АРК і м. Севастополя, що призводило до 100% володіння державною мовою серед дітей та молоді.

Після окупації РФ майже знищила можливість навчання дітей на українській та кримськотатарських мовах, і це не зважаючи на рішення міжнародних організацій.

Якщо у довоєнному 2013–2014 навчальному році кримський регіональний освітній простір характеризувався наступними показниками:

15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання (182 класи, 3092 учні);

1 школа із кримськотатарською мовою навчання і класами з українською мовою навчання (40 класів, 809 учнів);

20 шкіл із двома мовами навчання: кримськотатарська і російська (68 класів, 679 учнів);

27 шкіл із трьома мовами навчання: українська, кримськотатарська і російська (109 класів, 1281 учень);

Загалом кримськотатарською мовою навчалися 5551 учень (3,1% від загальної кількості);

---

12 707 учнів вивчали кримськотатарську мову як предмет, 28 – поглиблено, 6906 – факультативно.

То у 2022/2023 навчальному році у на частині окупованого Кримського півострова який має назву від окупантів «республіка Крим» функціонувало 545 загальноосвітніх організацій, у яких навчалося 230 300 учнів.

Навчання здійснювалося трьома «державними» мовами «республіки Крим»: російською, українською та кримськотатарською мовами.

Функціонувало 528 загальноосвітніх організацій з російською мовою навчання

Функціонувало 16 загальноосвітніх організацій з кримськотатарською мовою навчання (261 клас, 5462 учні). Крім того, на базі 21 загальноосвітньої організації з російською мовою навчання відкрито 119 класів із кримськотатарською мовою навчання (1905 учнів).

Продовжувала функціонувати одна загальноосвітня організація з українською мовою навчання (9 класів, 182 учні). Крім того, на базі МБОУ «Сімферопольська академічна гімназія» м. Сімферополя відкрито клас з українською мовою навчання (15 учнів).

Таким чином, російською мовою навчалося 222 800 учнів (96,7% від загального контингенту), кримськотатарською мовою – 7 300 учнів (3,2%), українською мовою – 197 учнів (0,1 %).

У 2022/2023 навчальному році у загальноосвітніх організаціях «республіки Крим» організовано викладання та вивчення 7 рідних мов народів російської федерації, які проживають у «республіці Крим»:

- вірменська (134 учні),
- болгарська (49 учнів),
- грецька (142 учнів),

- кримськотатарська (33351 учнів),
- німецька (117 учнів),
- російська (178454 учнів),
- українська (3486 учнів).

У 2022/2023 навчальному році у 562 освітніх організаціях «республіки Крим», які реалізують програми дошкільної освіти, навчалося 78 600 дітей, з них російською мовою – 72 600 дітей (98,33 %), кримськотатарською – 1 300 (1,63 %), українською – 31 (0,04 %).

Ризики та загрози, що породжуються політикою української влади з кримського питання.

До них слід віднести:

Ризик помилковості визначення стратегічних та проміжних цілей реінтеграції.

Ризик хибності у виборі кримської регіональної освітньої моделі.

Ризик поляризації суспільства.

Відповідно до ст. 3 Конституції України кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Відповідно до ч. 1 ст. 4-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» однією із цілей державної політики із забезпечення державного

суверенітету України на тимчасово окупованій території є забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі. А відповідно до ч. 2 ст 5 цього ж закону, основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є:

- захист основоположних політичних і громадянських, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини;

- забезпечення доступу до закладів освіти та медіа України.

Зазначене реалізується шляхом забезпечення:

- права на здобуття дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти за будь-якою формою здобуття освіти, визначеною законодавством;

- права продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію у відповідних закладах освіти на території інших регіонів України у разі якщо вони не завершили здобуття повної (базової) загальної середньої освіти;

- права здобути на конкурсних засадах вищу, фахову передвищу та професійну (професійно-технічну) освіту за кошти державного бюджету, зокрема на умовах державного замовлення, у порядку та в межах квот, визначених Міністерством освіти та науки України (далі – МОН);

- права на проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання у порядку, визначеному МОН, за винятком осіб, які здобуття вищої освіти на тимчасово окупованій території почали після дати початку тимчасової окупації відповідної території.

Для забезпечення зазначених прав Верховною Радою та Урядом України були прийняті та затверджені **більш ніж 75 різних правових актів, більшість з яких є актами реагування на виклики та певною мірою не відповідають ситуації сьогодення (Додаток).**

Виділяємо основну, на нашу думку, регуляторну базу, прийняту Міністерством освіти і науки України (далі – МОН):

- Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2021 року № 271 (в редакції від 11.10.2022) ;

- Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році, затвердженим наказом МОН № 276 від 15.03.2023 (в редакції від 05.07.2023);

- Порядок прийому на навчання для закладів фахової передвищої освіти в 2023 році, затвердженим Наказом МОН № 277 від 15.03.2023 (в редакції від 05.07.2023);

- Типові правила прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України, затвердженими Наказом МОН № 499 від 14.05.2013 (в редакції від 03.08.2023);

- Наказ МОН від 15.05.2023 № 563 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні»;

- Наказ МОН від 12.01.2016 (в редакції від 14.03.2023) № 8 «Про затвердження Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти»;

- Наказ МОН від 19 травня 2016 року № 537 «Про затвердження Порядку проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на тимчасово окупованій території України після 20 лютого 2014 року».

Також деякі проблемні питання можуть роз'яснюватись листами від МОН.

Але підхід щодо реагування на виклики через «ситуативно реагування» призвів до того, що не всі нормативні акти корелюються між собою, зміни законодавства відбуваються з запізненням або після того, як ситуація змінилась та втрачено сенс внесених змін.

Для прикладу відразу після окупації частини української території до українських вишів для продовження навчання були переведено більш ніж 23 000 українських студентів, а вступна кампанія 2014 року, майже не відрізнялась від довоєнної. Наступна вступна кампанія (2015 року) показала, що кожний 10-й абітурієнт обрав Україну. Таки показники були внаслідок того, що майже всі абітурієнти

мали свідоцтва про базову загальну середню освіту, мали базові знання з української мови та історії України і дистанційно потрібно було отримати освіту лише за старшу (профільну 10–11 клас) школу. Несвоєчасне реагування на виклики, які пов'язані з дистанційною освітою та державною сертифікацією рівня освіти призвели до різкого падіння показника (2015 – 943, 2016 – 153) і як наслідок втрати можливості інтеграції молоді з півострова.

Також, слід також зауважити, що кримська молодь досі не може користуватися рівними освітніми правами щодо отримання безоплатної загальної середньої освіти: вона все ще надається неефективними засобами – тобто дистанційні методи навчання або ж через самоосвіту (екстернат форма) – коли держава виконує лише контролюючу функцію (у формі державних іспитів), без розробки програм подолання освітніх розривів та відповідних навчальних програм для онлайн курсів.

В 2016 році для усунення дискримінації та створення рівного доступу до вищої освіти Міністерством освіти і науки України (МОН)

був створений особливий порядок тестування знань через освітні Центри «Крим-Україна» (так звана вступна процедура «Квота-2», введена Наказом МОН № 271), а також вжито низку інших заходів для спрощення вступу до вишів для кримської молоді. Але все ще є низка невирішених питань, зокрема:

1. Порядку, що затверджений Наказом № 271 МОН, в якому зазначається можливість надання квот для вступників з ТОТ до закладів професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти, в той час як Порядок прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2023 році не встановлює квоту для вступників з ТОТ, цієї ж квоти не передбачають Типові правила прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України.

2. Незважаючи на позитивне рішення про виділення освітніх квот на навчання для вступників з окупованої території, уряд не звернув уваги на проблеми тих кримчан, що переводяться з навчальних закладів, створених окупаційною владою. Освітня система не розглядає цих осіб як таких, що вступають до вишів вперше, а тому вони позбавляються квоти на безоплатне навчання.

3. Прийнята Постанова Кабінету міністрів України (КМУ) №1045 повністю не вирішує питання соціальних стипендій всім студентам-переселенцям (як тим, що навчаються за державний кошт, так і тим, що сплачують за навчання), що суперечить Законам України (ЗУ) №1207-VII та №1556-VII.

4. ЗУ №1207-VII гарантує право осіб з тимчасово окупованих територій на отримання освіти за державним замовленням, однак механізму реалізації цих гарантій досі не розроблено, а використання бюджетних місць з «Квоти-2» не передбачено.

5. Діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи (ВПО), не можуть повною мірою користуватись цільовою державною допомогою, що передбачена ЗУ №425-VIII, оскільки Постанова КМУ №975 яка протирічить положенням закону та ускладнює його виконання.

В 2020 році Верховна Рада України (ВРУ) прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти», тим самим законсервувавши існуючу недосконалу процедуру вступу кримчан до вишів на материковій частині України.

Тому існує необхідність дослідження цих норм та встановлення їхньої відповідності між собою, адже донині немає чіткої освітньої політики держави, від чого, відповідно, виникають труднощі у здобувачів освіти.

Якщо більш проаналізувати нормативно-правову базу у відповідності до проблем, які виникають у здобувачів освіти з АР Крим та м. Севастополь, можемо зазначити наступне:

1. Проблеми загальної середньої освіти

Внаслідок збройної агресії з боку російської федерації та незаконної окупації нею українських територій реалізація права на освіту на тимчасово окупованих територіях ускладнюються. Українські діти в окупації піддаються тиску зі сторони окупаційної влади, яка фактично не дає їм можливості обирати за якими державними стандартами навчатись: України чи російської федерації. Також у зв'язку з бажанням навчатись в українських школах діти та їхні батьки можуть зазнавати переслідувань та цькувань, через це вони обирають навчатись за українськими програмами потай. В результаті має місце присутнє подвійне навантаження на дітей через

нехтування росією міжнародними нормами. В той же час Україна вживає заходів задля поліпшення стану дітей на ТОТ у тому числі з питань, що стосуються освіти.

На даний момент передбачається дистанційна та екстернат форми навчання, як одні з найвдаліших для дітей з ТОТ, проте тут також існують нюанси. Відповідно до Положення «Про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» затвердженого Наказом МОН №8, екстернат може організуватися для осіб, які перебувають на неконтрольованій території або на території населених пунктів на лінії зіткнення та не можуть відвідувати навчальні заняття в закладі освіти або не можуть пройти річне оцінювання.

Позитивним моментом є можливість дистанційного зарахування, а також можливість скласти річні оцінювання дистанційно. Важливим є неможливість отримання документа про освіту без прибуття на підконтрольну Україні територію, що піднімає певні безпекові питання, тому що шлях може пролягати через зону бойових дій, також це додаткові фінансові витрати. Серед складнощів існує відсутність інформації про екстернат форму навчання на сайтах самих шкіл чи неактуальність опублікованої там інформації.

Під час аналізу сайту МОН не було знайдено, наприклад, алгоритму чи роз'яснень щодо зарахування до 1 класу осіб ТОТ. Така відсутність інформації може стати перепорою під час реалізації права на освіту.

Підсумовуючи, існує певна нестача актуальної інформації на офіційних джерелах, що значно ускладнює батькам та дітям процес подання документів для отримання освіти, а також існують питання, які потребують додаткового врегулювання.

2. Проблеми

професійно-технічної освіти

Відповідно до Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України затвердженого Наказом МОН № 271 від 01.03.2021 (у редакції від 11.10.2022), для отримання документів про базову середню освіту або повну загальну середню освіту, необхідних для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти, проходять річне оцінювання та державну підсумкову атестацію (крім випадків звільнення від державної підсумкової атестації) за екстернат формою здобуття освіти в уповноважених закладах загальної середньої освіти. Тобто процедура схожа до процедури для закладів вищої та передвищої освіти, проте вступники до закладів вищої освіти можуть подавати заяви до ЗВО через освітні центри, в той час як вступники до закладів професійно-технічної освіти не можуть подавати заяви на вступ через освітні центри «Крим – Україна» та «Донбас – Україна», а така можливість певним чином спростила б цю процедуру для осіб з ТОТ.

Вищезгаданим Порядком передбачено, що він визначає особливості отримання документів про загальну середню освіту та особливі умови прийому для здобуття вищої, фахової передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти особами, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, із наданням можливості вступати у межах встановлених **квот** прийому до закладів освіти України. Проте цей же Порядок не передбачає квот для вступників до закладів професійної освіти

та відсилає до Типових правил прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України затверджених Наказом МОН №499 від 14.05.2013 (у редакції від 03.08.2023), які у свою чергу також жодних квот для вступників з ТОТ не передбачають.

Наприклад, Порядком прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році встановлюється квота-2 для вступників з ТОТ, що гарантує їм певний відсоток місць ліцензованого обсягу, для вступників до закладів професійної освіти доцільно запровадити аналогічну квоту, аби гарантувати абітурієнтам з ТОТ можливість навчатись в Україні.

3. Проблеми фахової передвищої освіти

Відповідно до відносно нового Закону України «Про фахову передвищу освіту» від 06.06.2019 (в редакції від 23.03.2023) фаховий коледж – заклад фахової передвищої освіти або структурний підрозділ закладу вищої освіти, іншої юридичної особи, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям фахової передвищої освіти. Цей закон припиняє сприйняття коледжу як закладу вищої освіти та визначає його як заклад фахової передвищої освіти.

Одним із звернень до нашої організації було колективне звернення щодо заповнення всього ліцензійного обсягу у фахових коледжах під час дії вступної кампанії та, відповідно, неможливості вступу абітурієнтів з ТОТ до закладів фахової передвищої освіти.

Проаналізувавши Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році, розуміємо, що для вступників до закладів вищої освіти, які знаходяться на ТОТ існує квота-2, що гарантує їм можливість вступу до ЗВО. Якщо ж шукати аналогічну квоту для

вступників до закладів фахової передвищої освіти з ТОТ у Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2023 році – її просто не буде знайдено. Себто держава не гарантує певний відсоток ліцензійного обсягу, що може використовуватись вступниками з ТОТ до фахових коледжів і в силу факторів, які не залежать від вступників, а спричинені окупацією, вони можуть просто не отримати чи не встигнути отримати бажане місце для навчання в закладах фахової передвищої освіти, що і сталося із заявниками, які звернулись до ГО «ЦГП АЛЬМЕНДА».

Дана проблема збігається із проблемою професійно-технічної освіти у контексті відсутності пільги при вступі для осіб з ТОТ і, відповідно, рішення її може бути аналогічним – запровадження квоти-2 для вступників з ТОТ до фахових коледжів, а також врегулювання використання закладами фахової передвищої освіти всього ліцензованого обсягу до закінчення вступної кампанії.

4. Проблеми вищої освіти

У 2023 році до українських ЗВО з ТОТ АР Крим та м. Севастополь вступило 86 осіб, цей показник є низьким, що означає наявність певних проблем. Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році складається зі 125 сторінок разом з додатками, така кількість матеріалу, який, до того ж, наповнений специфічною термінологією ускладнює його коректне трактування, що може викликати його помилкове розуміння різними спеціалістами, ЗВО та вступниками. Це може стати перешкодою до вступу до ЗВО абітурієнтами з ТОТ.

Ще одним із нюансів є те, що Порядок прийому для здобуття вищої, передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти

осіб, які проживають на тимчасово окупованій російською федерацією території України затверджений Наказом МОН № 271 визначає лише дати завершення прийому заяв, вступних іспитів, але не встановлює їх початкові рамки, таким чином заклади освіти на власний розсуд встановлюють часові рамки, часто цю інформацію складно отримати на сайті ЗВО, що може спричинити пропущення вступником іспитів. Ця частина потребує додаткового врегулювання.

Листом МОН №1/10142-23 від 11.07.23 року «рекомендовано закладам вищої і фахової передвищої освіти з 01 вересня 2023 року максимально перейти до здійснення освітнього процесу в аудиторному форматі з урахуванням наявності та місткості укриттів», що по факту унеможлиблює навчання дітей з ТОТ. Цей лист лише рекомендація та не має обов'язкового характеру, проте заклади вищої освіти взяли його за основу та видали накази про обов'язкове очне навчання, чим поставили під загрозу можливість навчання для осіб, які перебувають в окупації, а також для тих, хто виїхали з України у зв'язку із повномасштабним вторгненням.

Ці дві категорії осіб не мають гарантованої можливості через безпекову ситуацію, а також фінансові складнощі приїхати до України та навчатись тут оф-лайн, а у відповідності до ст. 57-1 Закону України «Про освіту» здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування)

на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників. В даному випадку ЗВО ігнорують цю норму та обмежують доступ до вищої освіти особам з ТОТ, адже неприбуття до закладу освіти на очне навчання може загрожувати відрахуванням.

5. Проблема переведення на бюджет студентів, які перемістились з ТОТ

На другому місці за кількістю звернень розміщується питання щодо переведення осіб з ТОТ на навчання за кошти державного бюджету із навчання за кошти фізичних чи юридичних осіб, яка, як мінімум, є наслідком, недостатньої поінформованості осіб з ТОТ у своїх правах. Це питання є дійсно важливим, адже в умовах окупації немає можливості сплачувати великі суми за навчання.

28 жовтня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову №1224 «Про затвердження Порядку переведення на навчання за державним замовленням окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, які зараховані до закладів фахової передвищої, вищої освіти до 2021 року включно на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб» в якій затвердив порядок у відповідності до якого особи, що проживали чи проживають на ТОТ та були зараховані до закладів вищої чи фахової передвищої освіти до 2021 року включно, можуть бути переведені на навчання за кошти державного бюджету. Низка громадських організацій ще у 2022 році підняла питання щодо можливості застосування такої норми на практиці, проте до цього часу жодних змін до цього порядку так і не було внесено.

Відповідно до Постанови №1224 четверта категорія осіб для переведення на навчання за кошти держбюджету повинна надати наступні документи: витяг з реєстру територіальної громади, який підтверджує відомості про місце проживання (перебування) особи або інформацію про відсутність таких відомостей станом на 24 лютого 2022 р. разі коли витяг з реєстру територіальної громади містить інформацію про відсутність зазначених відомостей, документом, що підтверджує право на переведення на навчання за державним замовленням, може бути документ про освіту, здобуту у відповідний період часу в закладі освіти, який розташований на ТОТ або в зоні бойових дій.

В той же час Україною не визнаються будь-які освітні документи, видані окупаційною владою, тобто для осіб, які проживають на ТОТ АР Крим та вступили до українських закладів освіти до 2021 року включно фактично заблоковано переведення на бюджетну форму навчання у відповідності до цього порядку.

6. Визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на ТОТ

Міністерство освіти і науки України своїм Наказом № 537 затвердило у 2016 році порядок проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на тимчасово окупованій території України після 20 лютого 2014 року, проте цей порядок діяв лише для жителів ТОТ Криму, а наразі через певні законодавчі зміни його можна застосувати лише до осіб, які вступили до ЗВО Криму до початку його окупації.

Особи, які через життєві обставини, як от матеріальні труднощі, потреба у догляді за тяжкохворими родичами чи за інших поважних причин були змушені залишитись на ТОТ і, відповідно, отримувати освіту за держстандартом окупанта, у разі повернення в Україну фактично залишаються без вищої, фахової передвищої, професійно-технічної освіти та у результаті без можливості працевлаштування. Донині немає законодавчого способу вирішення цієї ситуації.

Для розв'язання такої проблеми 08.08.2023 до Верховної Ради України було подано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України» № 9591, у якому пропонується надати можливість визнання результатів навчання осіб на ТОТ для чого, відповідно до законопроекту, надаватиметься можливість проходження атестації для визнання результатів навчання та кредитів ЄКТС.

Головне науково-експертне управління у своєму Висновку погоджується із необхідністю новел, але визнає потрібність їх доповнень та правок. Таку ж думку має Комітет з питань освіти, науки та інновацій, що розміщується у його Висновку. Отже, наразі законопроект чекає його корегування та другого читання.

Такі доповнення до законодавства мають на меті спрощення реінтеграції осіб з ТОТ та дійсно можуть сприяти цьому на практиці.

Третя група ризиків та загроз. Ті, що породжуються політикою української влади з кримського питання

Лише тільки відносно реінтеграції освітнього та наукового простору Криму.

- загроза неприйняття України через справу до справедливості. З 90-х років доволі часто було чути від молоді під час спілкування фразу – «ми втрачене покоління». І це стосувалося кожного десятиліття незалежності. Внаслідок окупації Криму ми отримуємо на півострові справді «втрачене покоління» і це як мінімум «покоління». Щоби більше не стало.

Механізм отримання українських освітніх документів. Атестати, дипломи, кваліфікація робітничих професій, посвідчення водія (це теж підтвердження робочої кваліфікації після навчання та складання іспитів). Для прикладу. Норми прийнятого за основу законопроекту №9591 від 08.08.2023 року. Це тимчасові норми на період війни? Деякі учасники обговорень стверджують, що так, норми законопроекту на час війни. Але життєвий досвід, з огляду на те, що про це в законопроекті нічого не сказано, формулює нове питання – хто чи що є гарантом того, що ці норми доблесно не застосовуватимуться у політиці кримської освітньої реінтеграції? Відповіді немає. Невизначеність.

Що у законопроекті. Визнаємо 75 балів. А 25 балів слід підтвердити протягом 1 обов'язкового року навчання. Десятий рік випускники одержують спеціальності та кваліфікації. Як мінімум, реалізація такого рішення негативно позначиться на половині населення Криму. Пояснюємо чому на прикладі.

По перше. За чий рахунок насправді цей процес буде відбуватися? За рахунок того, хто має підтвердити кваліфікацію чи спеціальність? По суті, це варіант економічних санкцій за те, що змушений був жити на окупованій території. А якщо платити нема з чого? Кредит брати? Ще можна об'єктивно обґрунтувати

потребу за умови бюджетного фінансування такого додаткового навчання. А потім включайте до суми репарацій і це буде об'єктивна вимога. Або, у крайньому випадку, міжнародна допомога цього процесу.

На перший погляд, у законопроекті є згадка про те, що фінансування цього процесу є бюджетним. Але в жодному супровідному документі до законопроекту немає навіть приблизного розрахунку щорічної суми видатків на цей процес. Не вказано розпорядник або розпорядники бюджетних коштів. Сама ситуація із наповненням доходної частини державного бюджету та його залежність від зовнішньої фінансової допомоги дає підстави робити висновки про те, що коштів для бюджетного фінансування процесу обміну освітніх документів у рамках норм законопроекту не буде взагалі або не вистачить. Пояснень немає. Невизначеність. А такі економічні санкції генеруватимуть неприйняття України.

По друге. Інша сторона. Проблеми часу. Чи вистачить року? 25 кредитів – це майже семестр. Навчальний рік це 60 кредитів ЕСТС. За такою логікою вистачить. 25 кредитів приблизно 5-6 дисциплін. Але. Наведемо приклад з групи дисциплін, які складають бюджетно-податковий блок з підготовки економістів у сфері фінансів.

Бюджетна система – 4 кредити 4 курс бакалаврату 2 семестри вивчення.

Податкова система – 6,5 кредитів 4 курс бакалаврату 2 семестри вивчення. Щоб розпочати вивчення Податкової системи треба вивчити: Фінанси; Гроші та кредит; макроекономіку; Мікроекономіку.

Місцеві фінанси – 5 кредитів, але вивчати їх можна лише вивчивши Бюджетну та Податкову системи.

Перелічені та інші економічні дисципліни нерозривно пов'язані із законодавством. Там нема чого зараховувати. Україна – унітарна держава. Московія – федеративна. Навіть державні моделі є різні.

Насправді року не вистачить. Що робимо? Навчаємо за класичною схемою чи розробляємо адаптаційні програми? Хто готує ці програми? У який час має пройти цей процес? Скільки дипломованих фахівців втратить кримський регіональний ринок праці? Ким буде заповнено? Який рівень соціально-економічної напруги отримаємо в результаті?

Від рішень залежить виникнення ризиків та загроз. А в нас повна невизначеність. Або, у крайньому випадку створення Силікової долини, туризмом чи вирощуванням наркотичних конопель вирішити всі проблеми. Або ж обіцянку повернути довоєнну освітню модель до Криму. Але ж частиною цієї довоєнної моделі були: освітня корупція; російсько-український коледж у Ялті на вулиці Архівній і там же філія Європейського університету. Філія МДУ Ломоносова у Севастополі та інші навчальні заклади. Ми їх також повертаємо?

Ризики та загрози, як результат реалізації політики реінтеграції

Приклад, про наслідки «ручного управління» та «ефект виконавця». Деякий час тому постійний представник президента в Автономній республіці Крим пані Ташева написала пост повний захоплення про чергову парламентську «перемогу» у кримському питанні, йшлося про законопроект про новий адміністративно-територіальний поділ у Криму. Суто практичний приклад, який зокрема стосується

й організації освітнього процесу і породжується цим законопроектом.

Новостворений Курманський район. Одна із крайніх точок району село Дер-Емес. Найкоротша відстань від села до райцентру 57,9 км. Це офіційно за картою. Існують сумніви, що маршрут буде прокладено найкоротший. Проте. Цю відстань, ті транспортні засоби, що у глибинці по всій Україні сьогодні забезпечують пасажиропотік, будуть долати близько 120 хвилин. У найкращому випадку 90–100 хвилин. Один рейс на день, В автобусі взагалі як то кажуть «не продихнути, не поворухнутися». І при цьому всім охочим місця не вистачить. В іншому варіанті 2 рейси на день з ранку, але не щодня.

Ще один аспект. Мова про кримську територію яка за старих часів кліматичних умов (а вони повертаються) мала назву «Голодний степ». Напівпустеля. Влітку в тіні 45С і більше. Коридор для калмицьких вітрів зі сходу на захід. Якої реакції від суспільства ми очікуємо?

Відповідь – «потім можна буде корегувати, і так і буде. Бо ми не знаємо міграції населення, кількості людей, потреб і так далі»? Це приклад мислення у координатах ручного управління. Слід додати освітніх кольорів. Ми можемо собі уявити стан та настрої освітян, яким у таких логістичних умовах треба їхати, іноді терміново «тут і зараз», наприклад, на методичний семінар до райцентру. Бюджету на відрядження немає. І автобус або лише туди, або лише назад. Ночуй, де хочеш, але з ранку бути на заняттях. А настрої батьків та учнів у період підготовки до школи, проходження медкомісії тощо.

У цій ситуації обов'язково і неодноразово виникне «ефект виконавця» – чиновника нижнього рівня. Для якого головне завдання

дати звіт про виконання – «нічого не знаю має бути» в різних варіантах ситуації. Матимемо ризик виникнення ворожості до влади та держави в цілому як наслідок створення додаткових проблем, труднощів, витрат, незручностей тощо. А ще – «ризик кадрового голоду». Правильніше «загроза дефіциту кадрів» і ця загроза вже існує. Додаємо сюди можливість виникнення «ризика інформаційної ями» на території, що знаходиться у процесі реінтеграції.

До речі, щодо фінансових ресурсів. Сьогодні, коли знайомишся з поглядами влади на тактику реалізації політики реінтеграції в Криму, звертаєш увагу на те, що розпорядники бюджетних коштів не вказуються в планах дій від слова «зовсім». Це можна сприймати і як непрофесіоналізм і не розуміння суті процесів і водночас як підготовку до «ручного корупційного управління» процесів реінтеграції. Якщо, не дай Боже, так станеться ми отримаємо посилення ефекту щодо «ризика впливу історичної пам'яті». Особистісні аналізатори спрацюють.

7. Мовне питання у політиці освітньої реінтеграції

Нажаль, процесу мовної інтеграції осіб з ТОТ приділяється не так багато уваги. В умовах жорсткої мовної політики російської федерації, а також довготривалої окупації, можуть втрачатись мовні зв'язки.

Таким чином у багатьох зверненнях від осіб з ТОТ були питання щодо існування курсів по вивченню чи покращенню знань української мови.

У 2021 році Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій запустило пілотний проект – Проведення безоплатних підготовчих курсів зі стипендіальним забезпеченням для вступників з ТОТ на базі

ЗВО, проте на сайті Міністерства відсутня інформація про успішність чи загалом реалізацію такого проекту після 2021 року.

На сайті Уповноваженого із захисту державної мови розміщена інтерактивна інформаційна мапа, яка дозволяє переглянути наявні курси з вивчення української мови оф-лайн, проте не про всі обласні центри є інформація. Також на сайті розміщені онлайн-ресурси. Міністерство культури та інформаційної політики України створило Національну платформу з вивчення української мови, що може використовуватись особами з ТОТ.

Проаналізувавши освітньо-професійні програми (ОПП) різних спеціалізацій кількох ЗВО України, можна дійти висновку, що якщо інваріативна складова цих програм може містити українознавчий компонент (наприклад, Українська мова за професійним спрямуванням), то варіативна складова зазвичай не містить жодної дисципліни українознавчого компонента, а особи, які проживали на ТОТ потребують його наявності для мовної реінтеграції та заповнення прогалін у знаннях, які утворились під час окупації.

Підсумувавши вищеперераховане постає проблема відсутності єдиної політики держави щодо реінтеграційних курсів для осіб з ТОТ, доцільним є створення єдиної програми, що сприяла б вивченню та покращенню української мови особами з ТОТ, а також закриттю інших освітніх проблем, що виникають під час тривалої окупації.

Так, викладання однозначно має вестись українською мовою. Для дітей, яким навіювали і це відбилосся на свідомості та підсвідомості, що українське це погано та вороже. І цей дуже важливий чинник слід враховувати. Бо в результаті можемо отримати «ризик падіння

рівня засвоєності матеріалу та освітньої інформації». Або «ризик продовження звернення через інтернет до російських освітніх джерел, що цементуватиме мілітаризовану свідомість дітей». А точніше і те, й інше.

Як поєднати існуючі вимоги та мінімізувати виникнення ризику – працівник системи кримської освіти повинен бути готовий чітко та виразно пояснити матеріал та освітню інформацію кримськотатарською та російською мовами та в жодному разі не пропонувати замість пояснень додаткові платні курси.

Без такого розуміння розраховувати на позитивний результат реінтеграції як мінімум наївно. На одному із круглих столів, де йшлося про реінтеграцію освітнього простору, наші шановні колеги навели приклад роботи українських гімназій у довоєнному Криму. Приклад у контексті «ми розпочали викладання українською, і діти підтягнулися та подолали особистісні труднощі. Все склалося добре». Так, справді все так і було. Чи означає це, що не треба взагалі боятися виконання норм закону про освіту у процесі освітньої реінтеграції та подолання мілітаризованої свідомості кримських дітей та молоді.

Приклад із довоєнної реальності, тобто із ситуації, коли Крим – це Україна за фактом життя. Коли немає того факту, що окупанти 24 години на добу протягом 10 або більше років (ми сьогодні не знаємо скільки триватиме окупація) мілітаризують свідомість суспільства та насамперед дітей та молоді. Формуючи образ України – ворога. А це вже зовсім інші умови для сприйняття мови навчання. Ці міркування до того, що мовне питання слід обов'язково враховувати в категорії ризиків та загроз при ухваленні рішень щодо моделі політики реінтеграції.

Мовне питання може стати додатковим фактором формування загрози «мислення втраченого покоління», а це дуже серйозно. Це вже є загроза виникнення ворожості з усіма негативними наслідками.

Ще одне питання, яке мало обговорюється – **методичне забезпечення у контексті забезпечення навчальною літературою.**

І в цьому питанні в якості прикладу слід зупинитися на такій дисципліні, як «історія». Проблема загальноукраїнська, яка існує весь період незалежності – ми боїмося своєї історії. Точніше, ми боїмося говорити правду про свою історію. З тієї причини, що правда не однозначна і буває не дуже красивою. Це один бік питання. Інший, вже чисто кримський – у нас було вкрадено приблизно 500 років історії Криму.

А без розуміння історичного минулого неможливо належним чином сформувати правильне позиціонування своєї малої Батьківщини (регіону, міста, села) у координатах своєї держави. Неможливо без правильного розуміння історичного минулого Криму виховати та перетворити мілітаризовану свідомість кримської молоді у свідомість «відповідального громадянина України». Пошук по сайтах, що пропонують навчальну та методичну літературу привів до видання «Нариси з історії Криму в ХХ ст: 1939–1990 роки». Це додаткова література. Можливо, є ще щось.

Але. За логікою та в контексті моделі бюджетних відносин, яка функціонує в Україні замовником на виготовлення такої літератури, має виступати Рада міністрів АРК, вірніше міністерство освіти АРК – якої сьогодні не існує. Могло б виступити військово-цивільна адміністрація Криму, якби мала такі повноваження та була створена. Її також немає. Слід

враховувати, що виконання такого замовлення в найкращому випадку десь рік.

Тобто ми маємо «ризик нестачі історичних знань про Крим». До речі, цей ризик вже сьогодні проявляється під час ухвалення рішень щодо формування політики реінтеграції в Криму. Серед українських урядовців. Тільки чиновники не поспішають визнаватись у відсутності таких знань та такого розуміння. Адже за традицією, що склалася з радянських часів, а вірніше більш ранніх часів, – якщо людина стає прошарком між краєм керівного чиновного столу і чиновного крісла у нього автоматично з'являються необхідні знання та навички. І це не так.

Додаємо сюди «ризик відсутності розпорядника бюджетних коштів». Ризик, який на свій вплив може просто поставити хрест на всій реінтеграції.

Нажаль у нас в системі освіти загалом існує проблема з чітким визначенням цінностей чи ціннісних орієнтирів. А без цих орієнтирів виховати «відповідального громадянина» та «патріота» проблематично. Тим більше, реінтегрувати носія мілітаризованого окупантами свідомості. У цьому контексті для реінтеграції освітнього простору Криму маємо «ризик відсутності цінностей». Такий ризик породжує дезорієнтацію свідомості та накладаємо сюди мілітаризовану свідомість. Погані наслідки.

Які можуть бути наслідки? Неприйняття; суспільна напруженість, суспільно-політичне та соціально-економічне протистояння; вибори не на користь України; бунт; повстання; громадянська війна; нова окупація. Чим більше ризиків буде мінімізовано, тобто їх виникнення не допущено, тим вища ймовірність позитивного завершення процесу реінтеграції в Криму.

Про науку. У риторичі та вже прийнятих документах про реінтеграцію наукового простору Криму немає жодного слова. Що ми вже маємо і що проглядається.

Ризик втрати наукового потенціалу. Повністю чи частково.

Ризик втрати архівів наукових установ.

Ризик втрати безперервності наукових досліджень.

Ризик втрати наукових кадрів.

Ризик втрати наукових напрямів.

Ризик відсутності фінансових ресурсів відновлення наукової інфраструктури.

Будь-яке рішення, дія, тобто політика, може стати інструментом породження загроз і ризиків, якщо людина, група, спільнота сприйматимуть таку політику як не справедливу; таку що обмежує права; гідність; що погіршує якість життя, її перспективу; соціальний статус тощо. Для прикладу. Хтось розуміє під зміною свідомості формування вільної людини, а влада – шанувальників влади.

Що ще потрібно додати. Для забезпечення безпеки, зокрема національної, існують різні інструменти:

- Інструмент примусу. Армія, поліція, контррозвідка, прокуратура, суд тощо. Цей інструмент має певний рівень ефективності у короткостроковій перспективі. Можливо середньострокової. У разі громадського схвалення застосування інструментів примусу. Тобто сприйняття їх як справедливих.

- Інструмент «прийняття», тобто зміни моделі свідомості, моделі мислення, системи цінностей. Ефективний у довгостроковій перспективі. Складніший для застосування. Так ось, освіта є одним із інструментів зміни свідомості. Тобто з набору інструментів «прийняття».

РЕКОМЕНДАЦІЇ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
ДО ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО НАПРЯМУ

Реінтеграція освітнього простору Кримського півострова багаторазово ускладнюється тим, що окрім виконання стандартних освітніх завдань – виховання патріота, відповідального громадянина, Вільної Людини, кримська регіональна освітня система має одночасно відновити свою функціональність та подолати наслідки окупації та мілітаризації свідомості у мешканців Кримського півострова.

Тому при розробці стратегій реінтеграції рекомендуємо керуватися принципом найкращих інтересів дитини та з урахуванням положень міжнародних угод з прав дитини. А формуючи політику реінтеграції освітнього поля тимчасово окупованих територій, у тому числі, зробити наступні кроки:

Проблеми, які потребують вирішення та реалізації в період перебування Кримського півострова під тимчасовою російською окупацією

1. Рекомендувати Президенту України з метою виконання основних завдань Консультативної ради внести зміни щодо персонального складу Консультативної ради з питань

деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, долучивши до її роботи не менше двох кримських експертів з-поміж членів експертної ради при Представництві Президента України в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі за наступними умовами:

- рекомендація експертної ради при Представництві Президента України в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі:

- практичний досвід роботи у гуманітарній сфері освітньо-наукового напрямку в Криму з терміном не менше 10 років.

2. Рекомендувати Верховній Раді України:

2.1. Прискорити розгляд та прийняття *Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України»*

2.2. Визнати, що стратегічним завданням щодо забезпечення національної безпеки у довгостроковій перспективі є питання мінімізації можливостей для колабораціоністів діяти на користь агресора на території України у цілому та на деокупованих територіях України відповідно. З огляду на важливість питання рекомендується повернутися та виконати

Постанову Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи», які було прописано у пункті 2.1, абзац 3 прийняти закон «про колабораціонізм та очищення влади (люстрацію) в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі».

2.3. Підготувати та провести Парламентські слухання з питань формування політики реінтеграції Кримського півострова з широким залученням до участі представників кримської експертної спільноти та представників громадських організацій, які займаються кримською тематикою.

2.4. Комітету Верховної ради з питань освіти, науки та інновацій підготувати та провести комітетські слухання щодо реінтеграції кримського регіонального освітнього та наукового простору.

2.5. Доповнити Кримінальний кодекс України статтею 448 – «Лінгвоцид». Лінгвоцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою знищення мовної спільноти або обмеження використання мови, її усунення з публічного простору чи значного зменшення її використання та/або культурного значення, що може містити, але не обмежується: заборону використання мови в публічних або приватних місцях; заборону викладання мови та навчання мовою в навчальних закладах; створення умов, за яких викладання мови та навчання мовою в навчальних закладах є неможливим, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Публічні заклики до лінгвоциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до

лінгвоциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів

– караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

3. Кабінету міністрів України:

3.1. Внести зміни в структуру Міністерства освіти та науки України та створити окремий підрозділ «Директорат освітньої та наукової реінтеграції тимчасово окупованих територій України».

3.2. Створити державну міжвідомчу комісію з питань реінтеграції дітей та молоді з ТОТ при Кабінеті Міністрів України.

3.3. Внести зміни до Постанови КМУ № 796 «Деякі питання призначення і виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти» та Постанови КМУ № 1047 «Про розміри стипендій у державних та комунальних закладах освіти, наукових установах» з метою підвищення соціальних стипендій для студентів з ТОТ з урахуванням прожиткового мінімуму та реальних потреб таких осіб.

3.4. Внести зміни до Постанови КМУ № 673 «Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти» з метою вдосконалення механізму надання пільгового кредитування внутрішньо переміщеним особам для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти.

4. Створити громадську раду з питань реінтеграції дітей та молоді з ТОТ при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

5. Міністерству закордонних справ України забезпечити виконання підписаного

Меморандуму про співпрацю, підтримку Експертної мережі Кримської платформи.

6. Міністерству освіти та науки України:

6.1. Провести аналіз державного стандарту рф та освітніх програм, за якими навчались діти під час окупації, задля визначення найбільш небезпечних наративів що змінювали світогляд та сприяли індоктринації молоді.

Ініціювати створення Державної міжвідомчої комісії з питань інтеграції дітей та молоді з ТОТ задля всебічного дослідження проблематики реінтеграції дітей та молоді з ТОТ та пошуку способів вирішення виявлених проблем при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

6.2. Розробити, затвердити та опублікувати алгоритми відбору та програми підготовки кадрового резерву для освітнього простору Кримського півострова. Розпочати підготовку кадрового резерву. З метою вирішення проблеми кадрового дефіциту в умовах повоєнної демографічної кризи запровадити у навчальних закладах Кримського півострова проміжну посаду помічника вчителя, вихователя дошкільного навчального закладу.

6.3. Створити структурний підрозділ апарату Міністерства освіти та науки України (Директорат освіти для окупованих територій) з експертними групами, які утворюються для виконання завдань за окремими напрямками діяльності реінтеграції тимчасово окупованих територій для виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням формування державної політики щодо гарантування доступу до української освіти осіб з ТОТ, координацією та моніторингом її реалізації, проведення аналізу та оцінки впливу її реалізації.

6.4. Створити окремі освітні заклади формату онлайн, діяльність яких спрямовувати-

меться на надання освіти з урахуванням особливих освітніх потреб дітей з окупованих територій, а саме: розробка робочих начальних планів з врахування факту навчання за освітніми програмами на ТОТ, робота школи в зручній для мешканців ТОТ час, індивідуальні освітні траєкторії, індивідуальні та групові онлайн-заняття з тьютором (наставником). Ввести до єдиного державного класифікатора професій України посаду тьютора.

Враховуючи необхідність внести зміни до наказу Міністерства освіти і науки України № 271 «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України» з метою встановлення чітких часових проміжків проведення вступних іспитів, надання можливості подавати оригінали документів до приймальної комісії закладу освіти після завершення окупації населеного пункту, в якому зареєстроване/задеклароване місце проживання вступника, позаяк існуючий порядок створює безпекові ризики.

6.5. Розробити та впровадити окремий механізм для підтвердження результатів навчання та проходження періодів навчання за курс загальної середньої освіти, отриманих на тимчасово окупованій території для продовження навчання у тому числі за кордоном.

Уніфікувати порядок отримання документів про базову середню освіту або повну загальну середню освіту (проходження річного оцінювання та державної підсумкової атестації) шляхом внесення відповідних змін до Положення «Про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» та Порядку прийому для здобуття вищої, фахової

передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України.

6.6. Розробити, затвердити та опублікувати алгоритм дій для обміну документів про освіту, здобутих у період окупації Криму. У зв'язку з чим додатково розробити та впровадити за безпечення можливості підтвердження освітніх кваліфікацій здобутих на ТОТ незалежно від дати вступу до вищого навчального закладу через удосконалення процедури ате-стації згідно Наказу МОН №537 у відповідності з Конвенцією про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Розділ VII), яка ратифікована відповідним Законом України 03.12.1999 р. № 1273-XIV, та рекомендаціями цієї Конвенції, а також імплементації норм Наказу МОН від 05.05.2015 р. №504. А саме:

- для проведення процедури визнання, особи надають наявні у них освітні документи, такі як: копії документів про освіту або періоди навчання, студентський квиток, академічну відомість, залікову книжку, опис курсів, документи про неформальне та неофіційне навчання або інші документи, що можуть підтвердити факт навчання та/або здобуття кваліфікації; а також наявні документи про досвід роботи, такі як: свідоцтво про досвід роботи, трудовий договір, трудову книжку, довідки з місць роботи або інші документи, які можуть свідчити про відповідну кваліфікацію.

Внести зміни до Положення "Про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти" з метою надання можливості отримати документ про базову середню освіту або повну загальну середню освіту без виїзду з тимчасово окупованої території

України під час навчання на екстернат формі, позаяк діюча процедура створює безпекові ризики.

6.7. Побудувати освітню підсистему, яка надасть можливостей для студентів з ТОТ продовжити навчання у закладах вищої освіти, розташованих на підконтрольній Україні території, в дистанційній формі, оскільки можливість виїзду з таких територій заблокована окупаційними військами або/та становить загрозу життю, здоров'ю та свободі громадян. Цю освітню підсистему логічно сформувавати за прикладом освітньої підсистеми, яка сьогодні застосовується для українських дітей, які перебувають на території інших держав (ЄС, США тощо).

6.8. Запровадити екстернат форму навчання для всіх бажаючих студентів з українських вишив, які мешкають на ТОТ України.

Розробити Методичні рекомендації для закладів фахової передвищої та вищої освіти з метою створення можливостей для студентів з ТОТ продовжити навчання у закладах освіти, розташованих на підконтрольній Уряду України території в дистанційній формі, формі екстернату оскільки можливість виїзду з тимчасово окупованих територій заблокована окупаційними військами та/або становить загрозу життю, здоров'ю та свободі громадян.

Врахувати інтереси осіб, що проживають на ТОТ під час розробки та затвердження Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2024 році та у відповідності до наказу Міністерства освіти і науки України № 271 «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією

території України» врахувати інтереси осіб, що проживають на ТОТ та затвердити квоту-2 для вступників з ТОТ.

Внести зміни до *Типових правил прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України з урахуванням інтересів осіб з ТОТ та у відповідності до наказу Міністерства освіти і науки України № 271 «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України» з метою надання квоти-2 вступникам з ТОТ.*

6.9. Створити і забезпечити роботу єдиної інформаційної платформи (веб-порталу) для молоді з ТОТ, яка, зокрема, міститиме інформацію щодо вступу, освітніх послуг, наявних підготовчих або предметних курсів тощо.

6.10. Своєчасно готувати та проводити систематичні інформаційні кампанії про існуючі освітні послуги, які надаються громадянам України з ТОТ, із врахуванням викликів, пов'язаних із поширенням інформації на окуповані території (своєчасність початку інформаційних кампаній, залучення до проведення інформаційних кампаній маркетологів для пошуку й використання найбільш дієвих шляхів поширення інформації).

6.11. У співробітництві з експертним середовищем провести аудит та дослідити існуючу законодавчу та нормативну базу з точки зору формування чіткої освітньої політики починаючи з документів прийнятих у 2014 році.

6.12. Привести у відповідність до викликів, що пов'язані з повномасштабним вторгненням, діяльність Освітніх центрів, зокрема провести аудит діяльності Освітніх центрів «Крим – Україна» щодо вступної кампанії 2023,

організувати навчання представників професійних, фахових передвищих та вищих закладів освіти щодо майбутньої вступної кампанії для дітей з ТОТ, надати методичні рекомендації щодо особливостей проведення вступної кампанії для абітурієнтів з ТОТ в умовах воєнного часу. Провести аудит діяльності таких освітніх центрів за весь період їх функціонування.

6.13. З метою забезпечення безпеки дітей та молоді у період активних бойових дій при деокупації українських територій розробити відповідну програму та розпочати її реалізацію, використовуючи можливості відповідних Міжнародних організацій та, насамперед, формату Міжнародної Кримської платформи.

Проблеми, вирішення яких відстрочено до настання факту деокупації, але цілі, принципи та алгоритми їх вирішення мають бути розроблені та опубліковані заздалегідь

7. Міністерству освіти та науки України:

7.1. Розробити та підготувати до реалізації освітню концепцію та план заходів реінтеграції жителів тимчасово окупованих територій, яка визначатиме особливості залучення таких громадян до української освіти на різних рівнях та у різних формах з використанням інструментів формальної та неформальної освіти; спеціальні програми ціннісного спрямування, з урахуванням викликів тривалого знаходження дітей під впливом російських наративів.

7.2. Розробити адаптації освітніх програм для тимчасово окупованих територій через розробку «компенсаторних робочих

навчальних програм» для дошкільної освіти; початкової, середньої та старшої школи; вищої школи відповідно до Державного освітнього стандарту України.

Розробити програму «м'якої українізації», яка передбачає заміну російської мови як мови побутового спілкування на українську та кримськотатарську мови через тримовне спілкування та навчання за всіма рівнями регіональної освітньої системи у Криму, починаючи з дошкільних освітніх закладів.

7.3. Підготувати програми посиленого вивчення українознавчого компонента (Українська мова, Історія України, Географія, Правознавство, Людина та світ тощо).

7.4. Запустити проект із підготовки навчальної літератури (історія, література, географія, біологія) для пізнання регіону проживання, малої Батьківщини мешканців Криму. Ефективна реінтеграція Криму неможлива без розуміння та осмислення літературно-історичного контексту розвитку та життя цієї української території.

Розробити інформаційно-просвітницький посібник «Крим. Історія краю» (умовна назва) історико-краєзнавчого змісту з метою обізнаності та пізнання кримчан, і не тільки, а також протидії інформаційним міфам та російській пропаганді, наративами, що реалізовувалися окупаційною владою на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Доручити розробку посібника Українському інституту національної пам'яті.

7.5. Сформувати нову регіональну освітню модель для Кримського півострова із встановленням стратегічних цілей – виховання «патріотів України» та «відповідальних громадян».

7.6. Розробити та опублікувати критерії оцінки результатів процесу реінтеграції

освітнього простору у деокупованому Криму. У тому числі критерії визначення категорій «патріотизм» та «відповідальний громадянин». Пропонуємо використовувати такі формулювання:

- «Патріотизм» – це любов і повага до свого способу життя, прийняття необхідності його захисту.

- «Патріот» – людина, яка любить, поважає і готова усвідомлено захищати свій спосіб життя, який є переважним у державі та забезпечує гідний рівень життя. Патріот – відповідальний громадянин.

«Відповідальний громадянин» – особа, що належить до постійного населення і має достатній обсяг прав, обов'язків та можливостей, забезпечених Конституцією, які мають можливість користуватися цими правами, виконувати обов'язки, давати повний звіт у своїх діях, приймати на себе провину за свої чи владі помилки чи поганий перебіг справ, бути готовим їх виправляти.

7.7. Сформувати в МОН чітку однозначну позицію щодо кримських колабораціоністів зі сфери освіти та науки. Прийняти рішення щодо розробки та впровадження механізмів позбавлення колабораціоністів вчених звань, почесних звань.

7.8. Пропонуємо наступний варіант трактування поняття «освітній колабораціонізм» – «добровільне зайняття керівних посад в освітніх установах на окупованих територіях України, інших територіях Російської Федерації; знищення/участь у знищенні українських книг, навчальних матеріалів, наочних посібників; організація, проведення, участь у освітніх заходах, що мають на меті мілітаризацію свідомості учнів, схвалення їх до підтримки держави-окупанта, схвалення ведення війни проти

України, готовність до участі у війні проти України на стороні держави-агресора;

публічні заяви щодо підтримки окупації території України; ведення агітації, роз'яснювальної роботи на користь держави-окупанта, у тому числі заклики, агітація про вступ на службу до збройних сил, інших підрозділів держави-агресора; публічне схвалення ведення війни проти України; заклики до знищення України та її громадян».

7.9. Пропонуємо наступний варіант трактування поняття «науковий колабораціонізм» – «добровільна передача результатів наукових досліджень та наукових розробок; участь у російських наукових проектах; у наукових проектах, що фінансуються або спів фінансуються російською стороною; участь у наукових та/або науково-практичних конференціях, симпозиумах, круглих столах, інших заходах з обговорення або обміну науковими досягненнями, технологічними розробками тощо, що проводяться на території держави-агресора, на окупованих територіях України, відео-конференціях, що проводяться російською стороною та /або за участю представників російської сторони. У тому числі, що фінансуються або спів фінансуються російською стороною; публікація наукових статей, інших матеріалів за підсумками наукових досліджень у російських виданнях чи фінансованих повністю чи частково російською стороною.

Добровільне зайняття керівних посад у наукових установах на окупованій території України; публічні заяви щодо підтримки окупації території України; ведення агітації, роз'яснювальної роботи на користь держави-окупанта, у тому числі заклики, агітація про вступ на службу до збройних сил, інших підрозділів держави-агресора; публічне схвалення

ведення війни проти України; заклики до знищення України та її громадян».

7.10. Розпочати підготовку кадрів для кримської регіональної системи освіти, які вільно володіють українською, кримськотатарською, англійською та російською мовами для всіх рівнів освітнього процесу (дошкільна освіта, середня освіта, вища освіта). Таку підготовку доручити ВНЗ які мають відповідні компетенції у кримській проблематиці.

Найбільш логічним було б створення бази такої кадрової підготовки в Кримському республіканському інституті післядипломної педагогічної освіти після його евакуації з окупованої території Кримського півострова та забезпечення його новим кадровим складом, що не запламував себе співпрацею з окупантами.

Забезпечити впровадження та поширення української та кримськотатарської мов як мов повсякденного спілкування у всі рівні регіональної освітньої моделі Кримського півострова, починаючи з дошкільних освітніх закладів.

7.11. Підготувати кадри для проведення курсів із освоєння української мови дорослим населенням Кримського півострова.

7.12. Внести необхідні законодавчі та нормативні зміни з питань кадрової люстрації та формування регіональної освітньої моделі у кримській регіональній освітній системі.

7.13. Розробити, затвердити та опублікувати навчальні програми на перехідний період, який не повинен і не може перевищувати трирічного періоду. Враховуючи існуючі кримські особливості. Перші три роки процесу реінтеграції деокупованої території Криму з урахуванням того, що з 2027 року старшокласники обиратимуть дисципліни навчання

відповідно до норм чинного законодавства та нормативних актів.

7.14. Сформувати приблизну кількісну структуру підсистеми дошкільної освіти, обов'язкової загальної середньої освіти, професійної освіти робочих спеціальностей, вищої освіти для Кримського півострова з огляду на різноманітність форм власності в освітньому просторі регіону, що реінтегрується.

7.15. Визначити, обговорити в експертному та громадянському середовищі перелік закладів вищої освіти, які будуть відроджені на території Криму одразу після деокупації. А також перелік спеціальностей та напрямів підготовки.

7.16. Визначити, обговорити в експертному та громадянському середовищі перелік

наукових установ, які будуть відроджені на території Криму одразу після деокупації. А також перелік напрямів наукових досліджень.

8. Без ресурсного забезпечення неможливо виконати жодного завдання щодо реалізації політики реінтеграції. У тому числі й у сфері освіти та науки. У зв'язку з цим, і враховуючи всі складнощі та проблематику бюджетного фінансування довготривалого процесу реінтеграції, рекомендуємо створити Фонд реінтеграції Криму, і залучити до його формування країни-учасники Міжнародної Кримської платформи. Президенту України, Міністерству закордонних справ України, Експертній мережі Кримської платформи обов'язково винести це питання на найближчий IV Саміт Міжнародної Кримської платформи.

**ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
У РЕЛІГІЙНОМУ НАПРЯМКУ**

*Андрій Іванець, Олександр Саган,
Андрій Смирнов, Руслан Халіков*

---

1. Історична довідка.

Стан державно-церковних відносин (до 2014 року)

На 1 січня 1991 р. в Криму нараховувалося 86 релігійних організацій. Проте розпад СРСР та різка зміна ставлення до релігії в суспільстві не оминула і півострів. Тут процес релігійного відродження супроводжувався швидким зростанням релігійних громад, мережі культових установ, формуванням прошарку духовенства, розширенням взаємодії з релігійним закордонними центрами тощо.

Тому вже на початок 1997 р. в АРК діяло 665 релігійних громад (православних – 39,0%, ісламських – 33,0%, протестантських – 22,0%, римо-католицьких – 1,6%, громад східних релігій – 1,5%, інших – 2,9%). Їх питома вага у загальноукраїнському масиві становила 3,3%.

Темпи приросту нових релігійних організацій в Криму до 2014 року становили майже сто одиниць щороку. На початок 2004 р. загальна кількість релігійних організацій становила 1329 одиниці (4,3% від загальної чисельності релігійних інституцій в Україні). А вже через 10 років, на початок 2014 р., в Криму (без

м. Севастополь) діяло 2083 релігійні організації різних типів (50 конфесій і деномінацій), що становило 5,6 % від їх загальної кількості в Україні. Із них зі статусом юридичної особи діяло 1409 та ще 674 релігійні громади користувалися правом релігійної діяльності без державної реєстрації. У м. Севастополь знаходилося загалом ще 137 релігійних організацій. Тобто у підсумку ми можемо говорити про 2220 релігійних організацій у Криму та у м. Севастополь, які діяли на початку 2014 року.

Серед релігійних напрямів домінуюче становище займали православ'я, іслам і протестантизм (відповідно 42,7 %, 29 % і 20 %). Це якщо не брати до уваги громади, які не мають статусу юридичної особи. Із врахуванням цих громад іслам вийшов би в лідери на півострові. Адже 575 громад Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) та близько 30 громад євангельських християн діяли без реєстрації. Деяко інша ситуація була у Севастополі, де найбільш поширеними були: православ'я – 53,3%; протестантизм – 27% та іслам – 5,8%.

У православному середовищі практично монопольним впливом користувалася УПЦ

Московського патріархату. Кримська єпархія УПЦ МП об'єднувала 519 громад і їх питома вага (38,5%) серед релігійних інституцій регіону залишалася стабільною впродовж багатьох років.

Мережа УПЦ КП та УАПЦ була представлена діяльністю відповідно 50 і 10 релігійних організацій (в УАПЦ практично всі громади не мали реєстрації і не мали постійних священників). У 1992–2014 роках ці інституції не отримали жодного дозволу на будівництво храмів на території автономної республіки. Водночас УПЦ МП отримала за цей же період 50 дозволів. Поява храмів УПЦ КП при цілковитому бойкоті з боку місцевої адміністрації (що може розглядатися як взірць релігійної дискримінації), відбувалася за громадського та державного сприяння: на території військових частин, інших територіях національної юрисдикції, а також тих територіях, що перебували у приватній власності, коли власники передавали її в користування релігійній громаді з доброї волі. Таким чином до 2014 р. УПЦ КП мала всього 12 храмів та пристосованих приміщень для проведення богослужінь, УАПЦ – жодного приміщення (богослужіння там проводилися на квартирах). Місцеві єпархії УПЦ МП мали у своєму розпорядженні 415 культових споруд.

Представники УПЦ МП всіляко блокували участь кліриків УПЦ КП та УАПЦ у заходах місцевого самоврядування та регіональних органів влади. Навіть були спроби перешкоджати участі кліриків цих церков в урочистостях, присвячених державним святам. Це ж можна сказати і про представленість УПЦ КП та УАПЦ у державних чи муніципальних ЗМІ півострова – згадки про ці церкви проводилися переважно для їх критики чи дискредитації.

Щодо ситуації в ісламському середовищі, то станом на момент незаконної окупації АР Крим та м. Севастополя російськими військами, на території півострова було зареєстровано чи, радше, перереєстровано 1015 мусульманських релігійних організацій. Це складало приблизно 46% від загальної довоєнної кількості релігійних організацій у регіоні (2220 релігійні організації, разом із м. Севастополь).

Найбільшим та найдавнішим об'єднанням було Духовне управління мусульман Криму (далі – ДУМК; з 2014 р. співпрацює з державою-окупантом), яке з грудня 1999 р. очолює Еміралі Аблаєв. Окрім цього напряму, з грудня 2010 р. у Криму почав активно діяти альтернативний Духовний центр мусульман Криму (ДЦМК), який експерти пов'язують із Духовним управлінням мусульман України (ДУМУ), яке очолює Ахмед Тамім. Очільником ДЦМК став Ридван Велієв, наближений до А.Таміма. Між ДУМК та ДЦМК почалася активна конкуренція, яка подеколи переходила навіть у силовий формат.

Вже після окупації півострова відносини між ДУМК та ДЦМК досягли вищої точки ескалації. Зокрема, у вересні 2014 року керівництво ДУМК звинуватило Таврійський муфтіят, що виник на основі ДЦМК, у рейдерському захопленні мечеті «Джума-джамі» в м. Євпаторія. Власне, про створення Таврійського муфтіяту стало відомо лише 22 серпня 2014 року. Тому чимало експертів тоді висловлювали припущення, що головна мета створення цього управління полягала в тому, щоб створити противагу ДУМК.

Відповідно, на випадок якби муфтії ДУМК Е.Аблаєв відмовився йти на співпрацю із російською владою, підконтрольні йому релігійні

організації поступово у той чи інший спосіб перевели б під управління Таврійського муфтіяту на чолі з Русланом Саїтвалієвим. Утім, оскільки ДУМК зрештою пішло на співпрацю, Таврійський муфтіят так і залишився нечисельним управлінням, хоча і не був розгромлений, як це сталося, наприклад, із наближеними до ДУМУ мусульманськими організаціями в ОРДЛО.

Окрім двох найбільш активних конкуруючих релігійних управлінь, на території АР Крим діяли й інші чисельні мусульманські організації. Зокрема Хізб ут-Тахрір. На теренах РФ ця організація була заборонена як «екстремістська» та «терористична» ще 14 лютого 2003 року відповідним рішенням Верховного суду РФ. Натомість в Україні громади цього напрямку вільно діяли до окупації Криму. Власне, саме приналежність (реальна чи сфабрикована) до Хізб ут-Тахрір стала приводом для переслідувань переважної більшості кримськотатарських активістів під час перебування АР Крим в окупації.

Окрім Хізб ут-Тахрір, на території АР Крим існували джамаати салафітів, суфіїв, шиїтів, послідовників Саїда Нурсі, Фетхуллага Гюлена та Сулеймана Хільмі Тунахана. Переважна більшість їх прихильників також зазнали репресій з боку російської влади після окупації півострова. Зокрема послідовники трьох останніх джамаатів отримують реальні тюремні терміни за приналежність до своїх релігійних напрямів. Натомість в українському правовому полі вони діяли і продовжують діяти цілком вільно, попри те, що деякі з них мають тимчасові конфлікти з турецькою владою.

Релігійна складова також відчутно простежувалася в діяльності кримськотатарських органів самоврядування і політичних організацій.

Зокрема проукраїнського Меджлісу кримськотатарського народу та проросійської організації «Міллі Фірка». Остання після окупації відверто підтримала російську владу, а її очільник Васві Абдураїмов неодноразово публічно заявляв, що лише в російському правовому полі кримські татари зможуть реалізувати свої національні права.

Натомість Меджліс не підтримав окупацію, його лідери були ув'язнені чи витиснені з півострова. У 2016 році російська влада проголосила Меджліс «екстремістською організацією» – це зробив спочатку «Верховний суд Криму», а згодом і Верховний суд РФ. Міжнародний суд ООН 19 квітня 2017 р. на вимогу України зобов'язав РФ відновити роботу Меджлісу кримськотатарського народу, втім держава-окупант всупереч міжнародному праву і досі не виконала цього наказу.

До окупації Криму у Сімферополі діяв Ісламський культурний центр ВАГО «Альраїд». За його підтримки було збудовано кілька мечетей, здійснено низку гуманітарних проєктів. Проте російська влада очікувано згорнула діяльність цього центру.

До особливостей міжконфесійних відносин у Криму слід віднести функціонування із 1992 року Міжконфесійної ради Криму «Мир – дар Божий», створеної за ініціативи Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП. До її складу увійшли представники: Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП; Духовного управління мусульман Криму; Вірменської Апостольської Церкви; громади прогресивного юдаїзму Криму; Римо-Католицької церкви; Німецької євангелічної лютеранської церкви; євангельських християн-баптистів; Церкви адвентистів 7-го дня; Духовного управління релігійних громад караїмів України.

Співголовами ради були митрополит Сімферопольський і Кримський УПЦ МП Лазар Швець та голова Духовного управління мусульман Криму Еміралі Аблаєв. Секретарем – довірена особа митрополита, секретар Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП.

Той факт, що цю раду фактично контролював проросійський митрополит, нівелював конструктивний характер її діяльності. Прокраїнські церкви та релігійні організації не мали шансу (а найчастіше – бажання) ставати членами цієї ради.

Безпосередньо питаннями державно-церковних відносин в Криму (державним органом України у справах релігій) займався Республіканський комітет АРК у справах релігій (після розформування Республіканського комітету у справах національностей та релігій Міністерства культури АР Крим). Зазначимо, що Рескомнацрелігій був більш логічним держорганом, аніж Рескомрелігій, оскільки деякі із релігійних напрямків фактично невіддільні від етнічної складової, є етно-конфесійними утвореннями. Наприклад, караїми чи кримчаки.

Окрім цих релігійних організацій, у деяких містах Криму діяли громади Української єпархії Вірменської апостольської церкви. Зокрема у Ялті, Феодосії та Євпаторії є вірменські традиційні християнські пам'ятки – хачкари. Не можна обминути увагою й діяльність в Криму іудейських громад – ця національно-релігійна течія на теренах сучасної України з'явилася саме в Криму та північному Причорномор'ї. Іудаїзм сповідував 1% населення півострова до його окупації.

ВИСНОВКИ:

1. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії

в Україні та його складова частина у Криму (Рескомнацрелігій), не мали засобів та можливостей суттєво вплинути на сферу державно-церковних відносин на півострові. Зважаючи на проросійські настрої жителів і намагання політичних лідерів підігравати цим настроєм, тут домінувала УПЦ МП із її провідною ідеологічною платформою «руського світу».

2. Проукраїнські християнські церкви (УПЦ Київського патріархату, УАПЦ, УГКЦ, Українська церква християн віри євангельської тощо), як і окремі ісламські чи іудейські релігійні організації (ДУМУ «Умма», прогресивні іудеї) навіть до окупації вважалися в Криму «нетрадиційними». Вони часто не отримували державної підтримки навіть у питаннях інформаційної політики, сприяння отриманню нерухомості тощо. Відтак розвиток цих церков та релігійних організацій залежав переважно від ініціативності та наполегливості кліриків, їх вмінню протистояти проросійським наративам.

3. Домінуючі осередки УПЦ МП були провідниками шовіністичних ідей РФ («триєдиної Русі», «святої Русі» тощо). Проте це не викликало несприйняття чи заперечення ні в органах влади, ні у представників спецслужб. Така реакція стимулювала очільника єпархії УПЦ МП нав'язувати владі моделі ставлення до тих чи інших церков і релігійних напрямів, а також створювати і очолювати міжконфесійні ради, проводити нав'язування населенню проросійської ідеології, корумпувати більш дрібні релігійні напрями.

4. Зусилля Служби безпеки України у Криму, інших силових інституцій були зосереджені переважно на «боротьбі» проти «екстремістських мусульманських організацій» чи «право

радикальних українсько-націоналістичних» течій. Передусім йдеться про прихильників Хізб ут-Тахрір чи вірян інших джамаатів (салафітів, суфіїв, шиїтів та ін.), або ж міфічних «бандерівців», яких окормляли УПЦ КП чи УАПЦ (ПЦУ) або УГКЦ.

2. Релігійна сфера та державно-церковні відносини у Криму після окупації (2014–2023 рр.)

Російська збройна агресія істотно позначилася на ситуації із дотриманням прав релігійних організацій та віруючих на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Криму. Останній фактично перетворився на простір релігійної несвободи. Адже російські загарбники вдалися до запровадження у підконтрольних їм регіонах ерзацу моделі державно-конфесійних відносин, притаманної Російській Федерації. А тут межі релігійної свободи визначаються мірою готовності віросповідних спільнот співпрацювати з путінським режимом та/або публічною демонстрацією своєї лояльності до нього.

На тимчасово окупованих українських територіях політика у релігійній сфері здійснюється за російським сценарієм із утисками та знищенням релігійних свобод. Відтак свобода совісті та свобода релігійної діяльності серйозно обмежені. Масштабність та інтенсивність переслідувань за релігійною ознакою, які були зафіксовані правозахисниками, вказують на те, що на тимчасово окупованих територіях мають місце злочини проти людяності відповідно до визначення міжнародного гуманітарного права. Значна кількість релігійних громад, зокрема Кримської єпархії ПЦУ, громад УАПЦ, окремих громад УГКЦ та

протестантських течій, припинили своє існування, а свобода думки, совісті та віросповідання відсутні як явище.

Можна стверджувати, що окупація військами Російської Федерації Криму стала викликом всій сучасній системі захисту прав людини. Адже всі сфери життя людей, де були будь-які згадки про українську культуру, зазнали переслідування. Російське законодавство принесло на окуповані території туж нетерпимість до інакодумання та до інших, відмінних від московського православ'я, конфесій, яка існувала та існує на власній території окупантів. Ця політика зачепила не лише проукраїнські православні церкви та УГКЦ, але й багато інших релігійних напрямків. Окупаційна влада в Криму, як і на території власне РФ, системно порушує норми міжнародного права.

За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, російська окупаційна влада у Криму станом на серпень 2023 р. порушила понад 100 кримінальних справ, пов'язаних з віросповіданням. Із них 17 – проти представників громад Свідків Єгови (це віросповідання переслідується на території РФ) (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4616994-rf-prodovzhuie-represii-za-relihiinoui-oznakoui-v-krymu-ombudsmen>). Таким чином, російська влада продовжує ігнорувати резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 74/168 від 18.12.2019, в якій міжнародна спільнота закликає РФ забезпечити свободу віросповідання й релігії без будь-якої дискримінації.

Від початку російської воєнної інтервенції на півострів Крим українські церкви і релігійні громади стали мішенями для цілеспрямованих утисків їхньої діяльності. Російська влада встановила вимогу обов'язкової перереєстрації релігійних організацій та об'єктів

релігійного значення в Криму, примус до переходу в громадянство Росії, контроль за випуском та розповсюдженням релігійної літератури, спеціальні правила здійснення місіонерської діяльності тощо.

Окупація Криму в 2014 році мала критичні наслідки для релігійної свободи та релігійного розмаїття. Згідно з офіційними даними, до окупації на Кримському півострові діяли щонайменше 2220 релігійних організацій, які представляли близько 50 релігійних напрямків. Натомість станом вже на кінець 2020 року окупаційна влада повідомляла про 907 релігійних організацій, які представляли близько 20 деномінацій. Таким чином, як кількість релігійних організацій, так і кількість деномінацій, які вони представляють, зменшилася у понад двічі.

1.1. Ситуація з православними громадами під час окупації Криму

Православна церква України (до 2019 року – УПЦ Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква)

На окупованих РФ українських територіях найбільш упереджене ставлення до Православної Церкви України (далі – ПЦУ, до 2019 року це були дві церкви – УПЦ Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква). Місцеві пропагандисти, які працюють із релігійною тематикою, як і раніше, незважаючи на визнання та отримання Томосу, позиціонують ПЦУ як «розкольницьку прозахідну структуру», котра нібито пов'язана з міфічними «радикальними націоналістичними колами» та «київською хунтою». Додатковим аргументом для тиску є стійке позиціонування

ПЦУ, а саме – небажання здійснювати переєстрацію згідно російського окупаційного законодавства.

З усіх зафіксованих випадків гонінь на релігійні організації, 34% стосувалися саме об'єднань, послідовників та кліру ПЦУ (Див. дослідження «Релігійна окупація: утиски Української православної церкви Київського патріархату в Криму» / <https://www.helsinki.org.ua/articles/relihijna-okupatsiya-utysky-ukrajinskoji-pravoslavnoji-tserkvy-kyjivskoho-patriarhatu-v-krimu/>). Апогеєм тиску на цю Церкву стало силове захоплення у травні 2023 р. російськими спецслужбами кафедрального собору святих рівноапостольних Володимира та Ольги у Сімферополі. Митрополит Кримський і Сімферопольський ПЦУ Климент назвав такий крок актом геноциду, оскільки храм протягом усіх років окупації залишався єдиним осердям українства на Кримському півострові.

Окупаційна політика утисків і переслідувань вірян Кримської єпархії ПЦУ призвела до істотного скорочення її інституційної мережі. Зокрема, як вже зазначалося, станом на початок 2014 року Кримська єпархія УПЦ КП нараховувала у своєму складі 46 парафій, 3 православні братства та місії, 1 чоловічий монастир. У штаті нараховувалося 14 священнослужителів. При цьому 26 громад мали постійні приміщення для богослужінь (у більшості – приватні споруди, надані місцевими підприємцями), а в управлінні Кримської єпархії перебувало 6 земельних ділянок загальною площею 4 га. В активі УАПЦ було біля 10 громад, які не мали культових приміщень, та кілька священників на не постійній основі.

У 1992–2014 роках УПЦ КП та УАПЦ не отримали жодного дозволу органів місцевого

управління на будівництво своїх храмів. А три зведені в цей час церкви УПЦ КП знаходилися на території військових частин Збройних Сил України. Для порівняння – УПЦ МП у цей період отримала 50 таких дозволів на будівництво своїх храмів. Лише у м. Севастополь у них нараховувалося 47 культових споруд, у тому числі 4 із них були новобудовами.

Вже за перший рік окупації була припинена діяльність 39 із 46 парафій УПЦ КП та практично всіх громад УАПЦ. Парафії також позбавлялися культових приміщень – їх або відбирали силою (наприклад – у Севастополі, Сімферополі, у с. Перевальне тощо), або конфіскували на користь УПЦ МП на підставі того, що власники споруд, що використовувалися для богослужінь, покинули територію Криму (випадки у Саках, Красноперекопську, Керчі та ін., <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/KBP-Relyhyoznaya-okkupatsyya.pdf>)

На початок 2022 року у складі єпархії ПЦУ нараховувалося 7 парафій та 4 священнослужителі. Станом на жовтень 2023 року в Криму залишилося формально діючими всього 3–4 громади ПЦУ, діяльність яких є фактично паралізованою. Отже, таке суттєве зменшення проукраїнських православних громад красномовно свідчить, наскільки згубними виявилися для ПЦУ наслідки терору й дискримінації окупаційної прокремлівської адміністрації.

Зазначимо, що Кримська єпархія ПЦУ є єдиною релігійною організацією, яка знехтувала необхідністю проходження перереєстрації, як цього вимагає окупаційна влада РФ. Внаслідок цього ця церква знаходиться в «сірій зоні», тобто фактично «не існує» для окупаційних влади Криму, а тому позбавлена навіть можливості проводити богослужіння.

З іншого боку – ця позиція кліриків та вірян ПЦУ у Криму стала одним із символів ненавільницького опору окупації.

УПЦ Московського патріархату, з червня 2022 р. – Російська ПЦ

Зовсім іншу, протилежну ситуацію спостерегаємо щодо діяльності УПЦ МП на території Криму. Зазначимо, що з початку 90-х років минулого століття тут діяла одна єпархія – Сімферопольсько-Кримська. Її очолював авторитетний митрополит, постійний член Синоду УПЦ МП (з 2012 р.) Лазар Швець. У 2008 році із цієї єпархії було відділено сім районів у північній частині Кримського півострова і створено нову Джанкойську єпархію. У грудні 2012 року на сході півострова відділено два райони і створено Феодосійсько-Керченську єпархію. До початку окупації УПЦ МП у Криму налічувалося 535 релігійних організацій, у тому числі 6 монастирів та один духовний навчальний заклад.

У 2014 році єпархії УПЦ МП у Криму не лише пішли на співпрацю з окупаційним режимом, а й часто активно сприяли його встановленню. Зокрема, деякі кримські православні храми під час проведення операції РФ із окупації півострова, надавали притулок співробітникам російських спецслужб, які часто перебували під виглядом «паломників». Власне й сама спецоперація із захоплення Криму велася під прикриттям «паломницької діяльності», яку проводили диверсанти.

Наприклад, І. Стрелков-Гіркін (https://zn.ua/UKRAINE/rukovoditel-terroristov-girkin-vel-razveddeyatelnost-pod-patronatom-russkoj-pravoslavnoy-cerkvi-145305_.html).

Після окупації Росією Криму, Сімферопольська і Кримська єпархія УПЦ МП отримала

у своє розпорядження два захоплені храми УПЦ Київського патріархату, розташовані на територіях військових частин ЗСУ в Севастополі та Сімферопольському районі. У всіх трьох єпархіях УПЦ МП були створені відділи для співпраці з окупаційними силовими та військовими структурами. До того ж, клірики єпархій беруть участь у вихованні кримських дітей та молоді в дусі «громадян російського отчєства», у тому числі й із залученням мілітарного аспекту. Відомі також непоодинокі випадки освячення православними кліриками УПЦ МП зброї, аж до благословення й освячення російських зенітних ракетних систем великої і середньої дальності тощо. Наприклад, 14 січня 2017 року митрополит Феодосійський і Керченський Платон освятив комплекс С-400 «Тріумф», що був розгорнутий у Феодосії.

Із 2022 р. єпархіям УПЦ МП в Криму було дедалі складніше розвиватися в «канонічному шпатажі» між Київською митрополією, якій вони підпорядковані «де-юре», та Московською патріархією, якій вони були підпорядковані «де-факто». Згодом, вже на рівні інформаційних повідомлень від зазначених осередків, спостерігалася певна зміна не лише риторики, а й поведінкової моделі. Зокрема якщо раніше електронні ресурси єпархій і благочинь просто-таки рясніли деклараціями вірності російській владі та її регіональним маріонеткам і доказами фактів співпраці з окупаційним силовим і військовим контингентом, то в перші місяці з моменту повномасштабного вторгнення РФ до України, увага церковних ЗМІ концентрувалася переважно на соціальних, максимум – просвітницьких проектах.

Проте співпраця із окупантами не була зупинена. І після 24 лютого 2022 року кримські

структури УПЦ МП продовжували свою активну роботу з поширення «руського світу» та «патріотичного виховання» в дусі цієї ідеології дітей, юнацтва та молоді в регіоні. Посилювалася також співпраця з окупаційним військовим контингентом і «правоохоронними органами» у новому політичному контексті.

Приблизно з березня 2022 року Сімферопольська єпархія УПЦ МП започаткувала практику відправлення так званих «гуманітарних конвоїв» на ново окуповані території України. Ці конвої благословлялися митрополитом Лазарем. Відповідальним за їх формування й доставку був керівник військового відділу єпархії, протоієрей Димитрій Кротков, який займався подібними питаннями ще від початку російсько-української війни у 2014 році.

Священнослужителі кримських православних єпархій проводять регулярні збори «благодійної допомоги» для російських військовослужбовців, які беруть участь у війні проти України. Зокрема відправляють гуманітарні вантажі до шпиталів та військових частин російських окупантів. Проводиться й індивідуальна «патріотична» робота кліриків із військовими. Так, 28 червня 2022 року вікарний єпископ Бахчисарайський Калінік Чернишов, за благословення очільника Кримської митрополії митрополита Лазаря, відвідав філію № 2 військового шпиталю Міністерства оборони РФ у Сімферополі.

Там він подякував пораненим російським військовослужбовцям за їхні «подвиги» і запевнив їх, що РПЦ щодня «підносить посилені молитви за те, щоб запанував мир, та за вояків, що змагаються за свою вітчизну». При цьому єпископ Калінік подарував пораненим російським воякам ікони святителя Луки Кримського та «молитовники православного

воїна». Є достатньо неспростовних фактів того, що клірики Кримської митрополії беруть участь у поширенні російської пропаганди, сприяють мобілізації новобранців до російської армії, масово благословляють призовників на війну проти України.

На фоні цієї роботи не став особливою несподіванкою той факт, що на Соборі УПЦ МП у Феофанії (27.05.2022) митрополит Сімферопольський та Кримський Лазар висловив категоричну незгоду навіть із тим суто декларативним «розривом» із московським релігійним центром, який на словах було проголошено. Одразу після Собору кримські ієрархи звернулися до московського Синоду щодо прямого підпорядкування Московському патріарху.

Відповідь із Москви була практично «миттевою», якщо врахувати характер питання та його складність (необхідність хоча б формальних консультацій із Синодом в Україні, погодження тощо). Вже 7 червня 2022 року, відповідаючи на звернення кліриків Криму, Синод РПЦ своїм одностороннім рішенням створив на півострові Кримську митрополію та прийняв Феодосійську, Сімферопольську та Джанкойську єпархії УПЦ МП у безпосереднє канонічне та адміністративне підпорядкування патріарху Московському і Синоду. Очолив цю митрополію митрополит Лазар Швець.

Виведення кримських єпархій з-під юрисдикції УПЦ МП митрополита Онуфрія було здійснене, за аргументацією московського центру, виходячи із «необхідності збереження дієвого канонічного й адміністративного зв'язку з центральною церковною владою [у Москві]. А також для сприятливого перебігу церковного життя» у цих єпархіях, а також

враховуючи «практичну неможливість» їхнього регулярного сполучення з Київською митрополією УПЦ МП через повномасштабну війну РФ проти України. Протестів чи навіть оцінок цьому відкритому церковному рейдерству від керівництва УПЦ МП жодного разу так і не прозвучало.

Що особливо цікаво – майже дев'ять місяців після фактично офіційного виходу із УПЦ МП, митрополит Лазар Швець залишався постійним членом Синоду УПЦ МП. Таким чином, ми можемо говорити про пряме втручання у керування цією «нібито самостійною» УПЦ МП з боку Московського патріарха Кірілла. Це втручання було за посередництва безпосереднього підлеглого патріарха – митрополита Лазаря Швеця.

Лише зважаючи на гостру критику з боку громадськості, відображення згаданого факту у відповідній Експертизі ДЕСС і поширення цієї інформації у світі, 20 березня 2023 р. Синод УПЦ МП вивів митрополита Лазаря зі складу своїх постійних членів. Проте не тому, що він (за їх логікою витрактування рішень Собору УПЦ МП 27.05.2022), перейшов в іншу церкву, а у «зв'язку із неможливістю брати участь у засіданнях Священного синоду» УПЦ МП. Зазначимо, що максимально використавши цього ієрарха, Московська патріархія віддячила йому тим, що рішенням Синоду РПЦ від 11 жовтня 2023 року митрополита Лазаря відправлено «на спокій».

Окрім того, за активну колабораціоністську діяльність, митрополит Лазар потрапив до санкційного списку РНБО України (24.01.2023). Указом Президента України митрополит Лазар Швець був позбавлений громадянства України. У нього заблокували активи в Україні, унеможливили виведення капіталів за межі

України, його позбавлено державних нагород України тощо.

Новим очільником єпархії у Москві призначили митрополита Псковського і Порхівського Тихона Шевкунова, якого звільнили від управління Псковською митрополією. Митрополита Тихона вважають одним із найвпливовіших ієрархів у РПЦ і називають «духівником Путіна». Це призначення засвідчує нове бачення кремлівського керівництва, передусім світського, ролі Кримської митрополії в антиукраїнській пропаганді та у формуванні духовного простору у Криму, організації тут пропагандистської та реабілітаційної роботи серед поранених російських військових. З огляду на тісні зв'язки митрополита Тихона із владним і бізнесовим істеблішментом РФ його діяльність може зміцнювати позиції держави-окупанта в Криму загалом.

1.2. Ситуація в Ісламі

Одразу після окупації АР Крим російськими військами почалася робота з лідерами мусульманських організацій для того, щоб інтегрувати їх у російське релігійне і правове поле. Вже 2 березня 2014 р. Крим відвідав муфтії Республіки Татарстан Каміль Самігуллін. Пізніше, 27–29 березня цього ж року, Крим відвідала велика делегація Ради муфтіїв Росії, яку очолював її лідер – Равіль Гайнутдінов.

Відбувалися й візити інших релігійних діячів, які переконували кримських татар і представників Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) в тому, що за російського правління ситуація буде розвиватися краще, ніж за українського. Що не буде нових депортацій, а РФ буде сприяти розвитку кримськотатарської мови й культури, і що російські татари завжди

готові підтримати кримських татар. Оскільки ці візити не призвели до бажаного результату, російська влада почала погрожувати ДУМК тим, що буде співпрацювати з ДЦМК (пізніше – Таврійський муфтіят). Зрештою, всі ці заходи допомогли «переконати» керівництво ДУМК піти на співпрацю з окупаційною адміністрацією. Зокрема, у 2022 р. «муфтії мусульман Криму» Е. Аблаєв заявив про підтримку російської агресії в Україні та мобілізації кримчан до армії держави-агресора. Того ж року він назвав Херсон «російським». У 2023 р. Аблаєву оголошено підозру за ч. 3 ст. 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників) та ч. 6 ст. 111-1 (колабораційна діяльність).

Кримські джамаати – Хізб ут-Тахрір, Нурджулар, Сулейманджилар – опинилися під репресіями. Цікаво, що вірні Сулейманджилар не були заборонені в РФ на той момент, на відміну від перших двох напрямів. Значна частина справ проти кримських татар пояснюється російською владою нібито їх причетністю до Хізб ут-Тахрір.

Станом на середину 2023 року російська влада тримала в ув'язненні понад 180 кримських татар. У тому числі здійснюється незаконна депортація ув'язнених за межі окупованого півострова на територію РФ, що порушує статті 49 і 76 IV Женевської конвенції.

Лише впродовж січня–вересня 2023 року до РФ депортували щонайменше 25 ув'язнених з Криму. Оскільки Меджліс кримськотатарського народу було визнано екстремістською організацією, це стало підставою посилення репресій проти нього і його членів. Організація «Міллі Фірка», яка від початку підтримала окупацію, згодом розчарувалася

в політиці російської влади. Про це свідчать інтерв'ю лідера партії та відповідні матеріали на офіційному сайті.

Зокрема, в статті, присвяченій річниці геноциду кримськотатарського народу (18 травня 2023 р.), редакція сайту Міллі Фірка написала: «...в Росії демократичного вибору всі вищеперераховані чудові постанови, закони та укази щодо кримськотатарського народу живуть лише на папері. Розпочатий у 1989–1991 роках процес відновлення прав народу, як був зупинений у роки української юрисдикції, так і продовжує перебувати в заціпенінні при російській юрисдикції. Принципи ленінської національної політики та правосуб'єктності народів не визнаються та ігноруються» (<https://mysmart.click/gwc4g>).

1.3. Стан інших релігійних організацій. Зміна юридичних правил функціонування

Утисків зазнавали громади не лише ПЦУ та деяких ісламських течій. Адже, за винятком УПЦ МП, фактично всі інші конфесії, особливо україноцентричні, зазнали переслідувань, часткових конфіскацій майна й пережили процеси «витіснення» із півострова «неблагонадійних» кліриків. Особливо це стосується Української греко-католицької церкви (УГКЦ), протестантських течій, передусім – Свідків Єгови, а також представників новітніх релігійних течій.

Про ці факти неодноразово писали у своїх звітах правозахисні організації. Зокрема у звіті Держдепартаменту США про свободу віросповідання у світі за 2020 рік зазначається, що «Російська влада в окупованому Криму

продовжує переслідувати та залякувати релігійні конгрегації меншин, зокрема мусульман – кримських татар, свідків Єгови, членів Православної церкви України та духовенства». І станом на жовтень 2021 р. 69 жителів Криму залишалися за ґратами через причетність до мусульманської політичної організації «Хізб ут-Тахрір», яка не є забороненою у багатьох країнах, у тому числі й в Україні. «Утисків зазнають і представники Української греко-католицької церкви та інших конфесій. Чимало релігійних громад по суті витіснені з окупованого півострова шляхом запровадження нових вимог реєстрації.» (<https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3244343-okupanti-prodovzuut-religijni-utiski-u-krimu-derzdep.html>). За даними Європейської асоціації «Свідків Єгови», станом на жовтень 2023 р. кримінального переслідування зазнали вже 27 віруючих цієї конфесії на території Криму. Із них за свої релігійні переконання 12 осіб засудили до 6 і більше років колонії, двоє отримали умовні терміни.

Зазначимо, що релігійні організації в Криму були зобов'язані перереєструватися за російським законодавством. І хоча кілька разів переносився термін відповідної реєстрації, вже на початок 2016 року близько 400 релігійних організацій перереєструвалися. Інші припинили своє існування (як, наприклад, всі 22 громади Свідків Єгови) або вийшли із російського правового поля (ПЦУ).

Невиконання вимоги про перереєстрацію загрожує тим, що релігійні організації позбавляються права провадження своєї діяльності (укладати договори, відкривання рахунків у банках тощо) на території РФ та підлягають ліквідації. Сама процедура перереєстрації передбачала виконання однієї із вимог:

- входження до складу існуючої в Росії централізованої релігійної організації відповідного віросповідного спрямування;

- проходження державної релігієзнавчої експертизи у порядку, передбаченому наказом Мініюсту Росії № 53 «Про державну релігієзнавчу експертизу».

Крім того, згідно зі статтею 6 закону РФ «Про свободу совісті та релігійні об'єднання», для здійснення богослужінь, інших релігійних обрядів та церемоній, священнослужителі мають або бути громадянами РФ, або «на законних підставах перебувати в Росії» (Крим за законодавством РФ розглядається як частина території Росії). Це означає, що відмова від отримання російського паспорта поставила б перебування священників ПЦУ в Криму у залежність від дозволів влади РФ. Це, своєю чергою, стало одним із непрямих методів «видавлювання» україноцентричних церков та кліриків із території півострова.

Оскільки окупаційна адміністрація не публікує офіційної інформації стосовно релігійних організацій у Криму впродовж останніх років, можна орієнтуватися на дані різних громадських інституцій. Відтак йдеться про від понад 700 до понад 900 релігійних організацій, що були зареєстровані в Криму наприкінці 2021 року.

Так, сайт Великої російської енциклопедії, з посиланням на Міністерство юстиції РФ, повідомляє про 806 релігійних організацій, зареєстрованих у Криму станом на грудень 2021 (з них 250 мусульманських). (<https://bigenc.ru/c/krym-312b1b>) Сайт Комісії США з питань міжнародної релігійної свободи повідомляє про понад 900 релігійних організацій, зареєстрованих у Криму станом на вересень 2022 року, але не уточнює, скільки з них

є мусульманськими (<https://www.uscirf.gov/publications/russias-religious-freedom-violations-ukraine>). У будь-якому разі це набагато менше, ніж 1015 мусульманських та понад 2200 загалом релігійних організацій, які існували в АР Крим та у м. Севастополь станом на січень 2014 року.

Із початком широкомасштабного вторгнення Росії, репресії щодо релігійних організацій посилювалися. За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, у серпні 2023 р. розпочалися масові обшуки у представників релігійної організації «Свідки Єгови» в чотирьох містах тимчасово окупованого Криму – Армянську, Сімферополі, Саках та Джанкої. Обшуки проводяться і в межах десятків кримінальних справ, відкритих за «релігійними» статтями (https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-rosiya-prodovzhuye-represiyi-za-religijnoyu-oznakoju-v-ukrayinskomu-krimu).

Однією із форм так званої «цивілізованої» боротьби російських окупантів проти нелояльних чи небажаних релігійних організацій в Криму є економічні утиски. Тільки у 2021 році «мирові суди» Криму розглянули понад 31 адміністративне провадження за ст. 5.26 КоАП РФ (Порушення законодавства про свободу совісті, свободу віросповідання та релігійні об'єднання) щодо різних релігійних організацій та їхніх учасників. Зокрема мусульман, протестантів, баптистів, іудеїв, ПЦУ.

Найчастіше віруючих переслідували за проведення релігійних обрядів поза культовими приміщеннями, або у приміщеннях, не зареєстрованих за законодавством РФ як культові споруди. У рамках цих проваджень у 2021 році ухвалено постанови про стягнення штрафів на загальну суму понад 373 тисячі

рублів. Усього ж за період окупації Кримська правозахисна група зафіксувала 132 провадження, а сума штрафів становить не менше 1,8 мільйона рублів (<https://crimeahrg.org/uk/religijni-organizaczi%D1%97-v-krimu-oshtrafo-vani-na-majzhe-dva-miljona-rubliv/>).

Не менш «популярні» в окупованому Криму адміністративні провадження за ст. 5.26 КоАП РФ за «Незаконну місіонерську діяльність». Зокрема у 2021 році було відкрито провадження стосовно церков християн віри євангельської. Зокрема щодо церков «Блага звістка», «Нове Життя», а також щодо керівника «Християн Віри Євангельської міста Ялти» Едгара Бабаяна.

Як «незаконну місіонерську діяльність» росіяни витрактовують і служіння кліриків ПЦУ у приміщеннях, які за російським законодавством не зареєстровані як культові споруди, хоча вони є протягом багатьох років функціонуючими храмами чи монастирями. Зокрема у серпні 2021 року у приміщенні монастиря Святого Дмитра Солунського ПЦУ архімандрит Даміан (Павло Скоков) був оштрафований на 15 тис. рублів за проведене у монастирі богослужіння. Оскільки ПЦУ не зареєстрована в держорганах РФ, фактично кожне їх богослужіння можна витрактовувати як порушення статті 5.26 КоАП РФ. І таким чином через фінансовий тиск унеможливити подібні богослужіння.

Прикладом своєрідного знуцального тиску на вірян ПЦУ в Криму є постанови про знесення храмів самими членами парафії. Зокрема у 2019 році нелегітимний «міський суд» Євпаторії постановив знести храм в ім'я Пречистого образу Божої Матері «Неопалима Купина» ПЦУ, мотивуючи це тим, що його зведення було незаконним. Демонтаж храму та

звільнення муніципальної земельної ділянки повинно бути виконано членами громади. За невиконання постанови про знесення, окупаційна влада нараховує штрафи та погрожує позбавленням волі (<https://krymsos.com/okupacijna-vlada-krymu-vymagaye-znesty-hram-pczu-v-yevpatorii-do-24-bereznya/>).

Ще однією проблемою для кримських віруючих стала російська політика щодо іноземців. Федеральна міграційна служба Росії не продовжила термінів дії посвідок на проживання для іноземних громадян, які працювали у кримських релігійних громадах. Наприклад, римо-католицька парафія в Сімферополі залишилася без настоятеля – о. Петра Росохацького, громадянина Польщі, який працював у Криму 5 років. З подібною проблемою зіткнулися і греко-католики, які скаржилися на вимушену ротацію священиків через обмеження у перебування на півострові терміном не більше трьох місяців. Згодом міграційна служба РФ дозволила зареєстрованим релігійним громадам запрошувати іноземних громадян на працю, але із дотриманням чисельних вимог. (https://risu.ua/donbas-i-krim-novi-vikliki-dlya-religijnoji-svobodi-pidsumki-roku_n72186).

1.4. Міжнародне законодавство на захисті прав людини у сфері свободи совісті в Криму

Після окупації Криму Росія почала протиправно поширювати на цій території російське законодавство у сфері релігії. Водночас міжнародні організації та місії неодноразово фіксували порушення прав людини та дискримінацію релігійних громад. Зокрема місія

ОБСЄ у своєму звіті у сфері прав людини в Україні за 2014 рік звернула увагу, що після окупації Крим вимушено залишили «місцеві релігійні лідери, включаючи священників УПЦ Київського патріархату та Української греко-католицької церкви». Над священниками та членами їх родин зависла реальна загроза фізичної розправи.

У доповіді про релігійні свободи на планеті від Держдепартаменту США (за 2015 рік) зазначено, що окупаційна влада де-факто запровадила на території Криму закони Російської Федерації і піддали релігійні меншини, зокрема УПЦ Київського патріархату, Українську греко-католицьку церкву та кримських татар, переслідуванням, залякуванням та затриманням».

Цей перелік конкретних фактів порушень свободи совісті, можна продовжувати. І порушується не лише українське чи навіть російське, але й міжнародне гуманітарне право, яке передбачає низку зобов'язань держави-окупанта щодо «духовного персоналу». Зокрема захист осіб, які виконують духовні функції. Під захистом міжнародного права є також і місця відправлення культу та, відповідно, служителі того чи іншого культу.

Стаття 27 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, гарантує право на повагу до релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв.

Стаття 58 Четвертої Женевської конвенції також передбачає, що «держави-окупанти дозволяють служителям культу надавати духовну допомогу своїм одновітцям».

Стаття 53 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року передбачає захист культурних цінностей та місць відправлення культу.

Стаття 15 Додаткового протоколу передбачає захист цивільного духовного персоналу.

Отже, духовний персонал та особи, які виконують духовні функції на окупованому Кримському півострові, користуються захистом норм міжнародного гуманітарного права.

Проте дії Російської Федерації, спрямовані проти майже всіх релігійних організацій, а передусім ПЦУ, спрямовані на захоплення храмів, позбавлення осіб, які виконують духовні функції, та їх парафіян, можливості здійснювати релігійні обряди та інші церемонії духовного змісту, прямо порушують зазначені норми міжнародного гуманітарного права.

На півострові порушені й міжнародні стандарти прав людини. Зокрема Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у статті 18 проголошує:

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком, у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів та вченні.

2. Ніхто не повинен піддаватися примусу, який применшує його свободу мати або приймати релігію чи переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, встановленим законом та необхідним для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб».

Ця стаття відповідає аналогічній нормі Загальної декларації прав людини.

Зокрема Комітет з прав людини ООН у своїх зауваженнях загального порядку за статтею 18 Пакту пояснює: «Свобода сповідувати релігію або переконання може здійснюватися «як одноосібно, так і спільно з іншими, громадським чи приватним порядком».

«Свобода сповідувати релігію чи переконання» під час відправлення культу, виконання релігійних чи ритуальних обрядів та вченні охоплює дуже широку сферу дій. Поняття «відправлення культу» включає ритуали та церемонії, в яких віра виявляє себе безпосередньо, а також різні, властиві їм дії, включаючи будівництво місць відправлення культу, використання ритуальних формул та предметів.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (ГА ООН, 25.11.1981) у статті 6 закріплює перелік свобод, які є складовими права на свободу думки, совісті, релігії та переконань:

а) відправляти культу або збиратися у зв'язку з релігією чи переконаннями та створювати та утримувати місця для цих цілей;

е) вести викладання з питань релігії чи переконань у місцях, що підходять для цієї мети;

h) дотримуватись днів відпочинку та відзначати свята та відправляти обряди до відповідно до приписів релігії та переконань тощо.

Таким чином, міжнародне право захищає право церков у Криму на сповідання релігії, відправлення релігійних обрядів та захист від дискримінації за якоюсь ознакою.

Відповідно до статті 9 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція, ЄКПЛ): «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію чи переконання та

свободу сповідувати свою релігію або переконання як індивідуально, так і спільно з іншими, публічними або приватними порядком у богослужінні, навчанні, відправленні релігійних та культових обрядів». Під захистом цієї ж статті 9 ЄКПЛ, є і право відправляти релігійні обряди без втручання держави.

ВИСНОВКИ:

1. Окупація призвела до грубих і систематичних порушень права на свободу совісті та різкого погіршення стану релігійної свободи в Криму. Намагання побудувати державно-церковні відносини на цій окупованій території за взірцем, який існує у самій Російській Федерації, призвело до різкого (більш ніж удвічі) скорочення кількості не лише релігійних громад, але й конфесій та релігійних напрямів, які функціонували на півострові до його окупації.

2. Найбільших утисків за дев'ять років окупації зазнали україноцентричні православні церкви – УПЦ Київського патріархату та УАПЦ, які із 2019 року функціонують як одна структура. А саме – Православна церква України. Це єдина релігійна організація, яка не переєструвалася відповідно до норм російського законодавства. За роки окупації церква фактично знищена. Її майно відібране, а кілька парафій існують більше номінально, аніж практично, адже проведення богослужіння без такої перереєстрації вважається порушенням закону та карається значними штрафами.

3. Окрім ПЦУ, утисків зазнають практично всі церкви та релігійні організації, за винятком тих, які стали на шлях служіння окупантам. Найбільш активна на шляху колаборації очікувано виявилася Кримська митрополія Московської патріархії (до 2022 року – три єпархії

УПЦ МП). Окрім неї, цей шлях підтримали ДУМ Криму, деякі старовірські, протестантські та юдейські напрями.

4. Ситуація в ісламських громадах та релігійних управліннях, що функціонують в Криму, залишається напруженою всі роки окупації. Російські силові структури бояться протестного потенціалу кримських татар. Відтак останні зазнають суттєвих як релігійних, так і політичних репресій.

5. Ситуація у протестантських громадах в Криму також залишається важкою. Деякі із них, як, наприклад, Свідки Єгови, зазнають кримінального переслідування вже через сам факт належності до цієї релігійної організації. Проте навіть проходження процедури пере-

реєстрації не убезпечує багато релігійних організацій від судових переслідувань, конфіскацій майна тощо.

6. Російська окупаційна влада грубо порушує всі базові міжнародні договори, декларації та інші документи, які регулюють захист свободи совісті в світі. Порушення прав людини, дискримінацію релігійних громад, захоплення храмів і церковного майна, переслідування кліриків тощо, міжнародні правозахисні організації фіксували щороку і у значних кількостях. Проте Україна, на наш погляд, недостатньо використовувала ці факти в своїй інформаційній роботі як всередині країни, так і поза її межами, для ефективної боротьби із ворогом.

**РЕКОМЕНДАЦІЇ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
ЩО ДОФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ
МОДЕЛЕЙ РЕІНТЕГРАЦІЇ
У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ
ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ КРИМУ**

У даному розділі ми вживатимемо поняття «Крим» у географічному значенні, тобто на позначення АР Крим і м. Севастополя, оскільки реінтеграційні процеси у цих адміністративно-територіальних одиницях будуть однотипні.

1. РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ПРОВЕДЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ У КРИМУ

1.1. В українському суспільстві поширені радикальні налаштування щодо тих кліриків різних церков і релігійних напрямів, які із початком війни (2014 р.) знаходяться на окупованих територіях та співпрацюють із окупантами. Проте ми повинні розуміти, що не продуманий тотальний жорсткий тиск на всіх кліриків церков та релігійних організацій, передусім Російської ПЦ та «ДУМ Криму і Севастополя» (а вони фактично всі нині співпрацюють із окупантами), заборона (припинення діяльності) цих організацій тощо, може призвести до формування підпільного (катакомбного) середовища, яке будуть використовувати антиукраїнські сили для збору розвідувальної інформації, а також для розповсюдження не-

достовірних й антиукраїнських чуток, вербовки агентів для проведення диверсій, роботи із «агентами впливу» тощо.

Оскільки в Україні (відповідно до базового ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації») не заборонена діяльність релігійних організацій без юридичної реєстрації, владні органи не зможуть фізично припинити богослужіння у всіх парафіях, особливо у мусульманських, де присутність мулли на молитвах не так принципова. Вибіркове закриття громад може бути потрактоване як «вибіркове правосуддя».

Спроби контролю (унеможливлення проведення) богослужінь не призведуть до позитивного результату. По-перше, на це потрібний величезний людський ресурс «контролерів». По-друге, заборона богослужінь у громадах, де, наприклад, усунуто від керівництва священників чи мулл – колаборантів, а, отже, на думку віруючих, знято «колективну відповідальність», лише дадуть аргументацію для правозахисних міжнародних організацій у звинуваченні України у порушенні базових принципів свободи совісті.

1.2. Одночасне тотальне усунення із подальшим засудженням всіх кліриків, які співпрацювали із окупантами (йдеться про сотні

справ) фізично неможливе у короткий термін. Але, окрім проблеми їх фізичного утримання в ув'язненні, виникає також проблема подвійних стандартів, уникнення якої є можливим лише при засудженні всіх тих вчителів, лікарів, співробітників у сфері культури та інших колаборантів, які співпрацювали із російською владою. Йдеться про десятки тисяч справ.

1.3. Одночасне усунення всіх кліриків, які підлягатимуть відповідальності, неможливе і у зв'язку із проблемою їх заміщення для проведення богослужінь. Масове заміщення їх керівництвом церков і релігійних організацій, які знаходяться за межами Криму, є практично неможливим.

1.4. Росія та інші країни світу, передусім європейські та США, уважно відслідковуватимуть процеси у царині свободи совісті в Україні на деокупованих територіях. Будь-яке невинуватне адміністративне чи кримінальне переслідування буде використовуватися правозахисними організаціями для посилення міжнародного тиску на Україну, позбавлення її допомоги (військової, гуманітарної чи політичної) тощо. Адже релігійна свобода — одне з фундаментальних прав людини, яке захищається всіма міжнародними договорами.

1.5. Певним ризиком для об'єктивного (наскільки це можливо) встановлення міри відповідальності тих чи інших осіб за співпрацю із ворогом є те, що після визволення окупованих територій це буде важко встановити. Відтак фіксація випадків колабораційної діяльності представниками релігійних організацій на окупованих територіях Криму, а також здійснених тут військових злочинів збройних сил та спецслужб Російської Федерації проти того духовенства, яке не пішло на співпрацю з окупантами, потрібна у постійному режимі і фактично

від початків окупації і до визволення українських територій. За наявної доказової бази можуть бути проведені навіть судові процеси та заочне засудження людей, вину яких доказано. Такий підхід значно спростить перші кроки української влади на деокупованих територіях. Частково подібна робота вже проводиться, проте її масштаби мають бути збільшені у рази. Для чого варто, зокрема, збільшити штат Прокуратури АР Крим і м. Севастополя, визначити експертну установу для справ, пов'язаних з Кримом, спростити порядок розслідування злочинів на тимчасово окупованих територіях. У перспективі необхідне поступове формування довоєнного штату правоохоронних органів Криму. Зважаючи на обмеженість фінансових можливостей Держави Україна, варто також провести роботу із залучення до процесу збору і документування інформації волонтерських організацій та крупних грантодавців, які б виділили необхідні ресурси, передусім кошти.

1.6. Після повернення в Крим українських інституцій виникне проблема існування паралельних релігійних інституцій. Зокрема тих, які виїхали та перереєструвалися на підконтрольній українській території, і тих, які залишалися в окупації. Наприклад, можна припустити, що не всі співробітники ісламських інституцій (zareєстровані окупаційними адміністраціями як «ДУМ Криму і Севастополя», «ЦДУМ Таврійський муфтіят» та інших релігійних організацій) будуть визнані колаборантами та їх люстровано чи ув'язнено. Відповідно, необхідні будуть механізми залучення їх до роботи паралельних організацій, що нині перебувають в екзилі, але повернуться в АР Крим. Це потребуватиме серії фасилітованих діалогів за участі представників обох спільнот, які

захочуть продовжити співпрацю після звільнення півострова.

1.7. Певний ризик може мати активність звільнених «в'язнів сумління», засуджених за так званими «релігійними» статтями. Вони матимуть високий авторитет серед спільноти своїх прихильників (перш за все, йдеться про прихильників Хізб ут-Тахрір, свідків Єгови чи інших релігійних й національно-релігійних напрямів). Ці люди не будуть, за замовчуванням, проукраїнськими, не обов'язково їх позиція збігатиметься із українськими національними інтересами, а запропоновані ними акції чи заходи, слід очікувати, можуть нести ризики конфліктогенного потенціалу. Частково такий сценарій має об'єктивне підґрунтя, адже ці люди майже десять років були поза контекстом загальноукраїнського дискурсу.

1.8. Програма реабілітації жертв репресій у сфері свободи совісті може не збігатися із подібними програмами у сфері суспільно-політичних відносин. Відтак потрібна буде участь (співпраця) і досвід тих релігійних діячів, які зазнали репресій на територіях, деокупованих протягом менш тривалого часу.

1.9. Психологи, які будуть залучатися до реабілітаційних заходів (психологічна допомога жертвам релігійних репресій чи окремих віруючим, за потреби), повинні бути ознайомлені зі специфікою релігійної діяльності клієнтів, мати базові знання про релігійні організації, з представниками яких вони працюють. Для цього їм потрібно організувати релігієзнавчих експрес-курсів, тренінгів тощо.

1.10. Для роботи у сфері державно-церковних відносин на деокупованих територіях важливим буде і вирішення проблеми формування команд державних службовців, які

б знали місцеву специфіку роботи у сфері свободи совісті.

2. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ

2.1. Загальні зауваги

Реінтеграційні процеси у сфері міжрелігійних та державно-церковних відносин потребують диференційованого підходу до свого вирішення. Відтак окремі надані пропозиції можуть бути універсальними для всіх релігійних організацій, а деякі стосуватимуться лише конкретних церков та релігійних організацій.

2.1.2. Важливим для реінтеграційних процесів в Криму буде прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій» (№ 8371). Адже в Криму не лише православна митрополія Російської ПЦ, але й деякі інші конфесії були перепідпорядковані російським центрам (старообрядці, деякі протестантські напрями тощо). Розрив із їх російськими керівними центрами буде принциповим рішенням у справі духовної реінтеграції півострова.

2.1.3. У випадках несистемної роботи виконавчих органів влади чи затягування розглядів справ, рекомендувати Верховній Раді України створити Тимчасову слідчу комісію (ТСК) для політичного супроводу реінтеграційних процесів в Криму та інших визволених територіях. Її метою буде не лише розслідування фактів колабораційної діяльності представників релігійних організацій під час воєнної агресії Російської Федерації проти України, а також фіксування фактів воєнних злочинів збройних сил Російської Федерації проти духовенства, злочинів у сфері свободи совісті

в умовах воєнного стану. Всі ці факти ТСК має робити доступними для інформаційного простору світових медіа, створювати інформаційний супровід деокупаційним та реінтеграційним діям української влади на визволених територіях.

2.1.4. Оперативне інформування міжнародних партнерів України, представницьких безпекових та громадських правозахисних організацій, особливо тих, які спеціалізуються на проблемах свободи совісті, має бути пріоритетним для всіх органів державної влади та українських громадських організацій. Будь-які порушення у сфері свободи совісті та віроповідання з боку РФ як держави-агресора на тимчасово окупованих українських територіях мають знайти свою оцінку в Україні та за її межами.

2.1.5. Ефективним кроком до вирішення питань із відслідковуванням ситуації з дотриманням свободи совісті на українській території, а найперше – на тимчасово окупованих чи деокупованих територіях, а також представлення на міжнародній арені офіційної позиції Уряду з конкретних (резонансних) проблем у царині свободи совісті, може стати створення при Кабінеті Міністрів України офісу Уповноваженого з питань свободи совісті. Варто зауважити, що при Державному департаменті США існує посада Посла з особливих доручень з релігійної свободи, а президентом Єврокомісії у 2016 році був створений інститут Спеціального представника з підтримки свободи релігії та переконань за межами Європейського Союзу.

2.1.6. Виконання означених інформаційних завдань, а також налагодження оперативного і відповідного до чинного законодавства вирішення поточних проблем у сфері свободи

совісті вимагатимуть наявності підготовлених кадрів. Відтак державним органам, передусім Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та Державній службі України з етнополітики та свободи совісті, необхідно терміново розпочати роботу зі створення кадрового резерву державних службовців – фахівців у сфері державно-церковних відносин, для роботи на деокупованих територіях. Така підготовка передбачатиме певні фінансові затрати (навчання, стажування тощо), які необхідно закладати у кошторисах бюджетного фінансування на наступний рік.

2.1.7. До загальних зауваг слід також віднести і необхідність організації роботи українських та міжнародних релігієзнавців й релігієзнавчих інституцій, профільних громадських інституцій із теоретичного осмислення й надання практичних рекомендацій державним органам України у їх роботі із нормалізації державно-церковних відносин в деокупованому Криму. Зокрема йдеться про проведення наукових, соціологічних та інформаційно-аналітичних досліджень, інтерв'ювання постраждалих за релігійні переконання осіб, вироблення наукових і стратегічних підходів щодо роботи на деокупованих територіях України, постійне корелювання методів роботи, відповідно до нових обставин тощо.

2.1.8. Релігієзнавці, спільно із зацікавленими держорганами й громадськими інституціями, мали б провести науково-практичні конференції, де заслухати представників постраждалих церков та релігійних організацій, психологів, експертів та журналістів, які займаються питаннями Криму. Матеріали цих конференцій, із аналізом випадків порушення свободи совісті у Криму у 2014–2024 роках, варто видати також й англійською мовою.

2.2. Базовою моделлю для реінтеграції Криму у релігійній сфері є виконання наступних пунктів:

2.2.1. Повернення церков і релігійних напрямів (організацій) Криму у правове поле України. Це означає не визнання всіх реєстрацій у російських юридичних базах та переоформлення реєстраційних документів у відповідності із вимогами українського законодавства.

2.2.2. Має бути завчасно підготовлений і зрозумілий всім учасникам процесу алгоритм реєстрації чи повторної реєстрації релігійних організацій в українському правовому полі.

2.2.3. Негайне повернення всього конфіскованого росіянами чи переданого іншим церквам й релігійним організаціям культового майна. За неможливості такого повернення, слід розробити алгоритм визначення сум компенсацій (мають відповідати ринковим цінам на час повернення).

2.2.4. Депортація, через визначену законодавством відповідну процедуру, усіх кліриків та біля церковних діячів (релігійних журналістів, послушників монастирів тощо), які опинилися в Криму у незаконний спосіб. Передусім це стосується тих громадяни Росії, які не вчинили тут кримінальних чи адміністративних злочинів (останні мають понести визначну законодавством відповідальність).

2.2.5. Реабілітація всіх в'язнів сумління, сприяння поверненню їх (за бажанням) на попередні місця служіння.

2.2.6. Деполітизація церков і релігійних організацій, що включає в себе цілий комплекс заходів:

- перевірка/експертиза літератури, яка розповсюджується релігійними організаціями

через книжкові лавки, парафіяльні бібліотеки, рекомендації настоятелів громад тощо;

- аналіз статей та інформації у періодичних виданнях;

- аналіз проповідей, послань та закликів кліриків, особливо у зв'язку із релігійними святами та політичними подіями;

- аналіз навчальних програм у духовних навчальних закладах, недільних школах щодо відповідності їх українським стандартам в освітньому процесі (витрактування історії України, історії розвитку релігійної організації тощо).

За результатами цих аналізів, якщо будуть встановлені факти порушень відповідних положень наявної нормативно-правової бази, має бути проведено оперативне реагування відповідних державних інституцій та служб.

2.2.7. Перехід на українську мову викладання у духовних навчальних закладах та, за можливості, україномовні богослужіння. При цьому слід враховувати, що більшість студентів, як і викладачів, не знають української мови. А тому такий перехід має мати адаптивну складову.

2.2.8. Створення механізмів консультацій та узгоджень дій та ініціатив фахівців із державно-церковних питань у новостворених військово-цивільних адміністраціях із представниками релігійних організацій. На наш погляд, таким найефективнішим механізмом може стати створення нової міжконфесійної ради Криму. Попередня міжконфесійна рада Криму «Мир – дар Божий», що була створена за ініціативи Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП, слід негайно розпустити, або ж вона може самоліквідуватися.

Нова Міжконфесійна рада має мати свої регіональні відділення у більшості районів

півострова. Запрошення на засідання такої ради представників військово-цивільних адміністрацій зніматиме бюрократичні бар'єри та дозволить оперативно вирішувати проблемні питання.

Рада може брати участь у діяльності «Комісії правди і примирення» (комісія зі встановлення правди), у разі її створення з ініціативи державних органів влади України. Це має бути структура, метою якої буде встановлення історичних подій, пов'язаних з порушенням прав людини у період тимчасової окупації півдня України. Тобто, з одного боку, Комісія має займатися встановленням злочинів представників окупаційної влади і військових, а також колаборантів. З іншого – пошуками шляхів деполітизації церков і релігійних організацій, зняття «мови ворожнечі», налагодження мирного співіснування релігійних організацій.

2.2.9. Деокупація Криму займе певний час, за який, ймовірно, найбільш публічні колаборанти, які працювали у релігійних організаціях (клірики, активісти тощо), можуть залишити Крим. Діяльність цих ідейних помічників окупантів повинна отримати об'єктивну (судову) оцінку. Відтак потрібен буде не просто список колаборантів, але й оформлення й доведення до судового розгляду їх кримінальних справ. Інакше свою втечу вони будуть подавати як переслідування на релігійному ґрунті. Заочне засудження та оголошення у міжнародний розшук стане також запорукою справедливого покарання за здійснені злочини. Оскільки це фіксація злочинів такого типу справа трудомістка і вимагає певних специфічних знань, правоохоронним органам України, за підтримки Міністерства юстиції України, варто створити спеціальну слідчу групу, яка б спеціалізувалася на виявленні та розслідуванні

фактів колаборації представників релігійних організацій з окупаційною владою.

2.2.10. Значний анти пропагандистський потенціал для спростування міфів московської пропаганди, зупинення просування «руського світу» має запровадження викладання предмету «Історія релігій світу» в загальноосвітніх закладах середньої освіти, і нормативного курсу «Релігієзнавство» у закладах вищої освіти. Відтак Міністерству освіти і науки України слід розглянути питання введення цих дисциплін у школах та закладах вищої освіти Криму.

2.3. Реінтеграція ісламських громад

2.3.1. Після деокупації Криму до правового поля України повернуться кілька сотень мусульманських релігійних організацій, зокрема, релігійні громади, медресе (яких практично немає на підконтрольній території України), релігійні ЗМІ. Певна частина із них були новостворені, а тому *визначально* зареєстровані за російським законодавством. Але більшість – перереєстровані з українського правового поля до російського.

2.3.2. Значну увагу слід буде присвятити передусім релігійним навчальним закладам. Зокрема передбачити їх поступовий перехід на українську мову навчання, можливо, застосувавши до російської мови підходи, які використовуються до мов меншин, які представляють народи країн ЄС сьогодні (згідно до Закону України № 3143-IX від 10 червня 2023 року). У випадку із ісламськими навчальними закладами, фактично обов'язковим буде паралельне збереження кримськотатарської мови, а також вивчення арабської, турецької та інших традиційних мов мусульманського віровчення, які віддавна використовуються і в Криму.

2.3.3. Необхідно з перших днів визволення створити дієвий механізм консультацій фахівців із державно-церковних питань у військово-цивільних адміністраціях із представниками ісламських релігійних організацій Криму, та залучати останніх до консультацій на всеукраїнському рівні. Зокрема запрошувати мусульманських релігійних лідерів та впливових осіб до всеукраїнських мусульманських діалогових майданчиків – Українського центру з фатв і досліджень, Конгресу мусульман України тощо. А також долучати до роботи новоствореної міжконфесійної ради.

2.3.4. Включення системи ісламської релігійної освіти в загальноукраїнське правове поле потребує проведення аудиту навчальних програм, визначення їх відповідності українському законодавству, запрошення в якості викладачів представників кримськотатарського народу (зокрема, внутрішньо переміщених осіб), а також світських вчених-ісламознавців. Тому ще до часу деокупації необхідно створити кадровий резерв викладачів для духовних навчальних закладів, які готові будуть працювати в Криму після його звільнення.

2.3.5. При реалізації силового сценарію деокупації Криму дуже ймовірно, що найбільш публічні колаборанти з числа мусульманських релігійних діячів, залишать АР Крим ще до приходу українських військ. Після повернення українських інституцій виникне проблема існування паралельних інституцій (ті, які виїхали та перереєструвалися на підконтрольній українській території, і ті, які залишалися в окупації). Можна припустити, що не всі співробітники «ДУМ Криму і Севастополя», «ЦДУМ Таврійський муфтіят» та інших релігійних організацій будуть визнані колаборантами та люстровано чи ув'язнені. Відповідно, потрібен буде

механізм залучення їх до роботи легальних організацій, що нині перебувають в екзилі, але повернуться в Крим. Це потребуватиме серії фасилітованих діалогів за участі представників обох спільнот, які матимуть бажання продовжити співпрацю після звільнення півострова.

2.3.6. Окремий напрям роботи – співпраця із мусульманськими «в'язнями сумління» (засудженими за їх релігійні переконання). Вони об'єктивно матимуть високий авторитет у своїх спільнотах (перш за все, йдеться про Хізб ут-Тахрір). Ця робота потребуватиме розуміння того, що нові моральні авторитети релігійних організацій не завжди матимуть проукраїнські *налаштування*, а їх ініціативи можуть мати конфліктогенний потенціал.

2.3.7. Окремо слід запустити програму реабілітації жертв релігійних репресій. У цьому процесі важливим буде досвід тих мусульманських релігійних діячів, які зазнали репресій на територіях, які були окуповані протягом менш тривалого часу. Наприклад, Рустема Асанова, імама кримськотатарської громади в Щасливцевому та інших.

2.3.8. Враховуючи, що муфтієм ДУМУ «Умма» наразі є кримський татарин Мурат Сулейманов, і що свого часу листом від 19 травня 2015 р. Е. Аблаєв передав попередньому муфтію С. Ісмагілову повноваження представляти ДУМ Криму у Всеукраїнській раді церков та релігійних організацій (ВРЦіРО), варто подумати над запуском процесу співпраці цих організацій після деокупації Криму. Не йдеться про якесь інституційне злиття – не менш важливим є узгоджування своєї політики, стратегічних напрямів діяльності. Це дозволить підняти авторитет муфтія ДУМ АРК Айдера Рустемова й згуртувати кримських

татар по всій країні, розмиваючи підставу для кримськотатарського сепаратизму в майбутньому.

2.4. Реінтеграція православних громад

Процес реінтеграції православних громад Криму очікувано буде більш складним та конфліктогенним, аніж як це буде, наприклад, у найбільшій релігійній спільноті півострова – ДУМ Криму, або інших релігійних організаціях. Адже переважна більшість, наприклад, ісламських громад є кримськотатарськими за своїм етнічним складом. Цей народ підтримав Україну, а значна частина його активістів воює проти російських окупантів. Інші спільноти, у своїй більшості, мають відповідні релігійні центри на неокупованих територіях, що полегшить їх реінтеграцію.

У випадку ж із московських православ'ям в Криму ситуація буде чи не найскладнішою. Кістяк підтримки цієї церкви складають переважно росіяни або зросійщені українці. УПЦ МП від часу своєї трансформації у 90-х роках минулого століття із екзархату Московського патріархату в Україні у церкву без визначеного канонічного статусу, але формально «самостійну і незалежну в управлінні», завжди мала проросійську позицію.

У Криму ж структури УПЦ МП ніколи не приховували і навіть гордились тим, що є частиною Московського патріархату. На підконтрольній Україні території ситуація була чи не протилежною. А з червня 2022 року єпархії УПЦ МП в Криму перейшли у пряме підпорядкування Московському патріархові. Виходячи із цих даних стає зрозумілим, чому російсько-українська війна у трактуванні православних кліриків в Криму (як і у всій Україні)

є «братовбивчою», гріховною, тобто такою, що не повинна вестися Україною.

Тому, для формування у громадах Кримської православної митрополії проукраїнської позиції потрібен буде час і чіткий план дій. Складовими цього плану мають бути наступні дії:

2.4.1. Запровадження програми повернення попереднім українським власникам всього культового майна, яке було в українській державній, комунальній власності, чи у власності релігійних громад. Програма має передбачати проведення детальної експертизи стану майна, визначення відповідальних за ушкодження (перепланування, неналежне зберігання тощо) майна, якщо такі факти будуть встановлені, визначення подальшої долі цього майна.

2.4.2. Після деокупації Криму військово-цивільним адміністраціям та різноманітним Фондам, що будуть тут діяти, слід надавати різноманітне сприяння у діяльності священнослужителів. Зокрема в оформленні й затвердженні документації; легалізації та підтримці відряджених для роботи на півострові кліриків; проведенні культурних, освітніх та просвітницьких заходів; психологічній реабілітації потребуючих цього тощо.

2.4.3. Перевірка бібліотек, свічних/книжкових лавок, єпархіальних та митрополичих ЗМІ, навчальних закладів (а також навчальних програм) на предмет пропагування антиукраїнських наративів, наявності літератури, статей, які розпалюють міжрелігійну ворожнечу чи принижують гідність віруючих інших церков чи релігійних організацій.

2.4.4. Стажування викладачів православних навчальних закладів в україномовних регіонах України. Запровадження відповідних програм

обміну студентами духовних навчальних закладів.

Підсумовуючи свої пропозиції, зазначимо, що викладене бачення дій українських владних органів у царині свободи совісті після деокупації Криму потребують певної легітимізації (перетворення в офіційну програму дій). Важливим етапом на цьому шляху могли б стати щорічні парламентські слухання, підготовлені й проведені комітетом Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики спільно із офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Перші слухання слід провести ще до деокупації Криму, а їх тематика могла б охоплювати ситуацію із релігійною свободою на всіх територіях України, які зазнали чи зазнають окупації.

Результати парламентських слухань, оформлені у вигляді звіту із зазначенням конкретних можливих дій української влади, варто надсилати у Державний департамент США, в офіс Спеціального представника з підтримки свободи релігії та переконань за межами Європейського Союзу, в ООН, ПАРЄ, ОБСЄ.

Важливу роль у формуванні громадської думки за межами України, протидії масованій російській пропаганді має відіграти також і Міністерство закордонних справ України. Зокрема вже зараз на засіданнях міжнародних представницьких інституцій слід залучати постраждалих від переслідувань за свої релігійні переконання кліриків та вірян. Ці свідки злочинів Російської Федерації мають також і розказувати міжнародному співтовариству про реальний стан справ із свободою совісті в Україні.

**ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ**

Гаяна Юксель, Андрій Щекун

До написання Звіту на тему: «Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м.Севастополя в інформаційній сфері» 19 вересня 2023 року автори провели стратсесію з залученням багатьох експертів, що є фахівцями медіа, та представників державних органів влади, що формують та реалізують інформаційну політику. Змістовно були винесені та обговорені актуальні питання:

1. *Загальна державна інформаційна політика України після деокупації Криму.*

2. *Взаємодія медійного сектору та ВЦА (перший період деокупації), далі – медійного сектору та органів влади.*

3. *Пропозиції до змін до чинного законодавства України щодо інформаційної сфери в контексті деокупації Криму (Закон України «Про медіа», чинне законодавство про ЗМІ тощо).*

4. *Форми та методи роботи кримських ЗМІ та інформаційного-медійного середовища після деокупації, зокрема питання відновлення інфраструктури, забезпечення матеріально-технічної бази, формування творчих*

колективів, кадрове забезпечення та питання люстрації в журналістському середовищі тощо.

5. *Повернення та збереження української державної ідентичності, формування проукраїнського світогляду, популяризація української культури, мови.*

6. *Ліквідація пропагандистських наслідків окупації в медійному середовищі, протидія пропаганді після деокупації.*

7. *Підтримка та розвиток ЗМІ та медійних ресурсів корінних народів України.*

Всі експертні думки, пропозиції були врахованими та викладені у цьому Звіті.

Під час написання цього викладеного Звіту нами були використані матеріали наукової монографії експертки групи «Гуманітарна політика» Кримської платформи, доцентки Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського, кандидатки філологічних наук, доцента Юксель Г.З. «Кримська інформаційно-медійна парадигма в контексті окупації півострова (лютий 2014 – лютий 2022 рр.): Трансформація медійної сфери та інформаційна політика України»: Монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк». 2023. 564 с. ISBN 978-617-8043-59-9.

---

1. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Незаконна окупація Криму в лютому – березні 2014 р. стала результатом непродуманої державної політики України щодо Криму, відмови у встановленні та відновленні прав та свобод корінних народів України, зокрема кримськотатарського народу. Така позиція держави мала місце з моменту становлення та утвердження Незалежності України у 1991 році та до заключній фазі окупації півострову в 2014 році, а саме до безпосереднього проведення воєнної операції із захоплення українських територій з боку Міністерства оборони, Федеральної Служби Безпеки, Головного розвідувального управління Російської Федерації з використанням Чорноморського флоту РФ у Криму та спецвійськ Росії. Місцевими кримськими проросійськими силами, які перебували на момент операції із захоплення при владі, разом із московськими кураторами 16 березня 2014 р. був організований незаконний, не визнаний світовою спільнотою «кримський референдум» щодо приєднання півострова до Російської Федерації.

В умовах руйнування встановленого міжнародного правопорядку, силового переформатування головних принципів функціонування суспільства, яких зазнав такий важливий регіон унітарної України як Автономна Республіка Крим та місто Севастополь саме медіапростір – активна сфера життєдіяльності суспільства – одним з перших зазнав зовнішнього впливу, примусової трансформації та глибинних змін. Зовнішні виклики 2014–2023 рр. для України визначили розвиток українського кримського медіапростору в новітніх умовах; продиктували необхідність та заклали підвалини для формування нової інформаційної

політики України; потребували використання відповідних форм і методів роботи щодо тимчасово окупованої території, реагування на поточну ситуацію; організації інформаційного спротиву та боротьби українського суспільства в умовах несвободи й тотального контролю з боку агресора; пошук різноманітних шляхів інформаційного зв'язку з громадянами України на півострові.

Цілком зрозуміло, що в цьому процесі новий етап у розвитку подій і необхідність переосмислення та переформатування засад державної політики стосовно ТОТ в Україні виникли внаслідок відвертого повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. Стрімкий розвиток подій, виклики для безпекової ситуації держави, поява після 24 лютого 2022 р. нових тимчасово окупованих територій, проведення активної фази воєнних дій в умовах повномасштабної агресії РФ проти України негайно потребувало інформаційної протидії загрозам у сфері захисту прав жителів тимчасово окупованих територій. І в цьому контексті, безумовно, відбулися зміни стосовно Криму. До повномасштабного вторгнення українська держава та суспільство ще «розглядали», як першочергову можливість, дипломатичний шлях повернення Криму, але після 24 лютого 2022 року позиція України будується на засадах безумовного повернення всіх окупованих територій, у тому числі й військовим шляхом.

Окупація півострова 2014р. – багатоаспектний, складний соціо-політичний процес, що вплинув на всі сфери життєдіяльності регіону й торкнувся кожного його мешканця. У нашій роботі увагу сфокусовано на подіях й явищах, які пов'язані з мас-медійним середовищем,

---

сферою масової інформації та комунікації, суспільного зв'язку. Інформаційне висвітлення окреслено хронологічними рамками, що визначені двома подіями: початок окупації Криму 20 лютого 2014 р. та початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р.

За цей період окупаційна влада Криму за підтримки російського керівництва провела широкомасштабну роботу, головною метою якої стало встановлення тотального контролю над інформаційним простором Криму, витіснення з півострова незалежних ЗМІ, припинення доступу українських й міжнародних ЗМІ та медійних організацій до безпосереднього моніторингу ситуації в регіоні.

Трансформація кримського інформаційного поля відбувалася з порушенням нормативно-правових актів міжнародного права та недотриманням визнаних актів, а саме законів, договорів, меморандумів, кодексів України. А також основоположні міжнародні документи, що закріплюють головні ідеї та принципи професійних стандартів, визначають свободу слова і волевиявлення важливим компонентом прав людини, стають необхідними для повноцінного функціонування медіапростору та його складової частини – засобів масової інформації та комунікації, зазначимо Конвенцію про захист прав людини та основних свобод, Європейську конвенцію з прав людини, Декларацію прав і обов'язків журналіста, Декларацію принципів професійної поведінки журналістів, яку було прийнято на II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів (м. Бордо, 25–28 квітня 1954 р.) зі змінами на XVIII Всесвітньому конгресі МФЖ (м. Хельсінгер, 2–6 червня 1986 р.). Загальний процес поширення соціально вагомої інформації

у ЗМІ та правові засади діяльності журналістів в Україні, що були встановлені Конституцією України та регламентувалися у вітчизняному законодавстві низкою нормативно-правових актів.

2. ОПИС СУЧАСНОГО СТАНУ

Окупація невід'ємної частини території унітарної держави України – Автономної Республіки Крим та м. Севастополь – Російською Федерацією у 2014 р. стала історичною подією початку XXI ст., що призвела до початку широкого обговорення та перегляду принципів функціонування системи міжнародної безпеки. Незаконний акт окупації півострова умовно «зруйнував» встановлений у середині XX ст. міжнародний статус-кво, згідно з яким цивілізованими країнами для вирішення проблемних питань пріоритетним визнавався саме політико-дипломатичний шлях замість воєнного та силового. Для світової спільноти і, передусім для Західного світу, війна проти України, яка розпочалася у 2014 р. й триває дотепер, виявилася початком переосмислення принципів системи безпеки та проблем захисту держав від зовнішньої агресії.

При розгляді загальної соціально-політичної ситуації на півострові до і після окупації 2014 р., значущості цієї події для України і світу необхідно враховувати увесь комплекс чинників, що вплинули на специфіку подій у Кримському регіоні, і, насамперед, його важливість унаслідок географічно вдалого розташування, з геополітичної та воєнної точок зору. Стратегічні переваги в Азово-Чорноморському басейні, регіонах Східної Європи та Близького Сходу, які надає контроль над Кримом, перетворили півострів на регіон зіткнення

політичних інтересів Західного світу, Європи, Української держави та Російської Федерації.

Загарбницька політика РФ стосовно Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, установлення де-факто контролю над Кримом з боку РФ спричинили примусове переформатування створених протягом незалежності України основ функціонування всіх сфер життєдіяльності.

У цьому процесі саме інформаційно-медійна сфера півострова однією з перших зазнала примусової насильницької трансформації з боку держави-агресора. Примусове переформатування проводилося із застосуванням широкого арсеналу різноманітних форм і методів тиску на тих, хто не визнав окупацію, зокрема – на представників медійного сектору: журналістів, технічних співробітників ЗМІ, активістів, публічних персон, лідерів думок, блогерів, вільних авторів, громадянських журналістів.

Захист інформаційного середовища України, частиною якого є інформаційний простір окупованого Криму, потребує захисту національної ідентичності українського народу та корінних народів України, збереження їхньої історичної пам'яті, контекстуалізації засобів протидії зовнішнім викликам та загрозам, збереження ментальних цінностей Української держави. Така робота, своєю чергою, можлива тільки за умови зміцнення й розвитку комунікаційного зв'язку з громадянами України на ТОТ та проведення організаційної роботи з їхнього захисту, допомоги, вирішення різноманітних соціальних та правових питань. Задля досягнення мети з деокупації півострова завжди була важливою консолідація зусиль представників міжнародної спільноти, інститутів Української держави, громадянсь-

кого суспільства, серед яких національні та міжнародні експерти й організації, громадські діячі, робота яких пов'язана з формуванням і захистом інформаційного середовища.

Реалізація завдань задля досягнення мети має містити такі види діяльності:

1) затвердження відповідних ситуації та потребам нормативно-правових актів Української влади;

2) аналіз та апробація пропозицій громадянського суспільства щодо вдосконалення законодавства стосовно ТОТ;

3) захист інтересів Української держави, розроблення й адвокація напрацювань з актуальної тематики на міжнародному напрямку;

4) постійний моніторинг, збір та систематизація фактів порушень міжнародного та національного права в усіх сферах життєдіяльності на ТОТ;

5) установлення інформаційного зв'язку з громадянами України на ТОТ через медіа та засоби соціальних комунікацій;

6) надання державних послуг, організація юридичної, соціальної, освітньої, інформаційної та іншої допомоги;

7) проведення різноманітних заходів із метою встановлення комунікативного зв'язку стосовно ТОТ Криму (інформаційних кампаній, симпозіумів, конференцій, панельних дискусій, публічних обговорень та ін.);

8) надання експертної підтримки відповідним міжнародним організаціям та іншим інституціям у формуванні політики щодо ТОТ.

Захист територіальної цілісності та суверенітету України та реінтеграцію тимчасово окупованих територій внесено до першочергових завдань розвитку Української держави. При цьому український інформаційний простір,

---

який безумовно є елементом всесвітнього інформаційного простору, відіграє одну з важливих ролей у процесі реінтеграції українських територій, захисту територіальної цілісності та інтересів України в міжнародній політиці, стає важливим чинником та середовищем формування національної української ідентичності. Саме тому проблема зміцнення Української держави пов'язана з формуванням державної інформаційної політики, розвитком інформаційного простору та встановленням організаційно-комунікаційного зв'язку з мешканцями ТОТ.

У процесі повернення та реінтеграції українських територій функціонування складників інформаційного простору – ЗМІ, соціальних комунікацій, каналів зв'язку тощо – має бути спрямоване на досягнення інтересів України. Суспільний резонанс та увага медійних ресурсів до подій у Криму важливі для громадян України на ТОТ, які наразі перебувають під тиском та репресіями, адже надають їм певного суспільного захисту й навіть своєрідного імунітету.

Інформаційна війна, яку проводила Російська Федерація проти України у 2014–2022 рр., ще до початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., спричинила не тільки глибокі зміни в порушенні територіальної цілісності держави, й загострила питання політичних, економічних, соціогуманітарних, культурних зрушень. Проблема примусової деконтекстуалізації інформаційної сфери Криму внаслідок експансії та примусового переформатування інформаційного ландшафту з боку РФ стала актуальною не лише для Криму, а й для всього українського медійного простору, і потребує формування нової політики інформаційної безпеки та захисту.

У самому ж Криму процеси негативного інформаційного втручання з боку країни-агресора, що відбувалися на півострові в різних сегментах гуманітарної сфери, створили нові примусові ціннісні орієнтації, результатом чого може бути зміна суспільного світогляду громадян України на ТОТ.

Наслідки окупації полягають не тільки в повній мілітаризації півострова та його перетворенні на військову базу, яку ворог, як і прогнозувалося, використав при повномасштабному вторгненні в Україну 2022 р., а й у загрозі для Східної Європи та Близького Сходу; заміщенні демографічного складу населення півострова шляхом незаконного створення умов для міграції громадян з материкової частини РФ; порушенні прав і свобод людини й громадянина, недотриманні державних та приватних економічних прав; руйнуванні екологічного ландшафту регіону.

Не менш важливими наслідками окупації стає постійна інтервенція інституцій держави-агресора в духовну, інтелектуальну, інформаційну, соціальну сферу Криму. Упродовж окупації 2014–2022 рр. і після повномасштабного вторгнення Російська Федерація проводила інформаційну пропаганду з формування проросійського, анти західного та антидемократичного світогляду мешканців Криму. На півострові заміщувалася українська громадянська та етнонаціональна ідентичність, обмежувався та заборонявся розвиток кримськотатарської ідентичності, проводилася мілітаризація свідомості населення через нав'язування так званої системи цінностей «руського світу». Результатом такої роботи стало створення інтелектуального продукту в науковій, освітній, культурній, мистецькій, інформаційній сферах, у яких не тільки культивувався міф про «суто

російський Крим», а також повністю виправдовувалася окупація півострова 2014 р. як нібито «повернення в рідну гавань», «встановлення історичної справедливості», «необхідність захисту народу Криму від українських націоналістів» тощо.

Швидке впровадження російського законодавства та процес інтеграції Криму в російський інформаційний простір стають основою для новітніх викликів для Української держави в інформаційній сфері, серед яких:

1) заборона діяльності та втрата можливості проведення повноцінної діяльності українським ЗМІ та журналістам у Криму;

2) блокування мовлення українських ЗМІ в Криму;

3) тиск на журналістів, лідерів думок, блогерів, вільних авторів, медійних осіб, громадянських журналістів, контроль активності пересічних громадян у соціальних мережах.

Політика окупаційної влади щодо експансія гуманітарного середовища є спробою культурного стирання, а також злочинного знищення історичної пам'яті та ревізії історії. Відсутність державної інформаційної політики з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, адекватної реакції та формування заходів протидії на виклики експансії – це призводить до зміни політичної та національно-культурної ідентичності.

Зокрема, викривлення історичної правди, зміни історичної пам'яті, національної самосвідомості, національних цінностей, традицій, менталітету, етнонаціональних образів. І навпаки, за правильного, зваженого використання наявного державного ресурсу, юридичного інструментарію, освітньо-просвітницького потенціалу, розбудови єдиного інформаційно-

культурного простору, можливі налагодження постійного зв'язку з мешканцями ТОТ, встановлення діалогу, протидія пропаганді. Деокупація Криму як загальна мета української політики передбачає втілення та проведення широкого комплексу заходів у державі та суспільстві.

Для всеосяжної інтегрованої роботи, напруження практичних рекомендацій для сталої та ефективної державної політики необхідні системність, послідовність та співпраця державних органів та громадянського суспільства, синхронного процесу збору, опрацювання, збереження та поширення даних; притягнення до відповідальності та покарання злочинців та зрадників, використання чинного міжнародного та українського законодавчого інструментарію для юридичного захисту громадян України.

Важливими при цьому є фіксація та сповіщення про порушення прав громадян України на ТОТ, які виникли внаслідок проведених російськими окупаційними установами різноманітних за формами та методами репресивних дій, тиску щодо населення регіону та його адаптування до типових порушень, що засуджуються як українським законодавством, так і міжнародним.

2.1. Політика української влади

Державні органи України з ТОТ Криму

Починаючи з 2014 р. Українська держава проводила роботу щодо відновлення діяльності органів державної влади Криму на материковій частині України.

17 липня 2014 року утворено Державну службу України з питань АР Крим, м. Севастополя та тимчасово переміщених осіб. 20 квітня

2016 року цей орган об'єднали з Державним агентством з питань відновлення Донбасу, утворивши Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб – нині це Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій.

Діяльність деяких державних інституцій АР Крим та м. Севастополь була відновлена на материковій частині України, зокрема – Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Головне управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим; Прокуратура Автономної Республіки Крим та м. Севастополь; Головне управління Національної поліції в АР Крим та м. Севастополь; Регіональне відділення Фонду державного майна в Херсонській області, Автономній Республіці Крим та м. Севастополь; Головне управління ДФС у Херсонській області, Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, що приєднано до Херсонського управління ДФС України; Відділ патрульної поліції в АР Крим та м. Севастополь та Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

З 2014 р. в Києві здійснює свою діяльність головний офіс представницького органу корінного народу півострова – Меджліс кримськотатарського народу, який у 2016 р. унаслідок принципової політичної позиції з підтримки територіальної цілісності України та неприйняття окупації незаконно визнаний Верховним Судом Російської Федерації екстремістською

організацією і не може продовжувати повноцінну діяльність у Криму.

Українські нормативно-правові акти щодо інформаційної політики по відношенню до ТОТ Криму

Захист територіальної цілісності та суверенітету України, безпечна реінтеграція її тимчасово окупованих територій після агресії 2014 р., визнано пріоритетними напрямками розвитку Української держави. Безумовним залишається той факт, що у формуванні внутрішньої та міжнародної політики деокупації тимчасово окупованого півострова саме інформаційна діяльність об'єднує представників державних органів, громадянське суспільство, медіа в Україні та світі.

Нормативно-правова база загальна:

- закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну таємницю», «Про звернення громадян», «Про інформаційні агентства», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України»; «Про медіа».

- укази Президента України «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян на звернення», «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набуття ними чинності», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 р. «Про невідкладні заходи

щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин» (1997 р.);

- постанови Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та розміри реєстраційних зборів», «Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності в засобах масової інформації»;

- постанови Верховної Ради України «Свобода слова в Україні: стан, проблеми, перспективи», «Про створення телерадіо-організації Суспільного мовлення України», «Про вдосконалення державного управління інформаційною сферою» та ін.

Діяльність ЗМІ України з висвітлення питання та формування інформаційної політики щодо тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополь регулюється згідно з актами чинного законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів, які формують правову основу у створенні соціально-політичної позиції масмедіа у висвітленні окупації Криму та агресії проти України. Зокрема, це «Воєнна доктрина України», «Доктрина національної інформаційної безпеки», «Стратегія інформаційної реінтеграції Криму», «Стратегія воєнної безпеки України», «Стратегія деокупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь», «Концепція розвитку кримськотатарської мови».

У 2023 році – Актуалізовано план заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим. Загалом план включає 127 заходів.

У 2023 році напрацьований документ, який отримав назву «Доповідна записка на виконання доручення Президента України щодо розробки першочергових кроків держави після деокупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь».

Цього ж року у Представництві Президента України в АР Крим була презентована «Стратегія когнітивної деокупації». Основна мета стратегії – надати практичні рекомендації стейкхолдерам, органам влади та експертному середовищу щодо когнітивних аспектів деокупації шляхом висвітлення очікуваних ризиків та нових можливостей для успішної та сталої реінтеграції населення Кримського півострова. У рамках цього документу когнітивна деокупація визначається як комплекс стратегічних, оперативних і тактичних заходів, які мають бути сплановані та здійснені різними суб'єктами для підготовки, спрямування та оцінки довгострокових суспільно-політичних, соціально-економічних і соціально-психологічних процесів переформування фактичної свідомості, соціальних цінностей, світогляду та громадянської поведінки багатьох мешканців Криму після кінетичної та/або дипломатичної деокупації півострова, і, як наслідок, повного відновлення дії українського законодавства та суверенітету над територією півострова.

Також треба зазначити, що у 2022 році в Україні прийнятий «Закон про медіа», головним фокусом увагу якого стають питання функціонування українського медійного середовища.

Нормативно-правова база, що регламентує порядок роботи з ТОТ Крим

З 2014 р. створено нормативно-правову базу, що регламентує порядок роботи з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Після окупації 2014 р. АРК та м. Севастополь в Українській державі прийнято низку нормативно-правових актів, які стали основою для правовідносин на ТОТ АР Крим та м. Севастополя на час тимчасової окупації.

Першими й головними законами, які регулюють взаємовідносини з ТОТ Криму, стали Закон України № 1207–VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України № 1706–VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Значної критики з боку суспільства зазнав прийнятий пізніше Закон України № 1636–VII «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» як лобійований бізнес-оточенням тогочасного керівництва України для проведення бізнесу з ТОТ Криму, оскільки тимчасово окупована територія не може бути зоною, вільною для проведення торгівлі. Згодом зазначений Закон було скасовано рішенням Верховної Ради України від 01.07.2021 р.

У 2015 р. Верховна Рада України Постановою від 12 листопада № 792–VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу», керуючись положеннями Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, вшановуючи пам'ять жертв депортації кримськотатарського народу 1944 р., висловлюючи підтримку кримськотатарському

народові, засуджуючи політику тоталітарного режиму щодо утисків кримськотатарського народу, визнала цей злочин проти людяності актом геноциду.

Стратегія інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, яку було прийнято Кабінетом Міністрів України 27 грудня 2018 р., ставила за мету забезпечення інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території України (Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), створення інформаційних передумов для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України, але, на жаль, не була реалізована.

Доктрина інформаційної безпеки України, яку було затверджено Указом Президента України від 29 грудня 2016 р. № 47/2017, передбачала уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни.

План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, був затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 218–р. Документ деталізує завдання державної політики України щодо Криму, визначає відповідальні органи та строки виконання поставлених завдань. Розпорядження з плану заходів 2018 р. втратило чинність, оскільки згодом було схвалено оновлений план, який затвердило Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171–р. «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово

окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

Указ Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019 зобов'язав Представництво здійснювати заходи щодо підтримки й забезпечення політичних, соціальних, інформаційних, культурних та інших зв'язків із громадянами України на ТОТ, а також інформування громадськості про здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або є переселенцями та перебувають в інших регіонах України.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо діяльності Міністерства культури та інформаційної політики» № 231 від 23 березня 2020 р. встановлювала функції новоствореного міністерства, серед яких визначено перспективи та пріоритетні напрями реінтеграції населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України в Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, в єдиний культурний та інформаційний простір України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 212 від 11 березня 2020 р. «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України покладено завдання з формування та реалізації політики щодо тимчасово окупованих територій України та населення, яке на них проживає. Кінцевою метою є реінтеграція цих територій в єдиний конституційний простір України.

Після окупації Криму в Україні ініційовано проведення масових публічних заходів на державному та громадському рівнях, присвячених кримським подіям. Так, Указом Президента України № 58/2020 від 26 лютого 2020 р. дату 26 лютого оголошено «Днем кримського спротиву».

Українська держава 2021 р. ініціювала низку законів, які спрямовано на захист мешканців Криму. У 2021 р. Верховна Рада України за подання Президента України ухвалила «Закон про корінні народи» № 5506 від 01.07.2021 р., що закріплював в українському законодавстві статус корінних народів, які є «автохтонною етнічною спільнотою, сформованою на території України, є носієм самобутньої мови та культури, має традиційні соціальні, культурні або представницькі органи, сам усвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України».

Згідно з Законом, корінними народами України визнано кримських татар, караїмів та кримчаків. Прийняття Закону стає ще одним кроком для деокупації півострова, оскільки окупація Криму полягає не просто у фізичному захопленні території, і є актом порушення прав корінних народів регіону. Уперше за 30 років незалежності в Україні визначили на рівні закону, які народи є корінними, та закріпили державні гарантії у дотриманні їхніх прав.

Не менш важливим із погляду встановлення інформаційно– комунікаційного зв'язку з ТОТ Крим стало прийняття у квітні 2021 р. «Концепції розвитку та популяризації кримськотатарської мови». В умовах тимчасової окупації півострова de-facto перебування

регіону під контролем держави–агресора дедалі менше залишалося інструментів для реального комунікаційного зв'язку та співпраці з мешканцями регіону. У цьому контексті саме мова стала важливим і дієвим інструментом організації такої роботи, своєрідним містом для зв'язку та проведення спільної діяльності з мешканцями Криму.

Кабінет Міністрів України на засіданні 4 серпня 2021 р. схвалив проекти Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду». проект закону закріпив ключові поняття та принципи української політики стосовно ТОТ, зокрема: 1) визначив базові засади («червоні лінії») деокупації та реінтеграції; 2) уніфікував підходи як щодо тимчасово окупованих частин Донецької і Луганської областей, так і щодо Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; 3) упорядкував та осучаснив чинну, профільну термінологію, а також запровадив поняття, які розкривають її терміни: перехідна юстиція, конвалідація, тимчасова окупація, окупаційні сили та окупаційні адміністрації Російської Федерації, політико–дипломатичні та санкційні заходи, контактна лінія, сталий мир, реінтеграція тимчасово окупованих (деокупованих) територій та їхніх мешканців; 4) розподілив регулювання на конфліктний та пост конфліктний періоди, що дасть змогу визначити певний алгоритм дій держави під час реінтеграції тимчасово окупованих (деокупованих) територій та населення, що на них проживає, деокупації тимчасово окупованих територій, включаючи питання демілітаризації та роззброєння, розв'язання гуманітарних проблем, відновлення правосуддя тощо; 5) посилив соціальний зв'язок із тимчасово окупованими територіями тощо.

28 грудня 2021 р. Указом Президента України № 685/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію інформаційної безпеки» було затверджено Стратегію, що «визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам; захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних. При цьому втратили чинність стаття 72 Указу Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України».

Окремим важливим кроком у питанні деокупації Криму стало створення «Кримської платформи» як інструмента реалізації міжнародної складової національної Стратегії деокупації Криму. Організаційний комітет затверджено Указом Президента від 26 лютого 2021 р.

Але своєрідною квінтесенцією у роботі щодо ТОТ України стало прийняття на державному рівні 2021 року важливих документів стосовно «Кримської стратегії», зокрема Указу Президента України № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» та Указу Президента України №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України», які ще раз оновили й закріпили норми державної політики в питанні цілісності та повернення територій.

Пізніше, 29 вересня 2021 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено й затверджено «План заходів з реалізації Стратегії деокупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», який передбачав комплекс дій, спрямованих на деокупацію півострова, і мав стати концептуальним документом для виконання роботи з де-факто повернення регіону до складу України. План заходів щодо реалізації Стратегії деокупації передбачав 158 пунктів: державні програми, освітні програми, юридичні та правозахисні програми, програми з культурно-гуманітарного зв'язку, соціальну роботу та заходи з інформаційної політики.

Інформаційний чинник був закладений майже в усіх заходах, спрямованих на окуповану територію, та задля досягнення успіху Україна мала здійснювати потужну адвокаційну та публічну медійну роботу.

ЗМІ Криму до окупації 2014 року

На початку 1990-х рр. у кримському медійному середовищі спостерігається своєрідний «вибух» кількості ЗМІ. Відбувався розвиток державного телебачення, на якому спочатку відкрилася українська редакція, потім – кримськотатарська та міжнародна. З'являються нові телевізійні канали, з яких першим був ТРК «Чорноморська». Розвиваються друковані ЗМІ, створено нові редакції газет «Крымский комсомолец», перейменованій пізніше на «Південний кур'єр», «Авдет» («Повернення»), «Кримська світлиця», «Кримський вісник», «Первая крымская».

Завдяки відкритості суспільства, з одного боку, виникла можливість для швидкого розвитку в інформаційній сфері Криму, а з іншого – створення умов для безконтрольного

втручання та проведення різноманітної пропагандистської роботи всередині півострова.

Цілком природно, що функціонування медійної сфери в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь регламентувалося офіційним, єдиним українським законодавством та чинними нормативно-правовими актами щодо ЗМІ. Для відкриття всеукраїнського електронного ЗМІ (радіо, телебачення, інформаційні агенції) були потрібні дозволи Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення (м. Київ), для кримських друкованих ЗМІ – реєстрація у відповідних відділах Міністерства юстиції АР Крим (м. Сімферополь). У структурі Ради Міністрів АР Крим був створений та функціонував Республіканський Комітет з інформації (надалі – Рескомінформ).

На території півострова працювали державні, комунальні, приватні українські кримські ЗМІ, вели роботу представництва або власні кореспонденти міжнародних ЗМІ («Радіо Свобода», BBC, «Франс-прес», «Reuters», «TRT» та ін.).

У 2009 р. у Криму функціонувало 86 телерадіоорганізацій, у тому числі: 14 телекомпаній ефірного мовлення, 44 кабельні телекомпанії, 1 ефірно-кабельна телекомпанія. У Криму працювали одна державна телерадіокомпанія ДТРК «Крим», 7 комунальних і 78 – приватних радіоредакцій.

Кількість ЗМІ напередодні окупації – 1319 одиниць

Напередодні окупації, у 2012 р., за даними Республіканського комітету з інформації Ради Міністрів АРК, у Криму було зареєстровано 79 місцевих телерадіоорганізацій, із них 13 телевізійних ефірних, 14 FM радіостанцій, 39 студій кабельного телебачення, 7 ефірно-кабельних

телерадіокомпаній та ін. Крім того, здійснювали діяльність 6 інформаційних агентств. Також в Криму було зареєстровано 1240 друкованих періодичних видань: 999 газет, 175 журналів, 30 бюлетенів, 33 збірники, 2 календарі, 1 дайджест.

Мовне питання. Кількість україномовних та кримськотатарських ЗМІ в Криму, на жаль, була значно меншою у порівнянні з російськомовними. До окупації мовного дослідження в Криму із 1317 газет АРК – 910 (69,1 %) газет, які потрапили до дослідження, виходили виключно російською мовою. 212 газет (16,1%) публікували матеріали російською та українською (з переважанням першої) мовами. 15 газет виходили російською і кримськотатарською мовами (у різних поєднаннях); 11 газет виходили російською та мовами малих народів/національних меншин Криму (грецькою, вірменською тощо); 13 – російською та іноземними мовами (англійською, німецькою, арабською); ще 3 – різними мовами національних меншин/корінних народів (німецькою з російською, англійською, кримськотатарською, грецькою). Усього ж газет зі значною часткою російської мови було 42 одиниці (3,2%). Загальна частка газет із російською мовою публікацій становила 88,3%.

Українською мовою друкувались видання «Слово Севастополя», «Дзвін Севастополя», «Думка», «Кримське слово». Функціонували ЗМІ Міністерства оборони України – газети «Флот України» та ТРК «Бриз». Інформацію українською мовою надавали сайти «Українське життя Севастополя», агенція громадських та політичних новин «Медіа-Крим». Найвідоміша україномовна газета «Кримська світлиця» Криму була заснована Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Тараса

Шевченка і Міністерством культури України 1992 році. До газети українською мовою входили додатки «Спорт», молодіжний додаток «Будьмо!», які виходили за сприяння та допомоги Республіканського комітету з питань інформації Ради Міністрів АРК.

У структурі ДТРК «Крим» функціонувала українська редакція, яка створювала телевізійні програми українською мовою, на державному радіо виходили дитяча програма «Чарівний Кужелик», суспільно-політична програма «Млин», культурна програма «Рідна хата». Офіційне видання Верховної Ради Криму «Крымские известия» («Кримські відомості») мало тематичний додаток «Діалог», який також виходив державною українською мовою.

На півострові функціонували національні кримськотатарські ЗМІ, відкриття яких стало можливим після повернення кримськотатарського народу наприкінці 1980-х років на історичну Батьківщину з місць депортації (1944 р.). На початок 2010 р. в Рескомінформі було зареєстровано 35 кримськотатарських національних газет і часописів, засновниками яких були творчі колективи, громадські організації, комерційні структури, приватні особи. У 2012 р. фактично регулярно виходили такі найвпливовіші суспільно-політичні кримськотатарські газети і журнали: «Голос Крыма», «Къырым», «Полуостров» («Півострів»), «Янны Дюнья» («Новий світ»), «Авдет» («Повернення»), часописи «Йылдыз» («Зірка»), жіночі видання «Ненкеджан», журнал «Арзи». У Судаку виходив додаток до місцевої муніципальної газети кримськотатарською мовою «Сувдакь сеси» («Голос Судака»). У різні часи створювались новинні інформаційні проекти, серед яких інформаційні проекти «Алеми Меденіет»

(«Світ культури»), «Крим та кримські татари», «Кримськотатарська кухня» та багато інших.

У 2005 році відкрилась інформаційна агенція «Кримські новини», в 2006 – радіо «Мейдан», а в 2009 році запрацював приватний кримськотатарський телеканал АТР.

Окремо слід зазначити, що в Криму були досить потужні кореспонденти та структури загальноукраїнських ЗМІ, таких як газета «День», «Дзеркало тижня», «Урядовий кур'єр», «Голос України», радіо «Свобода», УКРІНФОРМ, УНІАН.

Важливу роль у функціонуванні та розвитку незалежних ЗМІ в Криму здійснювали кримські недержавні інституції: Комітет з моніторингу свободи преси в Криму, Кримська організація «Незалежна медіа-профспілка України», «Інформаційний прес-центр».

Активним джерелом інформації щодо протидії корупції в державних органах влади був і є потужний кримський медіа-ресурс «Центр журналістських розслідувань», який в 2014 році був захоплений і сьогодні працює в місті Києві.

На противагу демократичним незалежним і державним ЗМІ в Криму функціонувало ряд проросійських ЗМІ, які фактично здійснювали публічні напади на українську державність, розпалювали міжнаціональну ворожнечу. Серед них можна назвати такі друковані ЗМІ «Крымское время», «Крымская правда» та інші маргінальні російськомовні видання, що тиражувалися масовими накладками і масово поширювалися, у тому числі на територіях Української Православної Церкви (Московського Патріархату).

Кількість журналістів

На початок 2014 р. у Криму працювало 1229 журналістів, серед яких 211 були представниками кримськотатарського народу. Тільки в медіа-холдингу АТР працювали 54 журналісти. Доцільним також буде припущення, що реально кількість журналістів або представників медійного середовища у Криму була набагато більшою, оскільки частина журналістів працювала на умовах неофіційного працевлаштування.

2.2. Окупована територія

Етапи захоплення медійної сфери Криму

Зважаючи на те, що репресії проти представників мас-медіа в Криму мають перманентний характер, пропонуємо виокремити такі етапи примусового переформатування в інформаційній сфері Криму в період з 20 лютого 2014-го до тепер:

1 етап. Захоплення ЗМІ та силове втручання в діяльність ЗМІ та журналістів (лютий-березень 2014 р.)

Період характеризується встановленням тотального контролю над українськими ЗМІ півострова, організацією пропагандистської роботи, спрямованої на місцеве населення та міжнародну спільноту. З метою перешкоджання здійсненню професійної діяльності журналістів у ході воєнної операції у лютому-березні 2014 р. використовувалися різноманітні методи: викрадення журналістів, побиття, погрози, приниження гідності; знищення, псування й незаконне вилучення техніки та носіїв інформації; обмеження в пересуванні, можливості спілкування, збору та передавання

інформації, провокації щодо представників ЗМІ, захоплення офісів та приміщень кримських медіа.

2 етап. Примусове переведення українських кримських ЗМІ в російське законодавче поле (2014–2015 рр.)

Задля залякування та створення умов з припинення професійної діяльності та примусового виїзду з Криму не згодних з окупацією журналістів незаконною владою було ініційовано карні та адміністративні справи, у рамках яких проводилися обшуки, арешти, допити, примусові опитування, накладалися штрафи, вилучалося майно кримських ЗМІ. Більшість кримських журналістів, не згодних з окупацією, зазнала залякувань, шантажу, погроз, так званих профілактичних бесід. Чимало кримських журналістів, активістів, блогерів, – за різними оцінками, їхня кількість перевищила 200 осіб, – змушені були залишити півострів, щоб зберегти своє життя і свободу.

3 етап. Репресії щодо громадських журналістів та місцевого населення Криму (2015–2023 рр.)

В умовах тотального контролю та припинення діяльності українських ЗМІ на півострові виникла громадська журналістика. Функції зі створення інформації про об'єктивний розвиток подій почали виконувати небайдужі активні громадяни, які створювали та поширювали контент у соціальних мережах. Окупаційна влада побачила у формуванні журналістського громадянського руху, в громадянських журналістах небезпеку, тому вони постійно є об'єктом тиску та репресій. Від початку окупації й дотепер масово проводяться заходи з контролю активності пересічних мешканців Криму

в соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram, Odnoklassniki, V Kontakte та ін.), каналах зв'язку (Telegram, WhatsApp, Viber та ін.) при яких приводом для притягнення до адміністративної та навіть кримінальної відповідальності стають коментування, лайки, пости, репости, поширення певних повідомлень. Важливо, що відкриття подібних справ відбувається без урахування терміну давності, громадяни отримують вироки за дії, здійснені до початку окупації 2014 р., адже, за логікою окупантів, наявність інформації в ЗМІ або соціальних мережах вважається «безперервним злочином».

4 етап. Медійний простір Криму після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну (лютий 2022 р. – до тепер)

Проведення заходів в умовах війни проти України характеризується повним встановленням тотального контролю за інформаційним простором, веденням інформаційної та гібридної війни проти України з використанням повного спектру засобів маніпулювання свідомістю аудиторії, стимулюванням доносів, стукачества, формування атмосфери страху, репресій, тиску серед населення, заборонаю будь-якого позитивного згадування пересічними громадянами України та української тематики.

2.2.1. Організаційні наслідки окупації

Скорочення кількості ЗМІ в Криму після окупації

Наслідком окупації 2014 р. стало загальне скорочення кількості ЗМІ Криму в порівнянні з кількістю медіа до окупації. Втілення

тотального контролю за сферою інформації та комунікацій (включно з соціальними мережами) з боку окупаційної влади та використання дозволу на діяльність як інструменту тиску та контролю над ЗМІ заклало фундамент для звуження медійного середовища. Нагадаймо, що у 2012 р., за даними Республіканського комітету з питань інформації Ради Міністрів АРК, загальна кількість ЗМІ становила близько 1325 одиниць, серед яких преса, радіо, ТБ, інформаційні агенції. Після окупації, у I кварталі 2016 р., за даними «Федеральної служби з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій Республіки Крим», на півострові було зареєстровано 626 ЗМІ, а вже в I кварталі 2018 р. їхнє число становило склала 361 одиниці. Таким чином, загальна кількість регіональних ЗМІ на півострові зменшилася після 2014 р. майже на 60%.

До 2022 р. у телевізійному просторі Криму функціонували такі ресурси: загальнокримські «Перший Кримський», «ІТВ», «Крим 24», «Міллет», «ТВ FM»; міські «НТС» (Севастополь), «Народний канал» (Севастополь), «Перший Севастопольський» (Севастопольська РДТРК), «ТРК Керч», «Моріон» (Євпаторія); кабельні та супутникові «Крим 24», «Девком», «ТРК Ялта» (Велика Ялта), телеканали малих міст «Екран» (Джанкой, Красноперекопськ), «КТВ+» (Красноперекопськ), «Північний Крим» (Армянськ) та ін.

У 2017 р., за даними Публічного реєстру інфраструктури зв'язку та телерадіомовлення РФ, у так званій Республіці Крим працюють 9 центральних телекомпаній, 22 радіокомпанії та 35 кабельних телевізійних каналів; у місті Севастополі – 17 центральних телекомпаній, 23 радіокомпанії та 57 кабельних телевізійних каналів.

Привласнення майна українських редакцій

У 2014 р. державою-окупантом здійснено незаконне привласнення української державної власності та приватного майна незалежних українських ЗМІ різних форм власності. За попередніми даними державного оператора телекомунікації України «Концерну РРТ», після захоплення інфраструктури та обладнання його дочірнього підприємства РТПЦ «Крим» загальна сума втрат з боку України внаслідок окупації Криму становить понад 161,9 млн. грн. за цінами 2014 р. Втрати кримських радіостанцій склали 52,4 млн. грн., телебачення – 6,4 млн. грн. за цінами 2014 р. Втрати Національної Ради України з питань телебачення та радіомовлення через захоплення майна представників регулятора становили 75,7 тис. грн. у АР Крим та 8,5 тис. грн. – у м. Севастополь.

У результаті російської окупації півострова 31 телерадіокомпанія України була позбавлена права на аналогове телемовлення в Криму, ще 28 позбулися права на цифрове мовлення. Представники «самооборони Криму» і підконтрольна Росії місцева влада захоплювали передавачі та редакції кримських телерадіокомпаній. Під після окупації знищені ЗМІ з багаторічною історією та усталеною аудиторією, які в одну мить були поставлені перед непростим вибором: або покинути півострів, або припинити своє існування. Велика частина ЗМІ, не згодна з окупацією, зазнали руйнування матеріально-технічної бази, журналісти – тиску та репресій.

Заборона мовлення українських ЗМІ

Обмеження на мовлення українських інформаційних ресурсів не припинено дотепер.

Станом на початок 2023 р. на території Криму залишаються заблокованими повністю або частково сайти 30 ЗМІ українських та кримських, в тому числі тих, що мусили виїхати на материкову Україну. Створюються перепони для розповсюдження сигналу українських загальнонаціональних телеканалів та радіостанцій.

Досягнення кінцевої мети з деокупації Криму тісно пов'язане не тільки з діяльністю на міжнародній арені, а й на внутрішньому напрямі, основою якої було до 24 лютого 2022 року встановлення тісного зв'язку з громадянами України, що мешкають на окупованій території, захист їхніх прав.

Неможливо не враховувати об'єктивні труднощі проведення й реалізації заходів протидії гібридній інформаційній війні з боку держави-агресора та його впливу на мешканців тимчасово окупованої території Криму. Вони полягають у відсутності доступу до території півострова й де-факто – контролю української держави над територією Криму. Крім того, такий вид діяльності, як ведення інформаційної роботи на непідконтрольну де-факто територію, має безперервний, системний характер і потребує щоденних наполегливих зусиль.

Усупереч великому масиву роботи, яка проводиться на території України з боку держави та громадянського суспільства, через відсутність прямого доступу до окупованої території дуже складно визначити критерії оцінювання ефективності ідеологічної роботи з мешканцями Криму та протидії інформаційній пропаганді РФ.

Вимірювання ефективності роботи зі збору, опрацювання та поширення інформації для мешканців півострова має непрямий характер. Деякі правозахисні організації, редакції

ЗМІ орієнтуються за зворотним зв'язком аудиторії (листи, дзвінки в етер, реакція на сайтах, у соціальних мережах тощо), деякі вимірюють довжину розповсюдження звукового сигналу територією Криму (особливо радіостанції, які працюють на FM- або AM-хвилях), проводять рейтинги та перевірку доступності ЗМІ або їхніх ресурсів-сателітів у соціальних мережах, але традиційні методи оцінювання ефективності діяльності ЗМІ або медійного ресурсу – соціологічні опитування, рейтинг інформаційного продукту, реакція та зворотній зв'язок аудиторії – щодо Криму використати неможливо. При дослідженні ситуації на окупованому півострові поза увагою залишається певний масив чинників та деталей, який відкривається тільки за безпосередньої присутності на місці, повноцінного проведення польових робіт, деталізації події. Важливо також зважати, що мешканці Криму не зможуть відкрито, об'єктивно, без загрози для власної безпеки та навіть життя, передавати свої думки, демонстрували ставлення до ситуації в Україні.

Але за всього розуміння наявності об'єктивних труднощів та загроз, проблема з поширенням українського інформаційного продукту на території ТОТ Криму не може бути перешкодою або підставою для відмови від ведення з його мешканцями повноцінної об'єктивної комунікаційної роботи, спрямованої насамперед на надання перевіреної інформації про Україну та протидію інформаційній пропаганді, зміцнення й захист української громадянської ідентичності, збереження та розвиток національної свідомості. Найдоцільнішим за теперішніх умов є проведення багатогранної, багатоаспектної роботи на «кримську тематику» та встановлення комунікаційного зв'язку

з мешканцями Криму з подальшим наданням їм певних можливостей на українському материку та захистом їхніх інтересів.

Тотальне порушення прав журналістів

Проблема порушення прав журналістів залишається актуальною дотепер, а також є однією зі складових у позовах України до міжнародних судів стосовно порушення територіальної цілісності. З лютого 2014-го по серпень 2019 р. на території Криму правозахисниками зафіксовано майже 300 фактів порушень прав журналістів, серед яких 11 кримінальних справ, 13 адміністративних справ, 8 випадків тортур, 23 фізичні напади, 47 довільних затримань, 20 обшуків, 18 допитів, 48 випадків захоплення та пошкодження техніки, 4 заборони в'їзду до Криму, 3 випадки погроз, 9 DDos-атак та понад 100 перешкод у зніманні.

Але навіть така кропітка, масштабна і важлива робота правозахисників не відображує повної картини репресій у Криму, адже чимало фактів з об'єктивних причин залишилося поза межами дослідницького зору правозахисників. По-перше, за різних умов не всі кримські ЗМІ та журналісти, активісти, блогери, громадянські журналісти та пересічні громадяни інформували медіа й суспільство або оприлюднювали дані про факти тиску. Не відображено окремі випадки залякування, заборони на в'їзд, заборони на доступ до інформації, не описано деякі форми тиску, наприклад, провокації стосовно журналістів, активістів, погрози та приниження гідності журналістів уже на материковій частині України, після виїзду; неповною є інформація про становище у сфері громадянської журналістики.

Відсутність окремих фактів у звіті свідчить лише про різноманітність форм і методів тиску на мешканців Криму, унікальність кожного кейсу або ситуації, масштабність процесу порушення прав людини та перешкоджання свободі слова на півострові.

Примусова журналістська міграція

Досліджуючи проблему примусової трансформації інформаційного простору Криму з 2014 р., можна виокремити таке соціально-політичне явище у професійній журналістській сфері, як примусовий виїзд або міграція з півострова десятків журналістів. Необхідно вказати на численні порушення прав, приклади тиску на журналістів так званої кримської влади та силових структур Криму, які враховували не лише професійну позицію та громадську діяльність, авторитетність, популярність, впливовість, досвід журналіста, а і його сімейний стан, ситуацію з рідними та близькими людьми, обставини особистого життя та навіть побуту. Для кожного журналіста, який був змушений залишити Крим, після 2014 р. виникла загроза життю та здоров'ю унаслідок репресій силових структур і так званої влади.

Після 2014 р. до 2022 року у професійному середовищі, що чинило інформаційний спротив і висвітлювало захоплення півострова, сформувалися три журналістські групи, представники яких:

- вимушено залишили півострів і нині продовжують діяльність на материковій частині України або поза межами Української держави, роблять це або відкрито, або ведуть професійну активність напівпідпільно, з метою безпеки та збереження власної свободи повністю приховують імена та прізвища, використовують псевдоніми;

– залишилися у Криму та повністю припинили професійну діяльність;

– обрали діяльність, не пов'язану з суспільно–політичними питаннями, зокрема блогінг, громадську роботу, медійні проекти, продюсерську роботу.

Розправа з ЗМІ корінного народу України – кримських татар

У період окупації Криму російська кримська влада жорстоко розправилися з представницьким органом і з активною частиною корінного народу Криму. Практично відразу після початку окупації почалися переслідування і репресії представників системи Курултай – Меджліс, і в кожному випадку використовувався широкий арсенал форм і методів тиску. Репресії тривають протягом усього періоду де-факто перебування Російської Федерації на території півострова, тиску піддаються активні члени системи Курултай – Меджліс усіх рівнів, а саме більш як 2000 представників корінного народу.

Вимушено виїхали з Криму телеканал АТР, Радіо «Майдан», Агенція «Кримські новини» (QNA), сайт «15 минут», телеканал «Ляле».

Видавнича справа

Щодо першочергових кроків держави на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь після деокупації Громадська спілка «Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів» повідомляла Державний комітет телебачення і радіомовлення України, що згідно з даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, за підсумками 2013 року у Криму налічувалося 36 видавництв, які впродовж цього року сумарно видали 730 назв книжок загальним накладом 437 тис.

примірників. Левову частку видань становила література місцевої тематики і кримських авторів та путівники. Інформації про наявні на той час книгарні немає.

Після окупації Криму росія впродовж усіх дев'яти років активно долучає книгу до пропагандистської кампанії з насадження російських наративів у свідомість населення півострова, знищуючи будь-яку літературу, яка нагадувала б, що Крим — це Україна. Задля чого активно використовуються, зокрема бібліотеки, які за бюджетні кошти заповнювалися відповідною літературою виробництва російської федерації, а також системні акції пропагандистського характеру, які зобов'язані були проводити як бібліотеки, так і всі організації та установи культурного спрямування.

Крім цього, окупантами було започатковано низку системних книжково-виставкових заходів з метою донесення російських друкованих та електронних видань до потенційних споживачів. Активну роль у процесі одурманювання населення відіграють і книгарні, яких, за даними російських джерел, нині в Криму налічується близько ста. Подолання цього книжково-пропагандистського впливу російської книги на свідомість мешканців, повернення їх в український ментальний, соціальний та політичний простір неможливе без державної програми повернення української книги на деокуповану територію Криму.

2.2.2. Ідеологічні наслідки окупації

Мілітаризація свідомості населення Криму засобами медійної пропаганди

З початку 2014 р., після отримання контролю над територією півострова, Російська Федерація проводить у всіх сферах гуманітарного

простору (наука та освіта, культура та мистецтво, ЗМІ та соціальні комунікації) системну експансію, спрямовану на знищення української громадянської, кримськотатарської та української етнічної ідентичності й формування проросійського, анти західного та анти-демократичного світогляду мешканців Криму. На тимчасово окупованій території Криму заміщується українська громадянська та етнонаціональна ідентичність, обмежується розвиток кримськотатарської ідентичності, здійснюється мілітаризація свідомості населення, передусім дітей та молоді, через нав'язування російської системи цінностей та поглядів. Особливе місце в цьому процесі відводиться сектору формальної та неформальної освіти.

Упродовж окупації незаконна влада проводила пропагандистську діяльність, основа якої полягала в маніпулюванні фактами історичного минулого Криму, створенні негативного, ворожого образу України, формуванні громадської думки про обґрунтованість та законність силового захоплення Криму Російською Федерацією у 2014 р. Досягнення мети здійснювалося шляхом створення та поширення міфів відносно причетності Криму суто до «російського світу», використання неправдивої інформації про сучасне й минуле України, проведення виховної роботи щодо мілітаризації свідомості населення півострова.

Міфологізація історії

Наслідки окупації полягали не тільки в мілітаризації півострова, змінні демографічного складу його населення, порушенні прав і свобод людини та громадянина, зруйнуванні екологічного ландшафту регіону, а й у втручанні в духовну сферу Криму. Враження, що на території Криму вибудовується винятково

мілітаризована база і в регіоні не створено жодних можливостей для розвитку інтелектуальної сфери, не відповідає дійсності. Протягом окупації у 2014–2022 рр. Російська Федерація здійснювала масштабну інтелектуальну інтервенцію у гуманітарне середовище: науку та освіту, культуру й мистецтво, інформаційний простір. Результатом такої роботи стало створення інтелектуального продукту в науковій, освітній, інформаційній сферах, у яких не просто культивується міф про «суто російський Крим», а й повністю виправдовується окупація півострова 2014 р. як акт «встановлення історичної справедливості» тощо.

Представники духовно-інтелектуальної сфери, наукові дослідники у Криму отримували замовлення у вигляді державних програм, грантів, проектів на створення робіт, зміст яких змінює історію та демонструє тільки позитивний вплив на розвиток історичних подій у Криму спочатку Російської імперії, потім Радянського Союзу, а тепер Російської Федерації. Історики почали працювати над фундаментальною історією Криму з описом подій минулого та сьогодення.

Обов'язковими елементами у наукових, науково-популярних, просвітницьких виданнях з новітніх процесів у Криму є характерне порівняння так званих «українського» та «російського» періодів, наголошування тільки позитивних тенденцій після 2014 р., визначення перебування Криму в складі України як «історичної помилки», звітність про завершення процесу інтеграції Криму в політичний, економічний, соціальний та інформаційний простір РФ. Радикальним поглядом у такій пропагандистській роботі є висловлена окремими кримськими депутатами у 2020 р. думка про те, що 23 роки перебування під де-факто

контролем України (1991–2014 рр.) слід вважати «українською окупацією».

Окупаційна влада активно займається переписанням і фальсифікацією історіографії українського Криму та історії кримськотатарського народу. Так, у надрукованому в Криму 2019 року підручнику історії для 10 класу, за яким мали навчатися в школах півострова, містилися висловлювання, які розпалюють ненависть до кримськотатарського народу. У виданні було наведено неправдиві та необ'єктивні факти з історії кримськотатарського народу, що містили вияви ксенофобії.

Знищення української ідентичності у Криму

Упродовж окупації так звана влада Криму проводила системну роботу зі знищення української ідентичності мешканців півострова, яка найбільш яскраво спостерігається в гуманітарній сфері, зокрема в системі освіти, культури, науки, інформаційної політики. Насправді антиукраїнська вакханалія бере свої джерела в діяльності проросійських шовіністських сил іще задовго до Майдану та окупації Криму. Вільно почувалися й безперешкодно проводили свою діяльність на території півострова численні проросійські політичні сили та громадські об'єднання, а їхня активність, яку безумовно, фінансово та організаційно підтримувала РФ, знаходила відбиття у ЗМІ регіону.

3. ОПИС БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ

Унаслідок насильницької трансформації інформаційної сфери Автономної Республіки Крим та міста Севастополя окупаційна влада Криму заборонила діяльність українських

мас-медіа та журналістів; у регіоні не залишилось вільних ЗМІ та журналістів, блогерів, авторів; із часом об'єктом репресій, тиску та контролю були не тільки професійні медійники, а й громадські журналісти та пересічні мешканці, які не боялися висловлювати думки щодо ситуації у тимчасово окупованому Криму. Результатами окупаційної політики стали повний контроль над інформаційною сферою Криму, зміна інформаційного ландшафту, скорочення кількості ЗМІ, неможливість повноцінної роботи в регіоні українських і міжнародних моніторингових місій, тиск та репресії так званої влади на громадян, позиції та думки яких відрізняються від «провладної» позиції.

Через глобальні суспільні зміни, які відбулися в Україні після окупації Криму 2014 р., у контексті захисту територіальної цілісності та суверенітету України, безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій саме інформаційний вектор, що є важливим складником у процесі захисту інтересів України, визнано одним із пріоритетних напрямків розвитку країни.

У доповіді під поняттям «інформаційна сфера Криму» розглядається як сукупність таких складників:

- соціальні інститути: державні та адміністративні установи в галузі масової інформації та соціальних комунікацій, професійні журналістські спілки та об'єднання, система засобів масової інформації, соціальні комунікації (соціальні мережі, канали зв'язку, блогосфера, форуми, вікі-сайти тощо);

- сфера видавничої справи: інститути, організації, установи, професійний обов'язок яких спрямований на створення та розповсюдження видавничої продукції в друкованому та електронному вигляді (друкарні, редакції тощо);

– сфера громадянської журналістики та правозахисної діяльності, пов'язаної з комунікаційним середовищем: правозахисні організації, рухи, об'єднання, в основі функціонування яких – захист прав та свобод людини та інформаційний опір репресіям і тиску.

Принципи державної політики:

1. Інформаційна незалежність і об'єктивність: Українська інформаційна політика повинна спиратися на об'єктивність, точність та незалежність від внутрішніх і зовнішніх впливів. Важливо забезпечити, щоб інформація, яка поширюється через державні та незалежні медіа, була заснована на перевірених фактах.

2. Прозорість та доступність інформації: Уряд має активно ділитися інформацією з громадянами про кроки, які здійснюються для відновлення та розвитку Криму. Це допоможе зберегти довіру громадян до держави та зменшити можливість поширення дезінформації.

3. Діалог та комунікація: Важливо підтримувати діалог із місцевими громадами Криму та забезпечити залучення їх до процесів прийняття рішень. Це допоможе враховувати потреби та думки жителів регіону, забезпечити їх активну участь у формуванні майбутнього Криму та сприяти соціальній стабільності.

4. Міжнародна співпраця: Україна повинна підтримувати міжнародні зусилля щодо невизнання окупації Криму, звертатися до міжнародних організацій та партнерів з проханням підтримати відновлення регіону та надати гуманітарну допомогу.

5. Культурна та мовна різноманітність: Забезпечити підтримку та розвиток ЗМІ державною мовою, мовами корінних народів, мовами

жителів регіону, що сприятиме створенню гармонійного суспільства.

6. Протидія дезінформації: Розвивати засоби для виявлення та розкриття дезінформації, особливо тієї, яка поширювалася державою-окупантом з метою дискредитації України, державних інституцій України, підрив довіри громадян і спричинення хаосу.

7. Розвиток медіа грамотності: Здійснювати програми з підвищення медіа грамотності серед громадян, щоб вони могли критично оцінювати інформацію, розрізняти джерела та розуміти маніпуляції в інформаційному просторі.

8. Інформаційна підтримка економічного та соціального розвитку: Висвітлювати реформи, інвестиційні проекти та інші заходи, спрямовані на розвиток ЗМІ Криму, щоб стимулювати інтерес інвесторів та забезпечити зростання економіки регіону.

4. ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ, БАГАТОВАРІАНТНІСТЬ СЦЕНАРІЇВ

З можливих сценаріїв деокупації Криму, на даному етапі розглядаються два: короткостроковий та довгостроковий.

Спираючись на позицію Української держави та громадянського суспільства після повномасштабного вторгнення можна говорити про найбільш ймовірні з яких на даному етапі виглядає сценарій звільнення військовим шляхом.

Загрози після деокупації (перший етап):

– порушена (або зруйнована) інформаційна інфраструктура в Криму внаслідок військових дій чи її знищення окупантами після звільнення території;

– відсутність комунікаційного менеджменту, співпраці із ЗМІ щодо впровадження державної політики та інтеграції;

– відсутність професійних кадрів в сфері державної інформаційної політики з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України;

– повна або часткова відсутність матеріально-технічної бази на першому етапі після деокупації для праці ЗМІ та медійного середовища.

Загальні проблеми та виклики:

– застаріла та неврегульована нормативно-правова база України в інформаційній сфері (Стратегія інформаційної реінтеграції ТОТ АР Крим та м. Севастополь, ЗУ «Про медіа»);

– необхідність прийняття нових нормативно-правових актів відповідних умовам поточної ситуації (Закон «Про колабораціонізм», Закон «Про діяльність ВЦА» тощо);

– необхідність формування нового професійного журналістського середовища після деокупації Криму;

– кримінальні провадження, люстрація тощо.

Після перебування тривалий час громадян України під впливом пропаганди держави-агресора ключовими в інформаційній сфері після окупації Криму є такі виклики:

1) невизнання російською федерацією факту окупації Криму як міжнародного злочину;

2) ігнорування РФ чинності норм міжнародного гуманітарного права в Криму, основних положень Конвенції ООН, Декларації про

права корінних народів, Декларації про права дитини, інших документів з міжнародного права;

3) формування та реалізація державної політики РФ, спрямованої на заміну населення півострова, зокрема на витіснення кримчан, лояльних до України, та колонізацію Криму громадянами з різних регіонів РФ;

4) проведення РФ державної політики, спрямованої на знищення української державної ідентичності у всіх сферах гуманітарного напрямку;

5) упровадження РФ державної політики, метою якої є знищення ідентичності корінних народів України, і в першу чергу корінного кримськотатарського народу, що особливо небезпечно з огляду на відсутність поза Кримом інших місць історичного формування культурної ментальності народу, пов'язаних з його духовною та матеріальною культурою;

6) установа Росією повного державного контролю над гуманітарним простором Криму, позбавлення кримчан можливості тривалий час отримувати об'єктивну інформацію;

7) агресивна пропагандистська інформаційна політика з використанням інструментів державної влади та ЗМІ, спрямована на формування образу «ворога» й демонізацію його (колективний Захід, Україна, українські Збройні Сили, українські націоналісти, Євромайдан, кримськотатарський народ/національний рух тощо);

8) мілітаризація інформаційно-освітнього простору, особливо щодо дітей та молоді;

9) викривлення історії через створення фальшивих наративів про суто «російську землю Крим».

**РЕКОМЕНДАЦІЇ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ**

Необхідно визнати очевидний факт – Україна як держава за майже 10 років окупації Криму не реалізує державної політики щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Підготовлені рекомендації експертів, насамперед, надаються для державних центральних органів влади України, що формують та реалізують державну політику в інформаційній сфері, зокрема:

- Міністерства культури та інформаційної політики України;
- Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;
- Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Відповідно ці рекомендації також надаються і Комітетам Верховної Ради України: з питань гуманітарної та інформаційної політики; з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин для узагальнення та розуміння ситуації в інформаційній сфері, для вдосконалення

чинного законодавства України, для підготовки висновків та здійснення контролюючих функцій у межах діяльності комітетів відповідно до ЗУ «Про комітети Верховної Ради України».

Надані експертні висновки з формування інформаційної політики рекомендовані для аналізу стану в інформаційній сфері на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Раді національної безпеки і оборони України, Президенту України.

I. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ

Українська держава вперше за історію незалежності зіткнулася з проблемами окупації, війни і агресії та намагається шукати шляхи для їхнього вирішення. Головна теоретична проблема в дослідженні інформаційних війн полягає у тому, що процес проведення гібридних інформаційних війн перебуває у постійному розвитку й відповідно поповнюється новітнім матеріалом.

Звернення до аналізу інформаційних війн та пошук засобів протидії, спроба спроектувати накопичений досвід на сьогоднішній уск-

---

ладняється ще й тим, що застосування інформаційних війн має багатоаспектний характер. Дії проводяться не тільки в інформаційному середовищі та засобах масової інформації, а й у різних сферах життєдіяльності, зокрема в інформаційному середовищі та засобах масової інформації, а також у політико-дипломатичній, військовій, економічній, соціально-гуманітарній та інших сферах. Напрацювання та дослідження, які було здійснено стосовно подій, наприклад, не тільки кінця ХХ ст., а навіть перших років ХХІ ст., вже достатньо суттєво відрізняються від інструментарію, що використовується й запроваджується на сучасному етапі. Робота в кримському напрямку ускладнюється ще й тим, що Крим є територію, де-факто тимчасово не підконтрольною Українській державі.

Після деокупації протидією інформаційним гібридним викликам, які здійснюються проти Української держави з боку держави-агресора, необхідним для реалізації стає цілий комплекс заходів та форм роботи з боку Української держави та суспільства.

Узагальнюючи напрямки діяльності, необхідно виокремити головні вектори роботи держави в інформаційному вимірі для протидії гібридним загрозам:

1) проведення чіткої зрозумілої політики стосовно ТОТ з демонстрацією цієї політики в інформаційному просторі;

2) захист громадян України на ТОТ у правовому та соціальному вимірі з відповідним інформаційним супроводом;

3) задоволення потреб громадян України в наданні державних послуг;

4) створення умов для повноцінного функціонування засобів масової інформації та каналів комунікаційного зв'язку;

5) створення якісного інформаційного продукту шляхом використання високих стандартів професії та дотримання вимог до надання правдивої, об'єктивної інформації про події в Україні,

6) створення умов для різноманітних заходів з метою підвищення рівня медіа грамотності та медіа компетентності українських громадян.

II. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РІШЕНЬ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЬ

Інформаційна політика України після деокупації Криму має враховувати кілька важливих аспектів, щоб забезпечити ефективне відновлення та розвиток країни, а також підтримку міжнародної спільноти:

а) Післядеокупаційні заходи державних органів влади у сфері інформаційної політики

Після деокупації Криму задля захисту української громадянської ідентичності та протидії дискримінації корінних народів, інших етнічних груп, зміцнення інформаційної безпеки країни, протидії та подолання наслідків з інформаційної експансії та боку держави-агресора, державні органи влади України (виконавчі, законодавчі, судові) та суспільство мають організувати спільну координаційну роботу.

Частково така робота вже закладена у прийнятій «Стратегії деокупації та реінтеграції ТОТ АР Криму та м. Севастополь» (2021), яка була по суті дорожньою мапою для деокупації задля об'єднання зусиль державних органів влади в кримському напрямку, а після

повномасштабного вторгнення РФ в Україну 2022 року у такому документі, як «Деокупаційний Крим: Першочергові кроки держави» Доповідна записка на виконання доручення Президента України щодо розробки першочергових кроків держави після деокупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (2023), розроблений Постійним Представництвом Президента України в АР Крим та надісланий Офісом Президента України Кабінету Міністрів України.

Після деокупації у Криму мають бути втілені заходи, розроблені напередодні у рамках гуманітарної та інформаційної політики щодо тимчасово окупованого Криму, спрямовані на збереження та зміцнення громадянської та національної свідомості українських громадян доцільним є розгляд з двох складових: першочергового та довгострокового.

Під першочерговим розглядається комплекс заходів, спрямованих на організацію та встановлення інформаційного зв'язку між органами влади та населенням через засоби масової комунікації в умовах першого часу після деокупації (за необхідністю воєнного стану та комендантської години).

На першому після деокупації етапі важливим стає:

- комплекс заходів на забезпечення зв'язку та можливостей комунікації на території звільненого Криму;

- у випадку знищення, викрадення, пошкодження державою-окупантом в процесі воєнного звільнення Криму майна для зв'язку та комунікації – проведення заходів державної політики щодо відновлення та розбудови інформаційної інфраструктури в регіони (зокрема, відновлення роботи Інтернет-провайдерів, супутникового та кабельного ТБ,

будування телерадіопередавальних веж, створення умов для діджиталізація радіо тощо);

- впровадження нормативно-правових документів по співпраці медійного сектору з Військово-цивільними адміністраціями;

- створення єдиного офіційного центру (на першому етапі) для надання, розповсюдження офіційної перевіреної інформації від органів влади;

- налагодження системи сповіщення від державних органів влади населення Криму через медійні ресурси та канали соціальної комунікації;

- визначення (за необхідністю) офіційних спікерів для надання першочергової інформації;

- з метою запобігання розповсюдження неперевіреної інформації, протидії інформаційним загрозам визначення та впровадження на першому етапі низки заходів з дотримання медійної безпеки та медійної гігієни (фактчекінг, перевірка інформації, звернення до надійних джерел);

- з метою запобігання розповсюдженню недостовірної інформації та розповсюдженню дезінформації тимчасово введення цензури та обмеження діяльності ресурсів, які у 2014 році перейшли на бік окупанта та порушували українське законодавство;

- повна заборона діяльності медійних ресурсів (відповідно припинення діяльності організацій всіх форм власності) країни-агресори, які були створені на території Криму після лютого 2014 року;

- удосконалення «Глосарію назв, термінів та словосполучень, які рекомендовано для використання органами державної влади та місцевого самоврядування, дипломатичними представництвами України, засобами масової

інформації, організаціями громадського сектору у зв'язку з тимчасовою окупацією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей» та пропозиція використання журналістами термінології, яка відповідає позиції Української держави.

На довгостроковому етапі передбачається повернення суспільства до звичного образу та способу життя, доцільним стає:

- з метою встановлення зв'язку між державою (у перші роки – ВЦА) та суспільством: організація та проведення державних, освітніх та інформаційних кампаній, створення й оприлюднення масивів інформації, поширення корисної інформації через соціальні мережі та офіційні медіа-сторінки української влади;

- удосконалення нормативно-правової бази для функціонування ЗМІ в Криму (Закон «Про медіа», Стратегія інформаційної реінтеграції ТОВ АР Крим та м. Севастополь тощо), удосконалення наявних рішень та ухвалення нових необхідних рішень державною владою;

- запровадження українських нормативно-правових норм щодо функціонування ЗМІ та медійного середовища, видавничого сектору;

- підтримка та стимулювання відкриття кримських редакцій, корпунктів загальнонаціональних ЗМІ України на території Криму;

- створення різноманітного журналістського продукту різних форм та жанрів (програм, передач, ток-шоу тощо) з метою розвінчання наративів пропаганди держави-окупанта;

- державна підтримка для створення різноманітних ЗМІ державною мовою та мовами корінних народів

- формування та сприйняття розвитку ЗМІ та медійних ресурсів для задоволення потреб різних категорій суспільства з формуванням

якісного інформаційного, освітнього та культурного продукту для мешканців Криму за допомогою інноваційних проектів;

- формування спільно з громадянським суспільством політики культурної та інформаційної реінтеграції тимчасово окупованих територій України, зокрема Криму через різноманітні форми та методи праці з населенням (кампанії, акції, свята);

- ініціювання та проведення заходів з реінтеграції тимчасово окупованого Криму в єдиний інформаційний та освітньо-культурний простір України (конференції, форуми, круглі столи, дискусії тощо);

- залучення відомих осіб з політичної та гуманітарної сфер, лідерів думок, послів доброї волі як з Криму, так і з інших регіонів до висвітлення ситуації в Криму;

- залучення інструментів «м'якої сили» (soft power) для формування об'єктивного, позитивного ставлення до Криму у внутрішній та зовнішній аудиторії (національна культура, народна дипломатія);

- введення квот та стандартів на мовлення державною мовою та мовами корінних народів в ЗМІ Криму з метою виправлення ситуації, яка спостерігалась до окупації, коли переважна більшість ЗМІ виходила мовою держави-окупанта;

- створення державного мовника для корінних народів України за стандартами та лексиками Суспільного мовника України;

- повернення до Криму та підтримка всіх кримських медіа, які вимушено залишили Крим після окупації та продовжили свою роботу на материковій частині України після 2014 року. Наприклад, таких кримських медійних ресурсів: ІА «Центр журналістських розслідувань», проект «Крим. Реалії» (проект

української редакції «Радіо Свобода»), інформаційне агентство QNA (Агентство «Кримські новини»), ТРК «Чорноморська», телеканал «ATR», сайт «15 хвилин», дитячий телеканал «Lale», радіо «Meudan», газета «Кримська світлиця», сайт «Black Sea News», сайт «Голос Криму». Вимушено переміщені редакції «Чорноморська безпека», «Українське життя в Севастополі», редакція ТРК «Бриз» та редакцію газети ВМС України «Флот України»;

– проведення Дня журналіста, Дня радіо та телебачення на регіональному рівні з приверненням уваги мешканців Криму.

б) Деокупований Крим як інформаційна складова міжнародної політики України та висвітлення питання деокупації у міжнародних ЗМІ

– організація систематичних консультацій, обмін досвідом із міжнародними партнерами задля розповсюдження об'єктивної інформації про деокупований Крим;

– продовження співпраці з міжнародними неурядовими організаціями, які займаються «питаннями Криму»;

– залучення міжнародних партнерів і міжнародних організацій до активного будівництва та підтримки відновлення системи українських кримських ЗМІ та ;

– співпраця із фахівцями, журналістами провідних світових ЗМІ для ознайомлення міжнародної широкої аудиторії із реальною ситуацією в деокупованому Криму;

– забезпечення дієвої кооперації, систематичних консультацій міжнародних медійних організацій з кримськими ЗМІ;

– ініціювання відвідування півострова спеціальними міжнародними місіями та інституціями, сприяння роботі та прибуттю на

півострів моніторингових місій різноманітних міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на висвітлення ситуації в деокупованому Криму;

– організація та проведення щорічної міжнародної журналістської конференції в Криму з метою висвітлення та привернення уваги світової спільноти та ЗМІ;

– введення квоти на кримську тематику в системі українського іномовлення.

в) Реалізація засобів подолання наслідків гібридних інформаційних викликів

Окупація Криму супроводжувалася значною роботою держави-окупанта щодо України, яка мала гібридний характер внаслідок того, що проводилася та реалізувалася не лише в інформаційній сфері, а в інших гуманітарних сферах життєдіяльності суспільства. Комплекс заходів протидії та подолання наслідків має використовуватися на всіх рівнях роботи (на регіональному рівні , а саме деокупована територія, а також на загальнонаціональному, міжнародному рівнях) та проводитися з використанням новинних засобів протидії інформаційним загрозам:

– організація різних видів та форм співпраці з представниками державних органів влади, експертного середовища (науково-практичні конференції, симпозиуми, диспути, круглі столи тощо) задля донесення позицій українського суспільства як у Криму, в Україні, так і за кордоном;

– заохочення зусиль усіх міжнародних та національних професійних інституцій та спільнот щодо спростування ворожої пропаганди після деокупації ;

– відновлення української національної політичної ідентичності громадян України на ТОТ

через проведення ґрунтовних наукових та науково-популярних досліджень;

- створення всебічних науково-дослідних праць із вивченням подій в регіоні, ґрунтовні студії з історії Криму, історія посягань РФ на Крим з розвінчанням експансійної політики, дослідження позиції міжнародній світової спільноти щодо Кримського питання з метою встановлення історичної правди, об'єктивного погляду, оцінки сучасної ситуації після деокупації Криму;

- створення сучасного інтелектуального інформаційного продукту, спрямованого на популяризацію української історії, культури, мови, зокрема Дня (фестивалю) українського кіно, Дня театру, фестивалі культури тощо;

- організація та проведення національних українських державних та релігійних свят;

- залучення в проведенні державної інформаційної політики відомих осіб, лідерів думок, національних героїв.

г) У сфері видавничої справи

У матеріалах «Деокупований Крим. Першочергові кроки держави» відсутнє бачення щодо здійснення першочергових кроків у видавничій сфері.

У рамках державної політики щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та м. Севастополь повинні, перш за все, мають бути внесені зміни до Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та міста Севастополя, яка затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 у розділ Інформаційна політика. Проект тексту:

«Україна забезпечуватиме подолання книжково-пропагандистського впливу російської

книги на свідомість мешканців, повернення їх в ментальний культурний та соціальний простір через українську книгу на деокуповану територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

Шлях повернення української книги на деокуповану територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя повинен мати основу – спеціалізовану комплексну державну програму «Українська книга – майбутнє Криму» (назва програми умовна як робоча пропозиція), яка має бути розроблена та ухвалена рішенням КМУ відповідно до ЗУ «Про видавничу справу». Також законодавчі аспекти видавничої діяльності визначає Конституція України. Стаття 34 гарантує право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань. Таким чином, кожен громадянин може займатися видавничою діяльністю у рамках закону. Статтею 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав. Це дає можливість мати основу для розробки Спеціалізованої комплексної державної програми «Українська книга – майбутнє Криму», яку мав би реалізовувати Український інститут книги відповідно на виконання Закону України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні».

Український інститут книги – державна установа при Міністерстві культури та інформаційної політики України, покликана формувати державну політику у книжковій галузі, проводити промоцію книжочитання в Україні, підтримувати книговидавничу справу, стимулювати перекладацьку діяльність, популяризувати українське книговидання.

Спеціалізована комплексна державна програма «Українська книга – майбутнє Криму» повинна бути розроблена мінімум на 10 років періоду реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь.

Основними завданнями програми мають бути:

– розроблення окремої програми конкурсної закупівлі книговидавничої продукції державною мовою та мовами корінних народів України за кошти державного бюджету різножанрової української та перекладної літератури для різних вікових груп населення і наповнення ними публічних бібліотек, а також бібліотек дошкільних закладів, шкільних та вищих навчальних закладів деокупованого Криму;

– створення сприятливих умов через систему орендних, податкових та кредитних преференцій для організації українських видавництв, книгарень і книготорговельних мереж та книжкових друкарень;

– удосконалення державної політики та впровадження заходів з метою розвитку та підтримання книговидання та книгорозповсюдження мовами корінних народів України;

– повномасштабне введення в дію Закону України № 1213-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидання і книгорозповсюдження»;

– комунікації з урядами країн учасників Кримської платформи про надання необхідної фінансової грантової підтримки на відновлення видавничої справи в деокупованому Криму, закупівлі української книжкової продукції для бібліотек Криму;

– організація регулярних щоквартальних всеукраїнських книжкових ярмарок у різних містах Криму;

– запровадження практики системних зустрічей кримської читацької аудиторії з українськими та зарубіжними письменниками;

– запровадження в дошкільних закладах, шкільних та вищих навчальних закладах уроків з української мови, літератури та читання творів як українських авторів, так і зарубіжних в українському перекладі;

– заснування програми грантової підтримки авторів/письменників, які пишуть українською мовою та мовами корінних народів України, а також перекладів на ці мови;

– організація на базі бібліотек безкоштовних курсів з вивчення української та європейських мов з врученням подарункових наборів словників та необхідної книжкової, аудіо, відео продукції;

– забезпечення вихователів, вчителів та викладачів необхідною наочно-методичною та пізнавальною літературою;

– організація на конкурсних засадах державного замовлення для медіа та цикл теле та радіопередач про українські книжки та авторів;

– заснування всеукраїнського та міжнародного бібліотечного та книжкового щорічних форумів в Криму;

– створення в Криму літературних письменницьких резиденцій;

– проведення різноманітних читацьких літературно-мистецьких конкурсів, кружків пізнавально-просвітницького змісту в позашкільний час для дітей та юнацтва.

Крім реалізації Спеціалізованої комплексної державної програми «Українська книга –

майбутнє Криму» першочерговими кроками держави має бути:

1. Кадрове перезавантаження місцевих органів управління культурою, культурних установ і організацій та бібліотек, звільнення колаборантів та їх люстрація.

2. Вилучення з бібліотек, закладів освіти, центрів культури, книгарень, інтернет-магазинів та медіа ресурсів російських пропагандистських книг, аудіо та відео продукції.

3. Організація системної роботи з повернення української книги та літератури в інформаційний і соціальний простір деокупованого Криму шляхом відновлення державних установ, зокрема республіканського комітету з інформації Автономної Республіки Крим (на період військової адміністрації – управління з інформаційної політики АР Крим та управління інформаційної політики міста Севастополя).

4. Відновлення стратегічних державних установ/організацій та підприємств на період 10 років реінтеграції звільненого Криму від окупації, зокрема:

– відновлення діяльності Державної організації «Всеукраїнський інформаційно-культурний центр» у місті Сімферополі, засновником якого є Державний комітет телебачення і радіомовлення України;

– відновлення діяльності Державної установи «Український культурно-інформаційний центр» у місті Севастополі, засновником якого є Міністерство культури та інформаційної політики України

– відновлення державного підприємства «Видавництво «Таврія»

– відновлення державного підприємства «Видавництво і Друкарня «Таврида».

5. Відновлення фінансової підтримки редакції газети «Кримська світлиця» та дитячого кримського видання «Джерельце», відновлення дитячих та літературно-мистецьких видань корінних народів Криму.

6. Створення в Таврійському Національному Університеті імені Володимира Вернадського факультету «Видавнича справа».

7. Розробка та ухвалення урядової програми з підготовки/навчання кадрів/студентів з числа кримських абітурієнтів/молоді, що проживали на окупованій території, для забезпечення кадрової політики в галузі видавничої справи деокупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з філією Української академії друкарства в Сімферополі, що функціонувала до окупації Криму та іншими українськими вишами.

8. Визначення Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського відповідальними за організацію комплектування/доукомплектування бібліотечних фондів для деокупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

9. Оголошення загальнонаціонального збору книг від народу України для мешканців деокупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Проводити постійно діючі всеукраїнські акції зі збору книжкової продукції для кримчан.

10. Друк подарункової книги «Кобзар» та ряд тематично-патріотичних листівок українською мовою з державною символікою України та кримськотатарського народу на тему «З Україною в серці» накладом 1 мільйон примірників для масової волонтерської акції з розповсюдження книг для кримчан в перші місяці звільнення Автономної Республіки Крим та міста Севастополь.

г) Притягнення до відповідальності за колабораційну, антидержавну діяльність в інформаційній сфері за період окупації

– проведення моніторингу ситуації, збір інформації про порушення прав людини, прав журналістів, злочинів в медійній сфері Криму;

– аналіз і класифікація отриманої інформації щодо порушень закону та прав людини, будування механізмів реагування, моделювання ситуацій і вироблення на цій базі стратегічних векторів політики для громадянського суспільства, України та її партнерів;

– формування доказової бази для притягнення російської федерації до міжнародно-правової відповідальності за злочини в інформаційній сфері;

– розповсюдження об'єктивної та перевіреної інформації про процеси на півострові, що відбувалися протягом окупації у інформаційній сферах життєдіяльності, й особливо про протиправні дії окупаційної влади Російської Федерації у питаннях порушення прав та свобод людини, норм міжнародного гуманітарного права та свободи слова;

– ініціація розгляду в українських та міжнародних судах справ з порушення прав людини, порушення прав журналістів, громадянських журналістів, вимог щодо компенсації незаконно привласненого протягом окупації майна українських ЗМІ в Криму;

– проведення люстрації в тимчасово окупованому Криму з метою виявлення журналістів-колаборантів, які співпрацювали з державою-окупантом та проводили антиукраїнську політику мовлення;

– проведення люстраційного процесу та відновлення роботи професійних спілок журналістів в Криму, зокрема Національної спілки журналістів України;

– ініціація розгляду у Міжнародних Судах вчинених злочинів в інформаційній сфері Криму.

ІІІ. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ З ПИТАНЬ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЬ

Пункт 73 розділу «Інформаційна політика» Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (затверджена указом Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021) передбачає: «Україна забезпечує системну підтримку засобів масової інформації, які вимушено були переміщені на підконтрольну Україні територію у зв'язку з тимчасовою окупацією і продовжують діяльність, а також засобів масової інформації, організацій, інших суб'єктів інформаційної діяльності, у тому числі соціальних медіа, що на постійній основі об'єктивно та достовірно висвітлюють кримську тематику».

Відповідно до статті 3 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» (далі – Закон про підтримку медіа) державна адресна підтримка надається виключно суб'єктам у сфері медіа, які поширюють медіа для дітей та юнацтва, для осіб з інвалідністю, спеціалізовані наукові друковані медіа, що видаються науковими установами та закладами вищої освіти, медіа, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин і корінних народів України, а також друковані медіа літературно-художнього напрямку.

Відповідно до статті 4 Закону про підтримку медіа державна підтримка суб'єктів у сфері

медіа здійснюється шляхом протекціоністської політики зниження споживчої вартості інформаційної продукції, включаючи податкове, тарифне, митне, валютне та господарське регулювання, відшкодування збитків, подання фінансової допомоги.

Необхідні для фінансової допомоги кошти визначаються в Державному бюджеті України окремим рядком і обслуговуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Визначені для фінансової допомоги кошти використовуються з метою надання:

фінансової допомоги суб'єктам у сфері медіа, визначеним статтею 3 цього Закону;

економічної підтримки телерадіоцентрам та поліграфічним підприємствам і підприємствам зв'язку відповідно до вимог статті 2 цього Закону.

Розподіл коштів, зазначених у частині другій цієї статті, здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Визначені цим Законом норми державної підтримки застосовуються до всіх суб'єктів у сфері медіа, які діють відповідно до Конституції України, незалежно від форми власності, крім медіа, зазначених у частині третій цієї статті.

Не застосовуються норми державної підтримки суб'єктів у сфері медіа, які:

поширюють медіа рекламного характеру;

поширюють медіа еротичного характеру;

засновані в Україні міжнародними організаціями або за участю юридичних чи фізичних осіб інших держав, осіб без громадянства;

поширюють медіа, в яких понад 50 відсотків загального обсягу випуску становлять матеріали іноземних медіа.

Норми соціального захисту відповідно до цього Закону застосовуються до журналістів і в межах, визначених його окремими статтями, прирівняних до них інших творчих працівників зазначених суб'єктів у сфері медіа.

Забезпечення реалізації норм цього Закону, зокрема визначення порядку регулювання та надання державної підтримки суб'єктам у сфері медіа, запровадження із зазначеною метою відповідних тарифів, створення сприятливих умов розвитку, запровадження методики і порядку регулювання заробітної плати, охорони праці і соціального захисту журналістів, здійснення інших заходів, покладається на Кабінет Міністрів України.

Статтею 5 цього Закону передбачено, що від податку на додану вартість звільняються відповідно до Податкового кодексу України операції з продажу (передплати) і доставки (на всіх її етапах – від редакції до передплатника) друкованих медіа вітчизняного виробництва.

Пільгове оподаткування суб'єктів у сфері медіа застосовується відповідно до Податкового кодексу України.

Стаття 6 Закону передбачає, що державні та комунальні суб'єкти у сфері аудіовізуальних медіа, суб'єкти у сфері друкованих медіа, засновані об'єднаннями громадян, державними науково-дослідними установами, навчальними закладами, трудовими і журналістськими колективами, підприємства зв'язку, що їх розповсюджують, користуються орендою та послугами поштового, телеграфного і телефонного зв'язку в порядку та за тарифами, встановленими для бюджетних організацій.

Стаття 9 Закону передбачає, що тариф на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих медіа має становити не

більше 40 відсотків собівартості виготовлення одного примірника передплатного друкованого медіа.

На території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади України здійснюють свої повноваження, встановлюються окремі тарифи на приймання та доставку вітчизняних друкованих медіа за передплатою, що доставляються на території цих областей.

Таким чином Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» передбачає державну підтримку лише для медіа певного напрямку, а не всім медіа, які вимушено були переміщені на підконтрольну Україні територію у зв'язку з тимчасовою окупацією або тим медіа, що на постійній основі об'єктивно та достовірно висвітлюють кримську тематику.

У цьому випадку положення Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя щодо забезпечення системної підтримки засобів масової інформації, які вимушено були переміщені на підконтрольну Україні територію у зв'язку з тимчасовою окупацією або тим медіа, що на постійній основі об'єктивно та достовірно висвітлюють кримську тематику потребують внесення змін до чинного законодавства України, починаючи з базового Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

IV. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З ПИТАНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЬ

Здійснювати системний моніторинг та аналіз прийнятого законодавства України, що стосується державної політики України з питань інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, зокрема:

– Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи» від 22 вересня 2016 року;

– Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

Притягнути до відповідальності державних службовців за невиконання: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» від 27 грудня 2028 року.

Кабінету Міністрів України розробити, затвердити та реалізовувати нове Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя», що практично забезпечить реалізацію державної політики в інформаційній сфері.

Кабінету Міністрів України надати експертну оцінку невиконання статей/розділів

вищезазначеного діючого законодавства України та здійснення державного контролю над його виконанням, реалізацією в державній інформаційній політиці України.

Президенту України доручити функціонал моніторингу, аналізу та експертної оцінки виконання/невиконання вищезазначеного діючого законодавства України і уповноважити відповідальними за контроль виконання Представництву Президента в Автономній Республіці Крим із обов'язковим залученням громадськості, представників ЗМІ та експертів шляхом підвищення статусності експертної Ради при ППУ в АР Крим. Реалізація державної інформаційної політики щодо Автономної Республіки Крим та м. Севастополя потребує відповідального контролю, моніторингу за її виконанням. Запровадження механізмів недопущення ризиків та ліквідації загроз невиконання державної інформаційної політики з питань реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Кабінету Міністрів України спільно з Представництвом Президента в АР Крим та експертною Радою при ППУ в АР Крим здійснити експертну оцінку, підготувати фахові висновки та запропонувати перегляд їхніх положень, де зазначені повноваження державних центральних органів влади, що формують та реалізують державну політику з питань інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої АР Крим та м. Севастополь, зокрема:

- Міністерства культури та інформаційної політики України;
- Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;

– Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України забезпечити цільове фінансування щодо забезпечення формування та реалізації державної політики з питань інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої АР Крим та м. Севастополь. Реалізація фінансово забезпечення здійснюється за рахунок та в межах коштів державного та місцевих бюджетів, суб'єктів інформаційної діяльності, коштів міжнародної технічної допомоги, внесків заінтересованих міжнародних організацій та інших джерел, не заборонених законом.

Кабінету Міністрів України доручити Міністерству культури та інформаційної політики України сформувати державну Програму підтримки незалежних ЗМІ, що переміщені з тимчасово окупованого Криму та створюють інформаційний контент, направлений на інформаційну реінтеграцію ТОТ АР Крим та м. Севастополь, забезпечити публічність і прозорість державних програм підтримки. Основою і підґрунтям є статті 73, 74 розділу Інформаційна політика Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021.

Центральним органам виконавчої влади, що формують і реалізують державну інформаційну політику України, почати формувати контент щодо інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя відповідно на виконання Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

У період російсько-української війни необхідно термінове удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері, підготовці військових журналістів.

Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики розглянути рекомендації експертної групи «Гуманітарна політика» Експертної мережі Кримської платформи шляхом проведення комітетських слухань на тему: «Реалізація державної політики України з питань інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Зробити висновки та затвердити експертні рекомендації до виконання центральними органами влади, що реалізують державну політику з питань інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Президенту України відповідно до Положення про Консультативну раду з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що затверджена Указом Президента України від 15 серпня 2023 року скликати консультативну раду, на якій:

– виробити позиції України з ключових напрямів діяльності Кримської платформи щодо міжнародної інформаційної політики взаємодії у питаннях протидії російській пропаганді;

– підготувати пропозиції щодо удосконалення українського законодавства з питань, що стосуються деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інформаційній політиці держави України;

– підготувати з урахуванням положень Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021, та внесення в установленому порядку пропозицій щодо пріоритетів діяльності, у тому числі в рамках Кримської платформи, з питань інформаційної реінтеграції, захисту прав та інтересів громадян України, подолання наслідків і відшкодування шкоди кримських ЗМІ, що зазнали агресії; журналістам та працівникам редакцій, що зазнали політичних репресій у зв'язку зі збройною агресією та тимчасовою окупацією Російською Федерацією частини території України.

**ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО
БАЧЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЯ
В КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ**

*Евеліна Кравченко, Андрій Луцик,
Сергій Мокренюк, Дарина Підгорна
запрошені експерти:
Тетяна Водотика, Володимир Гуріч*

Культурна політика

Сформована концепція реалізації культурної політики є критично важливою складовою деокупації території Криму та реінтеграційних процесів, які будуть надалі відбуватися на півострові. Концепція має бути не лише спроектована відповідно до норм та принципів міжнародного та національного права, а також враховувати наступні чинники:

- Відмінності на законодавчому та практичному рівнях архітектури культурного менеджменту та стратегічного планування розвитку та підтримки культури та інформаційної політики між 2013(2014) та часом деокупації півострову.

- Врахування історичного контексту навколо території півострову Крим, етнічних спільнот, що населяли та населяють Крим, їх культурні, релігійні та мовні особливості з метою дієвої реалізації політики пам'яті та різноманіття, процесів реінтеграції регіону та його населення.

- Врахування особливостей демографічного складу населення півострову на момент деокупації та його культурні та інформаційні

потреби. Пріоритизація потреб відповідно до можливостей, ресурсів та фактичного стану речей.

- Залучення представників громадського сектору, наукової та культурної спільноти, міжнародних експертів з метою пошуку компромісів та найбільш гнучких моделей побудови архітектури культурного та інформаційного менеджменту на території деокупованого півострову.

У звіті представлено коротке резюме попереднього аналізу ситуації у культурній, соціальній та інформаційній сферах у Криму, визначено виклики та потенційні потреби.

Аналіз поточної ситуації в Криму здійснювався в наступних тематичних кейсах культурної політики: культурна спадщина, національна пам'ять, національна ідентичність.

Окремою частиною звіту є перелік рекомендацій для державних органів влади України, міжнародних організацій, національних і міжнародних інституцій.

Звіт складається із двох авторських частин:

1. Культура як невід'ємна гуманітарна складова в деокупації і реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, демографія Криму

і рекомендації до формування культурної політики в регіоні (*Евеліна Кравченко, Тетяна Водотика*).

Додаток: Реалізація культурної політики через соціальну роботу (*Володимир Гуріч*).

2. Сфера охорони культурної спадщини в контексті подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ, зокрема АР Крим та м. Севастополь (*Дарина Підгорна, Андрій Луцик, Сергій Мокренюк*).

Культура як невід’ємна гуманітарна складова в деокупації і реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, демографія Криму і рекомендації до культурної політики в регіоні

Культурна спадщина – це те підґрунтя людської цивілізації, яке залишає нам можливість зрозуміти і перевірити як формувався наш досвід на протязі багатьох сотень і тисяч поколінь. Саме відношення до нашого минулого і повага до нього робить із нас цивілізованих людей. Адже цивілізація в історії людства – це стан систематизації і узагальнення набутих знань і навичків так само, як і матеріальних об’єктів давнини, тобто культурної спадщини. Так формувалася європейська цивілізація, частиною якої ми є. Культурна спадщина є основою культури, вона формує риси національної ідентичності, зберігає етнічне різноманіття, разом із історичною пам’яттю є основою для історії, досвіду як окремих народів, так і всього людства. Тому формування культурної політики цивілізованого суспільства повинно мати в основі полі-

тику збереження і використання культурної спадщини або культурних цінностей.

I. Культурна спадщина Криму є невід’ємною частиною культурної спадщини України.

Неможливо відділити окремо культуру Криму і материкової України: це єдиний історичний регіон, історична провінція, яка іменується в наукових текстах Північне Причорномор’я – територія від північного узбережжя Чорного моря до Полісся. Власне греки, які населяли у свій час цю територію, почали записувати в своїх текстах поруч із легендарними назвами та сюжетами географічні відомості, давати назви місцевим племенам, відстежувати історію тих етносів і племен, які проживали на північ від Чорного моря. Такі ж процеси відбувалися і в інших частинах Європи на берегах Чорного і Середземного моря, так починалася європейська історія і цивілізація на берегах Італії, Франції, Іспанії тощо, таким же, як і в Україні було проникнення грецького і римського впливу в центрі і на півночі Європи.

Російська Федерація сьогодні вміло маніпулює фактами з історії та археології, демонструючи приналежність Криму до своєї території – в наукових та освітніх текстах півострів іменують або Північним Причорномор’ям, або півднем Російської держави. Насправді ж цей регіон завжди мав історичний розвиток, що відповідав загальноєвропейським тенденціям розвитку племен і держав історичної доби. Сучасна Україна сформувалась на землях, де співіснували, з’являлися, зникали, виникали та трансформувалися різні племена, що врешті утворили етнічну єдність, яка за певного періоду поступу у суспільному розвитку створила

державу. І попри запеклі дискусії істориків щодо часу виникнення цієї єдності, сам факт є доконаним і аргументованих заперечень не має.

Така теоретична модель у вивченні й інтерпретації давньої історії та культури України не є поодиноким наміром провести ревізію в історичних побудовах радянської чи російської історіографії. Останнє десятиліття в європейській та передовсім англомовній гуманітаристиці характеризується впевненим превалюванням постколоніальної теорії, яка активно застосовується і щодо археологічних та історичних досліджень¹.

Тому концепція «русского міра», яка є основою зовнішньої та внутрішньої політики Російської Федерації, та яка активно присутня в Криму, є архаїзмом з точки зору наукового поступу, зокрема в археології, і в тісно пов'язаній з нею культурній спадщині. Концепція не отримала визнання провідними науковими центрами та залишається чимось на кшталт войовничої ідеології ІДІЛ або комуністичної ідеї експорту пролетарської революції. А та діяльність РФ, спрямована на підживлення цієї концепції, до прикладу – стаття Президента РФ на тему міжетнічних стосунків, опублікована на інтернет-ресурсі Кремля у 2020 році, є інструментом створення ілюзії існування цієї концепції та її правдивості, та модернізованою версією статті Йосифа Сталіна «Марксизм і питання мовознавства». Обидва приклади є результатом використання дуже застарілої ідеології, що створювалась імперськими державами для володіння й управління завойованими народами. Так формувався імперський

наратив, який зараз цивілізований світ вважає частиною історії минулого. Основним механізмом створення такого нарративу є руйнація взаємозв'язку між культурною спадщиною, національною пам'яттю і національною ідентичністю за допомогою підміни значень і суті подій, руйнування і перебудови пам'яток і пам'ятних місць.

На наш погляд саме концепція постколоніалізму є адекватною протиположністю концепції «русского міра», такий підхід найбільше сприятиме впровадженню етнічного різноманіття в регіоні.

1. Стан культурної спадщини Криму під російською окупацією, досвід реагування після закінчення або заморожування подібних конфліктів.

Станом на 2023 рік відповідно до державних реєстрів нерухомих пам'яток України на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (далі – АРК) на обліку перебуває 37 пам'ятки національного значення, на території Севастопольської міськради – 19 пам'яток національного значення та 32 пам'ятки місцевого значення. Хоча 25 червня 2020 року Кабінет Міністрів України на своєму засіданні прийняв дві постанови: «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (АР Крим)» та «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (м. Севастополь)». І відповідно до цих Постанов Уряд України вніс до реєстру 175 об'єктів культурної

---

¹ <https://oxfordre.com/literature/view/10.1093/acrefore/9780190201098.001.0001/acrefore-9780190201098-e-1001>, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00438243.2011.544883>

спадщини національного значення, розташованих на тимчасово окупованій території Кримського півострова – 164 в АР Крим і 11 в місті Севастополь. Також ці об'єкти були включені зі Списку обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР. Цьому посприяла громадськість, яка активно тиснула з 2014 року на центральний орган виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у сфері збереження культурної спадщини України.

У жовтні 2021 року відповідні рекомендації було ухвалено і Комітетом із гуманітарної і інформаційної політики Верховної Ради України, які виконані не були².

Однак реальна кількість культурних пам'яток України в Криму – набагато більша. Реєстри не відображають дійсного стану за декількох причин: а) пам'ятка має відповідати певним умовам та критеріям, визначеним у законодавстві; б) пам'ятка може бути номінована лише через державні органи та їх представництва на місцях; в) сам процес включення пам'ятки є складним, обтяженим бюрократичними процедурами та доволі тривалим. Більшість пам'яток або зовсім не відомі нікому, або згадуються лише у наукових чи історичних працях. Під найбільшою загрозою в цьому ракурсі є археологічні пам'ятки – їх кількість значно перевищує зазначені в реєстрах, проте вони в переважній більшості не видні оку, оскільки лишаються нерозкопаніми, знаходяться в землі. Їх наявність – це сфера компетенції фахівця-археолога.

Науковий доробок і людський ресурс – це та сукупність знань і навичок, які було

акумульовано навколо кримської археології і культурної спадщини загалом і може бути визначено чимось на кшталт нематеріальної спадщини. Цей науковий доробок містить відомості про давні людські спільноти, які мешкали на Кримському півострові. Це результати досліджень української науки, освітніх і культурних установ, які здійснювалися в Криму. Частина цих робіт опублікована та введена у наукове й інформаційне поле, але частина лишилася в архівах Криму, або представлена невеликими локальними виставками, музейними експозиціями або короткочасними культурними подіями, які отримали інформаційний супровід лише на місцевому рівні – у кримських ЗМІ. Ця інформація якраз і включає дані про ті пам'ятки культурної, передовсім – археологічної спадщини, які відсутні у офіційних реєстрах органів охорони культурної спадщини та МКІП, тому архіви, бібліотеки та маленькі музеї Криму так само важливі для культурної спадщини, як й інші об'єкти культурної спадщини України.

Реальна кількість археологічних пам'яток на території Криму також є значно більшою, що пов'язано зі складною процедурою встановлення на облік відкритих у процесі розвідок або охоронних чи інших досліджень археологічних пам'яток. Первинна інформація про відкриття та дослідження археологічних пам'яток міститься в наукових звітах про археологічні дослідження, які є підставою для початку процедури встановлення на облік археологічної пам'ятки. В ідеалі всі археологічні пам'ятки мають перебувати на державному обліку, проте статистики, скільки із них

---

² <https://www.voicecrimea.com.ua/main/mainnews/komitet-uxvaliv-rishennya-pro-zaxist-kulturno%D1%97-spadshhini-v-krimu.html>

включено до реєстрів, а скільки відомо лише за науковими дослідженнями немає.

Узагальнених реєстрів або каталогів про об'єкти рухомої культурної спадщини також не створювалося. Єдиним джерелом інформації про археологічні знахідки, здані на постійне або тимчасове зберігання до фондів кримських музеїв, є акти про передачу та колекційні описи, які додавалися до наукових звітів про археологічні дослідження, надісланих до Польового комітету Інституту археології Національної Академії наук України (далі – ІА НАНУ), або передавалися до МКІП разом з короткою інформацією про розкопки або розвідки. Загальні відомості про отримані під час археологічних розкопок знахідки поступали до центрального органу влади лише із національних заповідників, підпорядкованих напряму МКІП, музеї, підпорядковані місцевим управлінням культури, не надсилали жодної інформації центральним органам влади.

Після того як Російська Федерація окупувала Кримський півострів, почалися незворотні процеси у використанні країною-окупантом культурної спадщини, яка стала основою російської імперської пропаганди. Російська Федерація доволі послідовно впродовж останніх кількох десятиліть модернізувала свою пропагандистську машину. Основними інструментами впливу на закордонні аудиторії було обрано маніпуляції питаннями культури, гуманітарного знання в науці, а на внутрішні російські – релігійний фактор в контексті так званої нової концепції історії Криму. Матеріальною основою цієї концепції стала культурна спадщина.

Невизнання анексії, визнання окупації актом агресії проти України і тиск міжнародного співтовариства прискорив процеси створення РФ

нової воєнної і стратегічної інфраструктури на півострові. Розбудова воєнного плацдарму стала причиною пошкодження і знищення сотень археологічних пам'яток, що РФ намагається приховати за маскою так званих археологічних розкопок. Натомість стабільну державну підтримку і безпрецедентне фінансування отримує інший напрям діяльності окупаційної влади – створення нової ідеології «російського міфа» про «ісконно російський Крим». Це стало причиною для ландшафтних перетворень на пам'ятці археології світового значення «Херсонес Таврійський», низки так званих реставрацій палаців і фортець, як то Ханський палац в Бахчисараї, генуезькі фортеці, історичний центр Севастополя, тощо. Фактично цими «ландшафтними перетвореннями» та «реставраціями» створено новий дуже потужний та небезпечний плацдарм нової російської ідеології.

Те саме стосується політики пам'яті й ідентичності кримчан. Важливо донести до свідомості кримського населення з одного боку та міжнародної фахової спільноти – з іншого, що реальний не спотворений історичний досвід суспільств, що проживають на певній території та мають національну або етнічну єдність, є певним типом суспільного досвіду, що і створює комплекс етнічних чи національних ознак народу. В ідеальних умовах історичний досвід має вберігати народ від помилок, допущених у минулому, формувати табу на рівні живої міфології в культурному середовищі народу на підставі пережитої колективної травми чи історичного досвіду. Так само історична пам'ять формує гідність і свідомість народу, створює ознаки національної ідентичності.

Нинішня окупаційна політика РФ в Криму є продовженням напрацьованої в радянській

ідеології політики стирання національної ідентичності та створення цього разу не «радянського міфу світлого майбутнього», а «російського міфу».

Міжнародна практика моніторингу подібних ситуацій з порушенням у галузі охорони і використання культурної спадщини країною окупантом загалом ґрунтується на практиці пострадянських країн за участі РФ, як сторони або як союзника однієї із сторін конфлікту. Найперші результати такого моніторингу зараз видні по ситуації в Нагірному Карабаху, де після деокупації частини провінції Нагірного Карабаху Азербайджан підняв питання діяльності археологів інших країн на цій території³. Інші країни пострадянського табору досі не розробили дієвої стратегії моніторингу своїх окупованих території, проте така робота ведеться в Грузії, зосереджуючись насамперед в межах діяльності національного комітету Блакитного Щита⁴. Прецедентом також можна вважати судовий процес в Амстердамі щодо колекції музейних предметів із виставки «Крим – золотий острів в Чорному морі» із винесеним остаточним рішенням на користь України, як власниці культурних цінностей⁵.

Наша ініціативна група збирає факти порушень і кваліфікує їх з точки зору міжнародного права і національного законодавства із подальшою передачею до українських і міжнародних контролюючих органів⁶.

2. Вплив окупаційної влади на культуру Криму

З огляду загальної концепції гуманітарного знання, його історичного, культурологічного і філософського змісту нові ідеологічні засади, які запроваджуються окупаційною владою в Криму, як би не хотіла це вибілити і окультурити РФ, є комплексною та консолідованою політикою, яка є продовженням політики ідеології СРСР і Російської імперії. Ця століттями відпрацьована схема впливу на менталітет і стирання національної ідентичності наразі ефективно реалізується Російською Федерацією на шкоду Україні і її народу. Окупанти привласнюють не тільки матеріальну культурну спадщину, вони, переписуючи історію на свій манер, намагаються змінити парадигму розвитку культури на окупованій території⁷.

Вплив окупаційної влади на культуру Криму відбувається в двох руслах.

---

³ <https://youtu.be/uiFANQEYgEU>, <https://www.facebook.com/ramazashvili.georgiy/posts/3258470277611925>

⁴ <http://www.gch-centre.ge/en/2020/01/29/internationalconference1-2/>

⁵ <https://youtu.be/XFUos-LYINI?si=zWEh8W20xF15rUq2>, https://youtu.be/jVBoS86u0Ug?si=Np0x32_7BY3yzdPe, <https://www.stopfake.org/ru/fejk-ukraina-vyigrala-sud-po-skifskomu-zolotu-iz-za-natsizma-i-okkultizma-v-evrope/>

⁶ <https://krymbezpravil.org.ua/wp-content/plugins/pdfjs-viewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file=https%3A%2F%2Fkrymbezpravil.org.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2021%2F06%2FBuklet-PRESS-anhl.-sotssety.pdf&download=true&print=true&openfile=false&fbclid=IwAR1yumpSwzHxuOPm0Qt7QcvFj1U3E2ANSmFVdbuu-yKk-RY29i8QFi4HTQ>, https://arcrimea.org/en/analytics/2023/01/04/criminal-system-of-russias-looting-cultural-heritage-of-ukraine-in-occupied-territories/?fbclid=IwAR3TUj3Znu5H5LUSknxaGMviR6CJH85PXBNS5H5JCQIk0_ewMYjkfxxN7zs

⁷ <http://www.nrcu.gov.ua/schedule/play-archive.html?periodItemID=3546229&fbclid=IwAR3g1FTpMTolL3olAV5d0RMRNtl0gCmlEDpEcWVCUSgkFaEdq5E11wvlGeo>; <https://www.youtube.com/live/5IYwODXCDYc?si=Cc5KXq-SncF2IJvs>

Перше й основне, це ідеологічні проекти, які націлені на поєднання Криму саме з історією Російської імперії від часів імператриці Катерини II. Саме російським ученим приписується слава першовідкривачів кримських старожитностей (насправді це були французькі та німецькі науковці, англійські мандрівниці, польські та турецькі неогоціанти, такі як Фредерік Дюбуа де Монпере, Пітер Симон Паллас, Марі Холдернесс, Едмунд Хоєцький, Гійом Левасер до Боплан, Єлія Челебі та ін.).

Діяльність окупаційної влади в Національному заповіднику «Херсонес Таврійський» має тенденцію до нівелювання значення цієї античної та візантійської пам'ятки археології для світової спадщини ЮНЕСКО, натомість там розгортається концепція «колиски російського православ'я», для реалізації якої залучено фонд «Моя історія», підзвітний керівництву Російської православної церкви, і будується так званий археологічний парк «Новий Херсонес»⁸. Будівництво цього комплексу повністю змінить давній ландшафт навколо і на місці пам'ятки світового значення «Давнє місто Херсонес Таврійський і його хора», зараз підготовчими роботами вже знищено один із некрополів і частину передмістя Херсонеса. Біля паркану заповідника в охоронній зоні пам'ятки археології в безпосередній близькості до єдиних збережених і музеєфікованих залишків римської цитаделі в Північному Причорномор'ї знищено культурні нашарування і будується військовий об'єкт⁹.

Загалом ідеологічна замаскована під наукову діяльність окупаційної влади в Криму здійснюється через низку товариств:

- «Русское географическое общество» (очільники – Президент РФ В. Путін, Міністр оборони РФ С. Шойгу, прес-секретар президента РФ Д. Песков; фінансування – Роснефть, Газпром). Організації надають гранти на наукові дослідження та експедиції в Криму, історичні проекти з вивчення «Новоросії», генуезьких фортець і їхнього зв'язку з Італією, Туреччиною, Болгарією,

- «Российское историческое общество» (очільник – Директор Служби зовнішньої розвідки РФ С. Нарішкін, науковий керівник і співголова – академік РАН А.П. Дерев'янка). Організації надають гранти на наукові дослідження, у пріоритеті – події на території України,

- «Российское военно-историческое общество» (очільники – помічник президента РФ В. Медінський, Спеціальний представник президента РФ з питань природоохоронної діяльності, екології та транспорту С. Іванов). Організації надають гранти на патріотичне виховання та молодіжну політику. Зараз в пріоритеті – окуповані території України),

- «Россотрудничество» (очільники – експрем'єр-міністр РФ Є. Прімаков (за життя), Перший заступник голови Військово-промислової Комісії РФ Д. Медведєв, засновник – МЗС РФ). В Україні були тісно пов'язані

---

⁸ https://zaxid.net/yak_rosiyani_znishhuyut_hersones_tavriyskiy_n1568258?fbclid=IwAR16Xj3rFbuMuo6Zg0lyKvwuX8Kf0_4WUbmK6EE5KEEo-SIOxni36Vbnnik,
https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/arkheolohiia-nauka-poza-politykoiu-i-voienni-zlochyny/?fbclid=IwAR16DzyCKcbYgLN04Rqo_dRD914IFA76Et7zRqHkuOWyYRbQT05i-janYRW

⁹ https://zaxid.net/statti_tag50974/

з дослідницькими структурами НАНУ – мехмат, космос та авіація, археологія.

Структури Російської академії наук не демонструють жорсткого підпорядкування російській президентській вертикалі, очільники інститутів РАН залучені до президентських ініціатив через зазначені спільноти або фонди. Структура фондів погано «читається» на офіційних сайтах окрім фонду Моя історія, через який працює Патріарша рада по культурі РПЦ Тихона Шевкунова (духівник Путіна і новопризначений митрополіт Симферопольський і Кримський РПЦ (колишня єпархія УПЦ МП)), який також напряду керується особисто Путіним.

Найбільш активне – «Российское историческое общество». Воно націлене на виявлення нових родовищ нафти й газу переважно в Північному Льодовитому і Тихому океанах, а також дослідженням маршрутів транспортування незалежно від задекларованих цілей досліджень (морська біологія, клімат, тощо). Відомо, що до 2014 року великими археологічними експедиціями на місцях, де пізніше з'являлися вишки Роснефті керував академік А.П.Дерев'янка, який тоді очолював Сибірське відділення РАН. Штаб-квартира цього товариства вже зараз перебуває у процесі переїзду до Севастополя, де для його потреб виділено одну із пам'яток культурної спадщини – Константинівський рavelін.

Другий напрям – це переміщення рухомих об'єктів культурної спадщини за межі території Кримського півострову на територію РФ, зокрема до музеїв та архівів, які є своєрідними.

кунсткамери для зберігання викрадених цінностей інших народів. Таке переміщення РФ пояснює тим, що в музеях Криму недостатньо розвинена експозиційна практика, музейники мають низький професійний рівень, тому на місцях, де знайдені ці речі, їх наче б то не вміють ані представити, ані відповідним чином інтерпретувати. Таке знецінення штатних працівників кримських музеїв супроводжується масовим звільненням з цих установ досвідчених і найбільш кваліфікованих співробітників з великим досвідом роботи перш за все в міжнародних проєктах та з науковими ступенями. Останні півроку активно вивозяться колекції музеїв Севастополя, готуються до вивозу з музеїв АР Крим. За прикриттям «виставки або реставраційних робіт», росіяни вдало маскують процеси викрадення культурних цінностей України¹⁰.

Війна в Україні активізувала криміналітет на її території, що призвело до формування об'ємних чорних ринків продажу викрадених і іншим чином відчужених об'єктів культурної спадщини.

Перший нелегальний ринок активізувався одразу після окупації Криму і Донбасу – це інтернет-аукціони, де почали з'являтися археологічні предмети, характерні для пам'яток Криму і українського Сходу. Їх стан свідчив про те, що відкопані вони були значно раніше, оскільки предмети були вже відреставровані. Враховуючи величезну кількість «товару на продаж» та системність цього процесу наразі неможливо достеменно встановити, чи вони були викрадені з музейних фондів, чи походять

---

¹⁰ <https://www.rferl.org/a/russia-ukraine-cultural-appropriation-artifacts-looted-war/32657653.html?fbclid=IwAR2HlopLGscFGDUyyLcubhmXf5m3vyUzqSKfo605yvLkUlalwRqm4CMflyA>
<https://iananu.org.ua/novini/news2/1288-peremishchennya-kulturnikh-tsinnostej-pid-chas-vijni-i-faktor-okupovanogo-krimu?fbclid=IwAR1UsaHuY8NxMo2tVo1GERcvFG7mkuXv6diX-pOEZHbB6fU4df2FF4QDeYg>

з нелегальних колекцій, набутих у результаті пограбування археологічних пам'яток.

Продовження його функціонування було засвідчено низкою карних справ вже після широкомасштабного вторгнення у 2022 році, що відкрили наявні в Україні переміщені із Криму нелегальні колекції археологічних предметів і антикваріату. Їх власники на момент вторгнення вже втекли із країни, залишивши більші частини своїх колекцій. Функціонування його продовжується, як видно із карних справ щодо затриманих на кордоні колекцій антикваріату і археології, а також вилучених американською митницею археологічних предметів з України.

Другий – пов'язано безпосередньо з широкомасштабним вторгненням. Цей нелегальний ринок наповнився в першій половині 2022 року речами, що були вивезені із музеїв прикордонних областей, ймовірно, людьми, які були дотичні до їх функціонування. Такі предмети досі «спливають» у Європі в антикварних магазинах, де їх можна придбати за невелику суму як гарний сувенір.

Третій ринок – найбільший та найнебезпечніший, пов'язаний з відсутністю фізичного доступу до окупованих РФ територій, зокрема – до Криму. Там зараз зосереджено мільйони рухомих об'єктів культурної спадщини в музеях, наукових установах, університетах, архівах і бібліотеках. Частина предметів потрапила на територію Криму вже після окупації – це викрадені із музеїв півдня України

колекції та предмети, отримані в результаті археологічних розкопок протягом періоду окупації. РФ ввела в дію федеральний закон, який дозволяє проводити реєстрацію всіх предметів культурної спадщини, які мають відношення до Запорізької, Херсонської, Донецької і Луганської областей, в спрощеному режимі без державної експертизи. Так само ці предмети можуть бути зняті із реєстрації. Таким чином зараз повністю відсутній громадський контроль над колекціями культурної спадщини не лише зі сторони України чи світу, а і в самій Росії. Із цією подією співпав сплеск чорного ринку археологічних, антикварних речей і предметів, що мають художню цінність на інтернет-аукціонах.

Окремо варто відмітити вивіз творів художнього мистецтва із картинних галерей Криму на начебто тимчасові виставки в містах РФ. Це стосується творів Айвазовського із його музею у Феодосії і полотен Художнього музею ім. Крошицького у Севастополі. Наразі жодне полотно із переміщених на територію РФ не було повернуто в Крим.

Під виглядом виставок і реставрацій відбувається вивезення експозиційних речей і експонатів спеціального зберігання з Національного заповідника «Херсонес Таврійський». Наразі вивезені експонати часів античності та середньовіччя до музею Новгородського Кремля і готуються до вивозу на наче б то реставрацію предмети основного фонду заповідника¹¹.

---

¹¹ <http://vgosau.kiev.ua/novyny/arkheolohichna-spadshyna-na-okupovanykh-terytotiyakh/1351-vyvezennia-arkh-tsinnostei-khersones?fbclid=IwAR3WiiTLQ7VDEkknQ6bzt7jUt5XF6wIw92CSM59GI9JrYVS-LzaFeAMwJHvA>,
<https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsynny-maraton/rosiiany-vyvezut-vse-shcho-vstyhnut-arkheolohynia-pro-arkheolohichnyy-zapovidnyk-khersones-tavriyskyy>

Археологічна спадщина в Криму окрім її використання в створенні нової російської ідеології піддається системному руйнуванню нелегальними розкопками, які відбуваються у зв'язку з авральними темпами створення нової воєнної інфраструктури, зокрема, оборонних споруд і будівництвом нових стратегічних об'єктів¹². Решта археологічних проєктів є результатом російської корупційної системи, коли ті, що ближче до владної годівнички, мають можливість просунути власний проєкт в державну програму.

Траса Таврида. Найбільше порушень відбулося під час будівництва траси військово-стратегічного значення Таврида, де більшість археологічних пам'яток по її слідуванню було без археологічних досліджень зрито бульдозером. Тільки невелика частина була розкопана археологами. При тім ці розкопки не можна назвати відповідними методиці наукових досліджень, науковці ледь встигали вибирати артефакти перед заходом техніки, часто керівниками експедицій і їх частин виступали низько кваліфіковані робітники музеїв або навіть громадських організацій, які не мали досвіду роботи в Криму. Рівень публікації результатів досліджень в виданнях РАН також низький.

Загальновідомо, що археологічні розкопки є руйнівним методом дослідження пам'ятки. Практика археологічних розкопок цивілізованого світу полягає у якомога меншому потраплянню археологічних пам'яток в зони будівництва, розробки проєктів із урахуванням уникнення потрапляння археологічних пам'яток в зони проведення земляних робіт.

Археологічна пам'ятка в значенні світової культури є своєрідним архівом, де зберігається інформація про минуле у цілісному вигляді, саме тому вона охороняється вся, разом із речами, що її наповнюють, без можливості їх видобувати чи переміщувати в тому числі із застосуванням пошукового обладнання. Встромляючи в землю лопату, археолог починає руйнувати пам'ятку. Тому вимоги до наукових археологічних досліджень надзвичайно високі і містять максимум доступних на момент розкопок методів аналізу, фіксації і опису пам'ятки, процесу розкопок і матеріалу. Якщо обставини не дозволяють якісно зафіксувати все розкопане, пам'ятку не можна піддавати розкопкам. Найліпший спосіб збереження археологічної пам'ятки – це залишення її у природному вигляді під шаром землі. Саме тому міжнародні норми регламентують можливість проведення розкопок в умовах збройного конфлікту лише за умови, якщо пам'ятка неминуче руйнується – їй загрожують процеси, які неможливо зупинити. Будівництво не є таким процесом, тому уся протяжність траси Таврида є вервечкою злочинів окупаційної влади щодо всіх пам'яток, які трапилися на шляху траси, незалежно від того, були вони розкопані, чи не були.

За ситуації, що склалася, російські музеї і наукові інституції користуються моментом для отримання нових речей для своїх фондів і експозицій, а також наукового фактажу для досліджень. Фактично це є чимось на кшталт наукового чи музейного мародерства.

Загалом російські науковці розглядають розкопки в Криму як заробіток, багато хто не

---

¹² <https://armyinform.com.ua/2023/08/15/fermery-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-masovo-znosyat-kurgany-korystuyuchys-bezkarnisty-z-bokur-f/?fbclid=IwAR3BONbnwM4QI0hkOI5BJPc3MHVY54omZkMCGJpyevKcQOIVzvpkSQL0Lvg>

гребує плагіатом робіт інших науковців без відповідних посилань на джерело.

3. Створення нової російської ідеології на основі пам'яток культурної спадщини України в Криму

Найбільше непокоїть ситуація із ландшафтними перетвореннями в Херсонесі Таврійському, де здійснюється господарська діяльність, несумісна із статусом заповідника. Пам'ятку використовують для проведення масових заходів, розмістивши на місці римської цитаделі, будівельні залишки якої пов'язані із присутністю військової влади Римської імперії в Тавриці, велику громіздку сцену із сучасною апаратурою для проведення театральних спектаклів і ряди сидінь для глядачів. Для цього ж було спаплюжено давній ландшафт біля вежі Зенона, де було збудовано вхідну групу для глядачів цього театру під відкритим небом. Варто зазначити, що ця частина Херсонеса містить найдавніші наземні будівельні залишки дохристиянського часу, тому перекриття їх тимчасовими будівельними конструкціями виглядає цілеспрямованим актом, направленим на зміну історико-ідеологічного значення заповідника. Унікальний античний пам'ятник і його складові поступово і непрямом замінюється середньовічним, що, ймовірно, в подальшому стане основою ідеї «колиски російського православ'я»¹³.

Пам'яткоохоронною катастрофою є діяльність із «звільнення» від археологічних об'єктів ділянки під військовими частинами автобату

і школи водолазів, що знаходяться під давніми оборонними стінами Херсонеса. Там розкопками було відкрито новий квартал передмістя, який розташовано в охоронній і буферній зоні Херсонесу Таврійського. Після досліджень він потребував музеєфікації і долучення до заповідної ділянки городища Херсонесу. Натомість всю територію на місці військових баз передали під будівництво так званого археологічного парку «Новий Херсонес». Наразі унікальні залишки херсонеського некрополя і територія передмістя забудовуються.

То цієї ж категорії порушень відноситься так звана реставрація Бахчисарайського палацу. Так, справжню кримськотатарську ідентичність намагаються замінити новою концепцією, яка на цьому етапі виглядає лояльною російській владі ідеєю. Результат – це нефахові реставраційні роботи Ханського палацу, що призвели до його руйнування і нанесли незворотну шкоду, що, ймовірно, є результатом існування певних корупційних схем при використанні виділених на роботи коштів окупаційної влади.

Велика кількість об'єктів натомість взагалі не реставрується, попри їх критичний стан. Зокрема і сари південного берега, генуезькі пам'ятки, мечеть хана Узбека у першій столиці ханів – Солхаті тощо.

II. Питання демографії Криму і проблема визначення цільових аудиторій¹⁴

Проблема змін демографічної ситуації

---

¹³ <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/kam-iana-khersones-i-tavrijskyj-mohyla-rosijske-pole-chudes-na-spadshchyni-iunesko/?fbclid=IwAR172ej0WWbZpYozOIBHYIW5-KvX5uPv4BiauVNqcjAkD4H3gtNxWv59RE>

¹⁴ У аналітичній довідці використані всі доступні відкриті джерела інформації щодо демографії Криму. Російські джерела використані, оскільки вони містять офіційні наукові дані щодо демографії, які наразі не є спростованими, тому також підлягають аналізу.

в Криму недостатньо досліджена, окрім демографічних втрат від депортацій наприкінці 1940-х рр. та епізодичних публікацій. Це пов'язано з особливостями роботи із джерелами (демографічна статистика, зокрема – переписи населення), відсутністю школи історико-демографічних досліджень та політизованістю проблеми. З часом звісно увага переключилась на питання, пов'язані із депортацією та втратами кримських татар.

Зміни складу населення Криму після 1944 року вивчались поодинокими дослідниками, наприклад, Петром Вольвачем, Ельвірою Сеітовою. Публікувалась низка документальних збірників, але фокус все одно залишався на депортаціях, поверненні та облаштуванні кримських татар. Це не є погано, а лише вказує на масштаб роботи, яка має бути здійснена українською та зарубіжною науковою спільнотою в справі дослідження півострова, його історії та культурної антропології. Наразі ми можемо лише в загальних рисах накреслити етнічний склад населення Криму (див. дані в таблицях). Оскільки від цього залежить і політика пам'яті, і культурна політика щодо Криму в цілому, ми в своїх рекомендаціях не конкретизуватимемо питання етнічного характеру з огляду їх першочерговості, оскільки це буде очевидним лише після деокупації. Проте загальні тенденції і тренди можна виділити вже зараз.

Загальні тренди чисельності та національного складу населення Криму такі:

1. Спрощення етнічної палітри за рахунок а/ виселення та депортацій італійців, німців,

кримських татар; б/ Голокосту та пораймос (геноцид ромів); в/ «прийняття» етнічної приналежності титульної нації (російської) заради побутових вигод.

2. Збільшення чисельності мігрантів за рахунок переселень після II світової війни, після здобуття незалежності та повернення кримських татар, після окупації півострова, а відтак – часткове розмивання традиційної культури, руйнування та знищення історичної спадщини, при одночасному насадженні невластивих півострову наративів та практик.

3. Нарощення домінування російського етносу в результаті політики переселення, депортацій, насаджування російської ідентичності

4. Процес збільшення питомої ваги українців, який відбувався протягом останньої чверті ХХ – перших років ХХІ століття, зупинився у 2014 разом із окупацією Криму.

Демографічні дані по періодах

1930-ті – 1944. Упродовж 1930-х років на територію Криму тікали українці та меншою мірою росіяни. Люди рятувались від колективізації, Голодомору, репресій, вербуючись на будівництва об'єктів п'ятирічок. Але Великий терор призвів до значних втрат серед певних етнічних груп населення самого Криму також – наприклад, німців (близько десятої частини)¹⁵. Важлива зміна відбулась наприкінці 1930-х. У Всесоюзному переписі населення 1939 р. по Криму вперше українців було виділено окремою групою – 154,1 тис. осіб (13,7 % населення) і вони стали третьою за чисельні-

---

¹⁵ <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8942/1/omel.pdf>

¹⁶ До цього українців як окрему етнічну групу в Криму не виділяли. Це не означає, що українців в Криму не було, проте їх називали малоросами і не виділяли як окремий етнос (коментар додано на особисте прохання керівника проєкту – Е.К.)

Таблиця 1. Чисельність та національний склад Криму (кінець XVIII ст. – 2014 р.)

Рік	Населення, тис. осіб	У тому числі, %			
		кримські татари	росіяни	українці	інші національності
60–70-ті рр. XVIII ст.	454,7	90,5	0,0	0,0	9,5
1793	127,8	87,8	5,0	0,7	6,5
1859	331,3	73,0	12,6	4,0	10,4
1897	546,7	35,6	33,1	11,8	19,5
1914	749,8	28,7	41,2	8,6	21,4
1926	713,8	25,1	42,2	10,8	21,8
1939	1126,4	19,4	49,6	13,7	17,3
1959	1201,5	0,0	71,4	22,3	6,3
1970	1813,5	0,1	67,3	26,5	6,1
1979	2135,9	0,5	68,4	25,6	5,5
1989	2430,5	1,6	67,0	25,8	5,6
2001	2401,2	10,2	60,4	24,0	5,4
2014	2284,8	10,2	65,3	15,1	9,4

Джерело: 60–70-ті рр. XVIII ст. та 1793 р. – Водарский Я.Е., Елисеєва О.И., Кабузан В.М. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков: Численность, размещение, этнический состав / РАН; Институт российской истории. – М., 2003; за решту років – дані переписів та обліків Російської імперії, СРСР, України, РФ, авторські розрахунки.

(Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.011>)

Чисельність населення Криму по рокам, тис. осіб

1939	1126,4
1944, літо	379
1945, літо	633
1959	1 201,5
1989	2 430,5
2001	2401,2
2014, 1 січня	1967,2 (2,35 млн разом з Севастополем)
2014, 1 жовтня	1889,4
2016, 1 січня	1907,6
2020, 1 січня	1912,6 (разом з Севастополем 3,11 млн)

стю етнічною групою (за росіянами й кримськими татарами)¹⁶.

Друга світова війна принесла драматичні зміни.

1941 рік – депортація німців радянською владою, Голокост

1942 рік – депортація італійців

1944 – депортовано кримських татар (194 тис), болгар, вірмен, греків та німців

1944-1946 – депортація демобілізованих татар, остарбайтерів, репатрійованих із Німеччини та Австрії в 1945 р., депортованих із Західної Європи протягом 1945 р. представників цієї національності, що служили у збройних формуваннях Німеччини¹⁷.

Натепер існує лише одне наукове дослідження документів періоду голодомору щодо Криму, що лише підтверджує нагальну необхідність вивчення цього періоду¹⁸.

1945-1954. Ключовий виклик відбудови Криму, особливо в контексті депортацій, – кількість працездатного населення (2\5 довоєнного рівня). Людські ресурси стали «bottle neck» радянських відбудовчих проектів. Відповідь була знайдена доволі швидко та цілком в межах управлінської традиції радянської влади – переселення громадян у Крим, з різною, а часто й нульовою, мірою добровільності. 12 серпня 1944 було прийнято відповідну постанову Державного комітету оборони («Про переселення колгоспників в райони Криму») та переселення стартувало.

В 1944 р. з п'яти російських (Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської і Ростовської) і чотирьох українських (Київської, Він-

ницької, Житомирської і Подільської) областей прибуло 62 тис. селян. Найбільшу велику кількість господарств передбачалося переселити з Краснодарського краю в Алуштинський і Судакський райони, зі Ставропольського краю. З Української РСР у Куйбишевський район Криму мали переселити 3 000 господарств. ДКО вимагав поряд із колгоспниками переселити голів колгоспів і сільрад, учителів, лікарів, агрономів, зоотехніків, комбайнерів, трактористів. Категорії населення, яким пропонували зміну місця проживання, – селяни та демобілізовані солдати. Переселяли родинами і ключовою вимогою була наявність кількох працездатних осіб у складі. Управління процесом здійснювало Переселенське управління при Раді Міністрів РРФСР та Головне управління з організованого набору працівників і переселення сімей при Раді Міністрів УРСР за тісної співпраці з Переселенським відділом при Раді Народних Комісарів Кримської АРСР (з 1945 р.). Найбільший потік переселенців був у Алуштинський, Білогірський, Бахчисарайський, Балаклавський, Куйбишевський, Старо-Кримський, Судакський, Ялтинський райони. У 6 районів (Красно-Перекопський, Ленінський, Первомайський, Роздольненський, Сакський і Чорноморський) переселення не відбувалося. З часом перелік російських регіонів, звідки здійснювалось переселення, розширювався. У 1952 р. список російських «донорів» було доповнено, разом із Воронезькою і Рязанською до нього було включено ще Курську, Московську, Ростовську області. Загалом з України до Криму за пе-

---

¹⁷ <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.011>

¹⁸ https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2559-martin-oleksandr-kislj-narativi-velikogo-golodu-poglyad-z-obokh-bokiv-perekopu?fbclid=iwar0qmw-dcw24ihoyjalpflprjuu3dgo0hokngzugowmc5xq-1liwq5p_y0

ріод із 1944 до 1953 р. переселили 7586 господарств колгоспників, тоді як із російських областей переселили 21 294 господарства, із Чуваської АРСР – 10635 ¹⁹.

Але це був рух в обидва боки. Потужним був і відтік переселенців – через важкі умови, складнощі адаптації, брак житла, питної води тощо. Обіцяну при переселенні допомогу не виділяли, або виділяли із запізненням, її однозначно було недостатньо. Тож з'явився феномен «зворотництва» (обратничество). До початку 1950 р. більше половини (56,6%) переселенців покинули негостинний Крим. За період 1950–1953 рр. ситуація покращилась ненабагато – до Криму переселилося 11 974 родини, а залишила його 3 071 родина (26%)²⁰.

Процес переселення тривав і в наступні десятиліття, щоправда з меншою інтенсивністю та напругою. Втім, із зростаючою результативністю по мірі облаштування умов життя на півострові. Дослідники говорять про понад 100 тисяч лише працездатних переселенців за період 1944–1960 рр. Фактична ж кількість переселенців була більшою – адже переселення відбувалось родинами²¹. Приблизні підрахунки дають підстави говорити *загалом про 468 тисяч, які прибули на півострів за 1944–67 роки* ²².

1954 – 1991. В цей час триває облаштування півострова. Важлива зміна – з'явилося розуміння потреби системних кроків, які би утримали переселенців на місці. Впровад-

Роки вселення	Прийнято сімей (людей)	Вибуло родин
1944–1950	20956 (70955)	10900
1951–1955	13777 (50550)	2408
1956–1960	28853 (108112)	5528
В загалом з 1944 року по 1960 рік	63586 (229617)	18833

Таблиця 1.

Найменування областей виходу	Прийнято сімей	Людей
Вінницька	540	2000
Волинська	195	724
Дрогобицька	158	607
Житомирська	567	2160
Закарпатська	136	498
Київська	272	984
Львівська	114	408
Полтавська	525	1811
Рівненська	221	862
Сумська	377	1371
Станіславська	15	58
Тернопільська	206	741
Хмельницька	563	2046
Чернігівська	199	700
Черкаська	329	1186
Чернівецька	126	440
Всього	4543	16596
По внутр. обласному переселенню	81	288
Всього по області	4624	16884

23

¹⁹ DOI: 10.18500/1819-4907-2017-17-1-59-63

²⁰ Сеитова Э. И. Послевоенное переселение в Крым: стартовые шаги и первые структурные проблемы // <https://elibrary.ru/item.asp?id=36399563>

²¹ <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8942/1/omel.pdf>

²² http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2012_2/11.pdf

²³ Дані станом на 1 серпня 1959

жуються заходи, які мали би створити інфраструктуру регіону, – житлову, соціальну, виробничу. Таким чином, переселенці мали би більше можливостей в Криму. Наприклад, було побудоване житло (3–6 тис. будинків на рік впродовж 1956–1959 рр.). Провідною тенденцією після передачі Криму Україні стало зростання числа українців на півострові. Але мова йде лише про абсолютні цифри. У порівнянні з іншими етнічними групами все було не так райдужно. Продовжується нарощування кількості росіян на півострові. Так, за переписом 1970 року Крим вже став найбільш «російським» регіоном України (67,2% загальної кількості жителів). Українців, для порівняння, було 26,5% мешканців²⁴.

В цей період потроху почалось повернення із Центральної Азії татарських родин. Звісно, це були одиничні випадки і радше це було виключення із правил, але таке все ж відбувалось²⁵. Наприкінці 1980-х цей процес закономірно інтенсифікувався. В останні роки існування СРСР здійснювались спроби реалізації програм щодо їх підтримки.

1991-2014. Демографічна ситуація на півострові в цей період була аналогічна із ситуацією у всій Україні. 7 березня 1991 р. Верховна Рада СРСР прийняла постанову про скасування законодавчих актів 1941–1968 рр., але підкреслила, що їх скасування не повинне призвести до утиску прав і законних інтересів громадян, які проживають нині на відповідних

територіях. Весь тягар відновлення історичної справедливості щодо кримськотатарського народу був перекладений на незалежну Україну.

Повернення кримських татар на півострів не могло компенсувати втрат від еміграції, високої смертності та падіння народжуваності. Впродовж 2003-2013 рр. чисельність населення АРК зменшилась на 20,6 %. Особливо стрімкі темпи скорочення населення відбувались у степовій частині – причинами були складнощі із перепрофілюванням та пристосуванням економіки регіону до умов ринкової економіки. Так, спостерігалось зниження чисельності сільського населення в таких районах як Первомайський, Нижньогірській, Ленінський та Джанкойський²⁶. Натомість зростало населення Севастополя та Сімферополя, а також курортних регіонів.

Ключовим процесом цього періоду було зменшення питомої ваги українців, зростання питомої ваги росіян та кримських татар. Це стало закономірним наслідком фактичної відсутності державної демографічної політики на півострові.

2014-2022. Після анексії півострова, окупаційна влада проводить політику насильницької зміни демографічного складу населення. Мова йде про заходи, спрямовані на заохочення переселення на півострів російських громадян, витіснення наявного лояльного або нейтрального по відношенню до

---

²⁴ <http://web.znu.edu.ua/pu/articles/79.pdf>

²⁵ 1972 р., 3 листопада. – Інформація Державного комітету Ради Міністрів УРСР ЦК Компартії України про прибуття у порядку планового переселення в Кримську область з Узбецької РСР сімей кримських татар Кримські татари, 1944–1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців. – К.: Рідний край, 1995. – С. 180–181; Кримські татари, 1944–1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців. – К.: Рідний край, 1995. – С. 202–203

²⁶ https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2016_3_49-55.pdf

---

України населення (українців та кримських татар) російськими громадянами. Згідно з даними офіційної статистики РФ, тільки в Севастополі 2020 року міграційний приріст склав рекордні 184,7 осіб на 10 тисяч населення (загалом у цілому в Криму цей показник дорівнює 21,2 людини на 10 тисяч населення. Для порівняння, у Московській області він склав 19,4 людини на 10 тисяч населення.

Дані Міністерства соціальної політики свідчать, що станом на серпень 2021 року 50 449 осіб отримали статус внутрішньо переміщених з тимчасово окупованої території АР Крим та міста Севастополь. Проте, реальна кількість громадян України, які виїхали із півострова, може сягати від 60 до 100 тисяч осіб. При цьому кількість тих, хто в'їхав на півострів із території РФ, може сягати від 500 до 800 тисяч осіб²⁷. Інші оцінки дають цифру у 800 тисяч – 1 мільйон²⁸. Хоча офіційна статистика може й не показувати такого бурхливого зростання через приховування даних, небажання приїжджих реєструватись тощо.

Попередні висновки щодо етнічної політики і реінтеграційні виклики:

Насильницьке та цілеспрямоване втручання у демографічні процеси на півострові, штучна зміна етнічного, вікового та гендерного складу населення створює надзвичайно серйозні проблеми для майбутньої реінтеграції Криму до складу України. Мова про проблеми правового характеру (питання майна, громадянства, податкового резиденства то-

що), ідеологічного та політичного (очевидно, що лояльне ідеї російського імперіалізму населення не виїде із поверненням української держави на півострів, залишаючись фактором військової небезпеки та політичної напруги), соціального характеру (питання пенсійного, медичного та іншого забезпечення населення, що прибуло за час окупації півострова). Це створюватиме також прецедент для маніпуляції настроями та відповідно нестиме загрозу територіальній цілісності у подальшому (сепаратизм стане поширеним явищем).

В той же час відповідно до відсутності інтересу до переселення в Крим серед українців в роки незалежності, варто прогнозувати, що між Кримом і країнами Європи українці оберуть країни Європи. Швидше за все, така ж проблема виникне і після деокупації із російськими громадянами, які лишається в Криму, що може спричинити міграційну кризу в країнах Європейського Союзу.

III. Протидія новій російській ідеології у Криму та реінтеграційні заходи

- Майбутні наукові дослідження в контексті національної пам'яті, політика деколонізації: історія і культура корінних народів України; історія і культура українців Криму; ліквідація інститутів Гетьманщини, Запорізької Січі і Кримського ханства, колонізація Криму і створення російської колонії "Новоросія" кінця 18-першої половини 19 ст.; масові переселення народів в СРСР після

---

²⁷ <https://krymbezpravil.org.ua/ru/tematycheskye-obzor/zvit-za-rezultatamy-doslidzhennia-polityky-rosiyskoi-federatsii-shchodo-nasylnytskoi-zminy-demohrafichnoho-skladu-naselennia-okupovanoi-terytorii-krymskoho-pivostrova-rezyume/>

²⁸ https://www.blackseanews.net/files/crimean_library/UKR_Socio-Economic_Occupied_Crimea_2020_November_3th%20edition.pdf

---

звільнення від нацистської окупації; переселення селян до Криму після 1954 року; Крим у II Світовій війні, національна політика в українському Криму від 1917 року – дотепер. Ці наукові дослідження разом із публічними заходами і спеціальними програмами культурної політики (виставки, меморіали, музеї, пам'ятні місця), котрі розроблятимуться на основі висновків науковців, мають отримати цільову аудиторію – всіх кримчан і ширше, всіх громадян України. Важливо створити якісний суспільний дискурс, який має сформував суспільний запит на політику деколонізації із використанням напрацювань постколоніальної теорії. Такий підхід пропонуємо для поліетнічних регіонів, які історично склалися. Він є м'якшим за обраний наразі в Україні курс деколонізації. Це у свою чергу викликати менше спротиву у етнічних росіян, які теоретично виступатимуть провідниками імперської ідеї у деокупованому Криму. Важливо не відштовхнути від себе ту частину етнічних росіян, що постійно проживають в Криму, які виступають проти імперської ідеї, зробити їх голос основним в політиці деколонізації від російської етнічної меншини.

- **Демократизація через культуру.** Однією з цілей ми визначаємо пояснити кримчанам, що таке демократія, показати різницю між тим, що вони чують зараз і тим, що є демократією насправді. Навчити брати на себе відповідальність за свої рішення, дії і вибір. Одним із шляхів подання такої інформації є історія античної демократії, виникнення власності на землю, приватної і громадської власності, інститутів влади тощо. Важливо, що таким чином буде ілюструватися давня кримська історія і залучатимуться пам'ятки археології й архітектури, залучиться туристична й освітня складова.

- **Історія релігії.** Дуже важливим є кейс по історії релігії, зокрема раннього християнства. Це має спростувати міф про Крим – колиску російського православ'я й актуалізувати вивчення ранньохристиянських старожитностей Криму, викликати інтерес до вивчення писемних джерел до середньовічної історії Криму і християнства в Криму, вивчення давніх мов.

- **Політика національної пам'яті. Трагедія II Світової війни.** По історії IIСВ вже готовий до реалізації проект по музеєфікації Інкерманських штолень. Він повинен надати повну інформацію по трагедії оборони Севастополя, показати дії Кремля у 1942 році як воєнний злочин. Дуже мало досліджень по подіям II СВ на сході Криму, зокрема про Аджимушкайські катакомби в Керчі. **Депортації в Криму під час IIСВ.** Створення меморіалу жертв депортацій із Криму є пріоритетним завданням після деокупації. Окрім центрального музею є потреба у розробці мапи знищених поселень депортованих громад, місць, де ще зберіглася їхня забудова із створенням інтерактивних табличок, де має міститися вся топографічна і ономастична інформація. Такі меморіальні місця мають зв'язувати в єдине ціле у майбутньому меморіалі.

- **Політика декомунізації.** Крим є одним з регіонів, де дотепер висока популярність саме комуністичної ідеології. Вона там сприймається альтернативою як російському націоналізму, так і рашизму у нинішньому його варіанті, визначає також альтернативний шлях РФ, відмінної від імперського минулого. У головах у кримських адептів комунізму конгломерат із цілей та моральних принципів, але внутрішній конфлікт між різними лівими течіями кримського пабліку дає простір для діяльності та перенесення уваги кримчан із

квазіутопічних цілей на реальні і нагальні потреби і завдання громад.

- **Демографія.** Наразі практично відсутні наукові дослідження по демографії Криму у ХХ ст. – насамперед йдеться про період з 1944 до 2014 (по районах). Найперше, що необхідно для подальших реінтеграційних планів – це детальний аналіз демографічного складу Кримської області, згодом у II половині ХХ ст. загалом. Такі дослідження мають надати інформацію про потенційні цільові аудиторії в Криму, де ми відштовхуємося від тези про нівелювання національної ідентичності у кримчан протягом останніх трьох поколінь. Також важливо мати так званий суспільний портрет кримчанина для подальшого визначення його культурних потреб через призму знівельованої національної ідентичності. Це важливо також для відпрацювання національної політики в Криму, запобігання міжнаціональним конфліктам, які буде намагатися роздмухати РФ.

- **Пам'ятки.** Після деокупації очікується нагальна потреба у обліку, обстеженні і реставрації монументальних пам'яток культурної спадщини, що потерпають як від нефахової реставрації або їх відсутності під час окупації, так і зазнають пошкоджень під час деокупації воєнним шляхом. Для реалізації цієї потреби необхідна розробка програми підготовки фахівців із моніторингу стану пам'яток під час і після деокупації, а також підготовки реставраторів для рятівних робіт на таких пам'ятках. Для моніторингу і проведення рятівних досліджень на пам'ятках археології необхідне створення спеціального підрозділу в складі Збройних Сил України із залученням військовослужбовців – археологів за цивільним фахом і цивільних фахівців-археологів, що

мають досвід роботи в зоні ведення бойових дій. Подібні підрозділи також потрібні для здійснення охоронних, моніторингових і евакуаційних заходів в зоні ведення бойових дій для музеїв, заповідників, архівів, бібліотек, пам'ятних місць, інших об'єктів культурної спадщини в межах дії обох протоколів Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту.

- **Організації.** Для реалізації політики реінтеграції у сфері культури необхідно створення кримських філіалів Інституту національної пам'яті, інститутів НАН України – історії України, археології, етнографії, мовознавства, сходознавства, Національної агенції з охорони культурної спадщини, спеціального підрозділу в складі ЗСУ. На етапі підготовки вони можуть функціонувати як підрозділи у складі існуючих інституцій.

- **Шляхи реалізації.** Реалізація запропонованих заходів в процесі підготовки до деокупації планується через механізми діяльності, що наділені своїми функціональними повноваженнями: Представництво Президента в Автономній Республіці Крим і м. Севастополь, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій України, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. В процесі і після деокупації реалізація заходів відбуватиметься через військові і військово-цивільні адміністрації, згодом через ОТГ, місцеві і центральні органи влади.

- **Комунікація до, під час і після деокупації.** Канали комунікації із кримчанами до деокупації для отримання ними інформації про

культуру плануються через інтернет і радіо-трансляції. Під час деокупації інформація поширюватиметься через інтернет, радіо і телетрансляції, а також на паперових носіях, зокрема газети, листівки, плакати, інші інформаційні та агітаційні матеріали. Після деокупації комунікація здійснюватиметься всіма можливими способами зв'язку і телекомунікацій, а також через соціальних педагогів, психологів, інших соціальних працівників, волонтерів, громадський актив, тощо.

IV. Очікувані короткострокові

результати:

Культурна спадщина:

1. Створити наратив культурної політики в Криму (наприклад, Крим – брама до європейської історії, Крим: спадщина Гераїв, Тризуб об'єднує, Крим – ключ до Чорного моря, Крим – територія заповідників, Крим і атакізми імперій, Крим: у пошуках джерел, Крим: в обіймах ласкавого моря, Крим – земля легенд і героїв тощо). Отримати результати демографічних досліджень і розділити реалізацію наративів і їх послідовність для різних територіальних одиниць відповідно до їх національного складу.

2. Розпочати процес реституції об'єктів культурної спадщини, споруд і майна, незаконно відчужених РФ на території АР Крим і м. Севастополь.

3. Провести державний аудит всіх об'єктів культурної спадщини нерухомих і рухомих (музеї, заповідники, архіви, бібліотеки, пам'ятки археології, архітектури, визначні місця, пам'ятки монументального мистецтва, колекції і збірки об'єктів культурної спадщини,

одиначні об'єкти культурної спадщини, що зберігаються (перебувають на балансі) місцевих державних організацій і органів влади тощо) незалежно від форми власності (державна, комунальна, приватна) після деокупації АР Крим і м. Севастополь.

4. Створити реєстри всіх категорій пам'яток культурної спадщини на основі висновків аудиту.

5. Створити нові плани управління об'єктами культурної спадщини (згідно із європейським розумінням культурної спадщини, нормами охорони і використання об'єктів культурної спадщини, прийнятих у країнах ЄС), на їх основі – штатних розкладів установ, що займаються управлінням і зберіганням культурною спадщиною, кошторисів, планів упорядкування музейних, заповідних, бібліотечних і архівних просторів, тощо.

6. Створити програми диджиталізації культурної спадщини, створення цифрового продукту на сайтах установ, що зберігають і використовують культурну спадщину. Кінцевим продуктом має бути не просто оцифрований документ, а створення бази даних, цифрового каталогу, 3D, інтернет-порталу, сайту. Тобто ідеться про створення цифрового продукту, готового до споживання, а не лише цифрової копії культурних цінностей. Такі проекти вже кілька років реалізуються Українським культурним фондом²⁹.

7. Створити дослідницьку складову у штатному розкладі установ, що управляють, зберігають і використовують культурну спадщину, повернути науковців до роботи в цих установах, сприяти дослідженням українських науковців культурної спадщини Криму як

---

²⁹ https://ucf.in.ua/m_lots/63c3e2b43bde1f6e4647eda6

пріоритетних за умови здійснення таких досліджень на світовому науковому рівні.

8. Провести моніторинг зв'язків із російськими культурними установами організацій і установ на рівні керівництва і співробітників незалежно від їх реєстрації (у РФ і інших країнах), установами, заснованими дійсними або колишніми громадянами РФ або їх партнерами, підсанкційними особами, тощо.

9. Розробити методичні матеріали і переліки пам'яток культурної спадщини, які становлять найбільшу цінність і підпадають під небезпеку знищення в умовах деокупації для ЗСУ.

Національна ідентичність:

1. Розробити спеціальні програми (вживу і віртуально включно із соцмережами) по збереженню і підтримці національної ідентичності всіх народів, що історично проживають в Криму. В поняття національної ідентичності закладається мовна ідентичність, генеалогічні дослідження власних родин, створення історичних і краєзнавчих товариств під егідою УІНП при музеях, бібліотеках і архівах, віросповідання, упорядкування місць поховань, встановлення інформаційних табличок про події і постаті національної історії, тощо.

2. Розробити стратегію мовної політики на деокупованих територіях із використанням російської мови в перехідний період і поступовим переходом до української шляхом зменшення відсотку використання російської у публічному просторі за досвідом реалізації дерусифікації на території материкової України.

3. Здійснити прогноз ефективності переведення населення Криму із російської як мови міжнаціонального спілкування на українську чи англійську.

4. Визначити ризики у разі сталості російської мови як мови спілкування в громадах Криму. Розробити систему противаг і інкорпорування російськомовного регіону до культурного простору України через публічний і культурний простір (мова культурного продукту, мова наукового продукту, мова реклами, мова вуличних табличок, сленг тощо).

5. Розробити систему вивчення англійської та інших мов ЄС для кримчан на базі саме української філології через українські культурні і культурно-просвітницькі товариства.

Національна пам'ять:

6. Розробити спеціальні програми по збереженню національної пам'яті українців, корінних народів України та національних меншин України, що історично проживають в АР Крим і м. Севастополь. До цих програм має увійти вивчення подій депортації корінного народу України – кримських татар, а також процесів, що призвели до нівелювання національної ідентичності корінних народів – караїмів та кримчаків; національних меншин України: вірмен, болгарів, греків та німців, а також суміжних територій, вивчення історичного досвіду оборони Севастополя у всіх війнах, що вела Російська імперія та СРСР, за реальними фактами історичних джерел і відповідними висновками щодо діяльності російського і радянського керівництва цих кампаній. Особливу увагу варто приділити вивченню періоду історії Криму з 1944 по 1953 рр., з 2014 до завершення окупації Криму, – в порівнянні із періодом з 1954 по 2014-й.

7. Створити програми диджиталізації джерел національної пам'яті.

8. Створювати культурний продукт (кінопродукція, фотоматеріали, виставки, фестивалі,

---

конкурси, відеоігри, квести, онлайн-екскурсії тощо) для населення окупованих територій АР Крим і м. Севастополя, який подаватиме правдиву інформацію про історичні події нової історії Криму, а також історію і культуру населення Криму у давнину, середньовіччя і за доби модерну.

9. Розробити стратегію деколонізації і декомунізації деокупованих територій Криму із врахуванням перехідного періоду в комплексі із етапами мовної політики.

V. Очікувані довгострокові результати:

Створення поліетнічного інклюзивного національного культурного простору в Криму. (Держава Україна створює умови для розвитку культури всіх народів Криму як інклюзивного культурного простору).

Основою для інклюзивного національного проекту може стати поліетнічне минуле півострова, яке існувало до російської колонізації у XIX ст., та було знищено упродовж першої половини XX ст. (тут мова не тільки про депортації воєнних років, а також про наслідки голоду 1920-х, репресій 1930-х років, а також довготривалі наслідки російської імперської політики XIX ст.).

Поліетнічне минуле Криму включало італійців, німців, вірмен, караїмів, євреїв, кримчаків, українців, росіян та безперечно кримських татар. Історії співіснування та співтворення кримської унікальної культури, традицій, атмосфери можуть надихати та слугувати моделлю для творення відкритого та комфортного кримського простору в межах держави Україна в майбутньому.

Всі ці народи лишили в Криму свій культурний спадок в матеріальних і нематеріальних культурних цінностях, через толерантне ставлення до яких, ефективний проєктний менеджмент об'єктів культурної спадщини, збалансовану культурну політику і політику пам'яті, адміністративні заходи і законодавчі ініціативи, неупереджене наукове вивчення, популяризацію культури можна досягти поставленої мети і очікуваного результату.

Додаток

Реалізація культурної політики через соціальну роботу

Можна прогнозувати, що у АР Крим та м. Севастополі представниками влади на перших етапах деокупації та процесів реінтеграції будуть військові та військово-цивільні адміністрації обласного та районного рівнів. Розраховувати на достатню кількість представників місцевого самоврядування навряд чи доведеться. Оскільки законних органів місцевого самоврядування на території окупованого Криму нині не існує, то ВА-ВЦА будуть створені в усіх селах, селищах і містах, яких на півострові нараховується близько тисячі. Це передбачатиме утворення близько 1000 адміністрацій, що в умовах кадрового голоду буде проблематичним.

Як вважають експерти³⁰, Україні варто вже зараз провести реформу місцевого самоврядування на рівні громад в Криму. Для цього, зокрема, необхідно внести зміни до порядку добровільного об'єднання територіальних громад з метою створення об'єднаних

---

³⁰ <https://www.helsinki.org.ua/articles/plan-zakhodiv-z-realizatsii-strategii-deokupatsii-ta-reintehratsii-krymu-shcho-zminylosia/>

територіальних громад на території АР Крим та м. Севастополь відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України до відновлення повного контролю над територією. Подібна адміністративно-територіальна реформа на рівні районів вже була проведена в 2020 році, коли Постановою³¹ Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ, що набере чинності після деокупації, були утворені нові райони в АР Крим та м. Севастополі.

Теоретичні та нормативні основи соціальної роботи в ОТГ

У соціальній роботі є два основних підходи – клієнтоцентрований та проблемно-орієнтований. В основі соціальної роботи з клієнтом (яким ми бачимо в нашому випадку громаду населених пунктів деокупованих територій та Криму в цілому) лежить технологія *оцінки потреб клієнта*. Надалі вживаються заходи щодо допомоги в задоволенні індивідуальних базових та навчанні самоорганізації власних зусиль у використанні або створенні ресурсів для задоволення решти потреб.

Поєднання вищезазначених підходів дасть у результаті певну матрицю найбільш затребуваних соціальних послуг. Потреба в них буде залежати або від наявних запитів клієнтів, або у результаті оцінки потреб та переконанні в необхідності скористатися соціальною допомогою чи послугами. Відповідно, та громада, яка завдяки доступу до таких послуг створить або хоча б збереже свій соціально-економічний та соціально-культурний потенціал, буде більш привабливою для проживання.

Напрямки та технології соціальної роботи на деокупованих територіях щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м.Севастополя

Соціокультурна політика інтеграції буде впливати з кількісного та етнонаціонального складу населення ТОТ на момент деокупації.

Зважаючи на травмуючі наслідки окупації, крім базових (кризових) видів соціальних послуг, однією з основних технологій соціальної роботи для реалізації цілей Проекту виступатиме соціальна анімація як спосіб активізації громади, підвищення рівня залучення її мешканців до вирішення важливих питань.

За досвідом соціальної роботи у країнах Європи та Північної Америки, соціальну анімацію розглядають як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на реалізацію певних дій з метою оздоровлення соціального клімату певного середовища, створення атмосфери креативності, допомоги людям адаптуватися до соціальних змін, сприяння їх інтеграції в соціокультурний простір, спонукання до взаємодії та порозуміння людей в групі. У структурі соціальних програм розвитку особистості серед професійних обов'язків фахівця соціальної сфери анімація (або організація вільного часу), серед функцій котрої виділяють, зокрема, просвітницьку та агітаційну діяльність, залучення населення до культурно-масових заходів.

Прогнозовані дії ВА-ВЦА та підпорядкованих суб'єктів

З метою реалізації завдань Проекту можна запропонувати наступні кроки ВА-ВЦА

---

³⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

населених пунктів деокупованих територій АР Крим у соціальній сфері щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції:

1. Облік та аудит закладів соціальної та культурної сфери, складання актів щодо їх готовності для надання соціальних послуг.

Форми діяльності: наказ голови ВА-ВЦА або заступника\ці з гуманітарних питань про створення робочої групи; розробка аудиторської документації; проведення аудиту; аналіз готовності для надання соціальних послуг та видання оцінки та рекомендацій для власників закладів.

2. Атестація кадрів служб та закладів, складання планів підвищення кваліфікації для синхронізації сфери соціальної політики.

Форми діяльності: наказ голови ВА-ВЦА або заступника\ці з гуманітарних питань про атестацію кадрів (методична допомога – міністерство соціальної політики), відповідальні керівники закладів складають план підвищення кваліфікації.

Проведення навчальних семінарів та тренінгів – МСП та НДО з відповідним досвідом.

3. Проведення опитування в громадах з метою складання соціальних паспортів ОТГ як основи для коротко- та середньо термінових програм соціального розвитку.

Форми діяльності: створення робочих груп у громадах з метою опитування мешканців щодо необхідності в базових соціальних послугах; методична допомога МСП та НДО щодо складання соціального паспорту ОТГ, стимулювання громадського обговорення такого документу, де обов'язковим має бути компонент історичної довідки про населений пункт та національно-релігійні групи населення.

4. Створення/залучення ресурсів для коротко- та середньострокових програм соціальної допомоги населенню громад; пошук партнерів (угоди, договори про співпрацю), створення хабів для концентрації гуманітарної допомоги.

Форми діяльності: наказ голови ВА-ВЦА про створення робочих груп в ОТГ для складання короткотермінового плану соціального розвитку, визначення першочергових задач по забезпеченню базових соціальних послуг; створення інформаційного банку потенційних партнерів, налагодження комунікації з волонтерськими ініціативами та ГО.

5. Сприяння створенню та функціонуванню громадських організацій та само організованих груп мешканців з метою вирішення локальних задач у громаді.

Форми діяльності: поширення за ініціативою відповідних структур ВА інформації та стимулювання до участі у навчальних програмах на зразок школи лідерів НДО, підготовки за програмою «Школи громадської участі» (ІСКМ), програми розвитку соціального підприємництва.

6. Поширення у громадах за рахунок поєднання цифрових та волонтерських ресурсів консультативної допомоги та пропагандистської діяльності щодо способів та форм організації отримання необхідної для самопомоги\самозабезпечення інформації.

Форми діяльності: наказ голови ВА-ВЦА про створення офіційних інформканалів громадської комунікації зі зворотнім зв'язком; поширення візуальної та інфографічної продукції щодо шляхів та способів отримання соціальної допомоги, працевлаштування, консультацій зі соціальних питань. Сприяння ВА-ВЦА поширенню участі НДО та ГО у процесі

навчання самоорганізації громад, пошуку та використанню локальних ресурсів для створення робочих місць та історичної пам'яті.

7. Популяризація та сприяння організації історичних, культурних та етнографічних заходів у громадах на паритетних началах з метою відновлення і створення традицій громади, демонстрації економічного та соціокультурного потенціалу.

Форми діяльності: лист голови ВА-ВЦА або заступника/ці з гуманітарних питань з викладенням переваг та успішних прикладів реалізації заходів у громадах України та рекомендаціями ОТГ щодо участі у конкурсах на співфінансування організації історичних, культурних та етнографічних заходів.

Показники вимірювання соціальних (соціокультурних) послуг в ОТГ: кількість соціокультурних закладів в ОТГ; кількість осіб, які скористалися послугами соціокультурних закладів в ОТГ; кількість заходів, проведених соціокультурними закладами та громадськими колективами ОТГ, кількість осіб, які взяли у них участь. Кількість та якість публікацій про заходи у ЗМІ, соцмережах. Кількість осіб, які позитивно оцінили свою участь у таких заходах.

Показники вимірювання соціального капіталу ОТГ: кількість осіб, які мають членство в асоціаціях і клубах за інтересами; зайняті у сфері благодійництва або волонтерство; кількість та розвиненість ГО та НДО.

Сфера охорони культурної спадщини в контексті подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ, зокрема АР Крим та м. Севастополь.

Станом на 2014 рік на території півострову Крим на обліку у держави знаходилося більше

5 тис. пам'яток національного та місцевого значення. Крім цього, на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя зареєстровано 26 музеїв та 5 історико-культурних заповідників, в яких зберігаються музейні предмети та музейні колекції, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Окрім них на території півострова діяло чимало приватних музеїв і зберігалася необлікована кількість приватних колекцій. Кількість музейних предметів державної частини Музейного фонду, що залишилися в музейних закладах, розташованих на території АРК та м. Севастополя станом на 01.01.2014 р. становила 1 247 360 предметів, проте, станом на зараз держава Україна не володіє повною інформацією щодо кількості, місця знаходження і стану, як культурних цінностей, так і нерухомих об'єктів культурної спадщини що знаходяться на півострові Крим.

Створюючи з півострова вітрину пропаганди колоніальної державної політики та просуваючи тези про Крим як про "споконвічну" та "невід'ємну" частину території Росії, Російська Федерація дев'ять років веде масштабну кампанію з незаконного, і економічно недоцільного будівництва, що супроводжує не менш масштабна кампанія з незаконного проведення розкопок об'єктів культурного надбання, знищує велику кількість пам'яток. Більшість фактів знищення та/або пошкодження об'єктів матеріальної культурної спадщини України в Криму Російською Федерацією широко представлені у відкритих джерелах інформації – медіа, офіційних ресурсах та базах органів державної влади РФ. Зокрема відомо про чисельні випадки знищення та пошкодження культурних та історичних пам'яток під

виглядом їх “реставрації” та “відновлення” (палацовий комплекс Кримських ханів в м. Бахчисарай, Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора), проведення незаконних археологічних розкопок, вивезення культурних цінностей України за територію півострову, привласнення культурної спадщини та історії.

Здійснюючи черговий злочин проти культурної спадщини України, РФ відверто ігнорує думку місцевого населення, порушує норми міжнародного права, українського, а інколи і власного законодавства.

Держава Україна не має доступу до цього культурного надбання та наукових даних про нього, що позбавляє Україну, як державу, і народи що її населяють, права на культурну спадщину та історичну пам'ять.

Також слід врахувати, що характер діяльності окупаційної влади РФ у Криму у сфері будівництва, та у проведенні незаконних археологічних робіт, виявив комплекс проблем, які демонструють недосконалість українського

законодавства і структури нормативних актів, системи адміністративного апарату, що регулюють відносини у сферах будівництва та контролю в охороні культурної спадщини.

Масштаби знищення культурної спадщини у результаті господарської діяльності, незаконних пошукових робіт, у результаті незаконної діяльності підконтрольних РФ інституцій, у Криму, та бойових дій на території інших окупованих регіонів, у контексті деокупації територій і повоєнної відбудови, ставить Україну перед викликом негайного реформування цих сфер.

Визначення викликів. Національне законодавство не узгоджене з міжнародним у ракурсі питань захисту та збереження об'єктів культурної спадщини, зокрема під час збройного конфлікту.

Україна є учасницею низки міжнародних договорів, що містять норми щодо захисту культурної спадщини, зокрема серед документів, які були ратифіковані Україною:

Міжнародний договір	Дата набрання чинності для України
Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року	06/02/1957
Перший протокол 1954 року до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року	06/02/1957
Другий протокол 1999 року до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року	30/06/2020
Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями 2017 року	11/09/2017 (дата підписання, ратифікації не було)

Всі вище перелічені договори не є повністю ратифікованими та інтегрованими до національного законодавства. На практиці це виглядає наступним чином

а. Відсутні офіційні українські переклади деяких з перелічених вище Конвенцій (усіх крім Другого протоколу 1999 року), що ускладнює роботу державних органів, юристів, військових, представників культурних інституцій та інших зацікавлених людей у питанні захисту культурної спадщини.

б. Термінологія, яка використовується у міжнародних договорах, не співвідноситься з тією, що застосовується у національному законодавстві (більшість міжнародних договорів, спрямованих на захист і охорону культури як такої, використовують термін *“культурні цінності”*, однак не національне законодавство, яке надалі використовує терміни *“культурна спадщина”*, *“національні цінності”*, що не відповідають ні ратифікованим міжнародним договорам, ні викликам, потребам та запитам національної, зокрема правоохоронної, системи, та створюють правовий дисонанс та неможливість використання механізмів захисту та охорони культурних цінностей).

с. Деякі з перелічених договорів містять норми, які є обов'язковими для імплементації в національне законодавство – зокрема Конвенція Ради Європи 2017 року та деякі положення Другого протоколу 1999 року – однак, Україна досі не розробила законопроект, спрямований на гармонізацію національного права з урахуванням норм міжнародних договорів.

д. Законопроекти з метою завершення процесу ратифікації Україною міжнародних договорів переходять з одного відомства до іншого без належного опрацювання, висновків чи результатів, що у свою чергу фактично

унеможлиблює їх реальне застосування та не забезпечує необхідний захист та повагу до культури України.

За даними Офісу Президента України, станом на кінець 2022 року, проекти законів України *“Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями”* та *“Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією*

Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями” були опрацьовані в Офісі Президента України та повернуті Міністерству закордонних справ України для доопрацювання (лист № 02-01/136 від 31.01.2022).

Міністерством закордонних справ України поінформовано Офіс Президента України про те, що пакет документів, необхідних для ратифікації Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, надіслано для доопрацювання Міністерству юстиції України (лист №017/7128-02 від 02.02.2022).

Війна в Україні активізувала криміналітет на її території, одним із напрямів діяльності якого є пограбування пам'яток археології і нелегальне переміщення культурних цінностей в процесі незаконного продажу і відчуження, що сформувало величезний чорний ринок старожитностей, які походять із України. Враховуючи масштаби пограбування та вивезення культурних цінностей з України, та діяльність РФ, що примножує виклики, необхідна ратифікація Україною конвенції ЮНІДРУА (Рим, 24 червня 1995) з метою приєднання до міжнародних механізмів правових норм для цілей

реституції і повернення культурних цінностей між договірними державами.

Ця конвенція є міжнародним інструментом завдяки якому здійснюється боротьба з незаконною торгівлею культурними цінностями.

Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності, застосовується до звернень міжнародного характеру: а) щодо реституції викрадених культурних цінностей; б) щодо повернення культурних цінностей, вивезених з території певної договірної держави з порушенням її законодавства, що регламентує вивезення культурних цінностей з метою охорони її культурної спадщини.

Назарі в Україні існує невідповідність кримінально-правового регулювання незаконного обігу археологічних предметів обсягу нелегального ринку.

Відсутні спеціальні кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за незаконне набуття, зберігання та відчуження археологічних культурних цінностей. Санкції ст.ст. 193 та 198 КК України не здатні стати надійним стримуванням для подібної незаконної діяльності.

Необхідно не лише посилити відповідальність за вчинення цих правопорушень, але й передбачити у зазначених статтях кваліфікуючі ознаки щодо випадків, коли предметом протиправних посягань є археологічні предмети, які мають історичну, наукову, художню чи культурну цінність. Існує нагальна потреба у нормативному закріпленні ознак, за яких відповідне суспільно небезпечне діяння, що завдає значної шкоди суспільству і державі, буде кваліфіковано як тяжкий злочин.

Національні правоохоронні органи не мають достатньої потужності та ресурсів, зокрема людського, для розслідування справ стосовно

порушень проти культурних цінностей України: недосконалість національного законодавства, відсутність достатньої кількості професіоналів, відсутність доступу до місця злочину, обмеженість матеріалів з відкритих джерел тощо.

Відсутність реєстру об'єктів культурної спадщини України, які були пошкоджені та/або знищені, або проти яких були скоєнні інші порушення норм міжнародного та національного права України, у результаті збройної агресії РФ з 2014 року.

Наразі існує умовний перелік об'єктів культурної спадщини України, які були знищені чи пошкоджені після 24 лютого 2022 року без урахування об'єктів, що знаходяться на окупованих територіях Кримського півострову, Донецької та Луганської областей.

Дані, представлені в такому вигляді, є обмеженими і неповними для використання їх в діяльності правозахисних цілях. Зосередженість тільки на епізодах, що виникли після початку повномасштабного вторгнення, створює хибну картину щодо характеру діяльності РФ від початку війни з 2014 р. та допомагає спробам ворога відокремити питання Криму від його діяльності на іншій території України.

У сфері господарських відносин, що виникають в процесі впровадження будівництва, здійснення містобудівної політики на рівні держави і органів місцевого самоврядування діяльність з дослідження і охорони об'єктів археології не врегульована.

В системі нормативних актів, що регулюють будівництво, відсутні чіткі процедури, що запобігають знищенню пам'яток археології під час будівництва. Власники нерухомості, як і проектувальники, органи місцевого самоврядування, що відповідають за дозвільні

процедури, дуже часто не мають достовірної інформації, щодо розташування об'єктів археології при здійсненні будівництва, як і чіткого алгоритму дій при їх наявності, або виявленні безпосередньо під час проведення будівельних робіт.

Ситуація ускладнюється відсутністю геоінформаційної складової в реєстрах об'єктів культурної спадщини, їх неповноти, відсутністю спроможних органів контролю в сфері будівництва, та великі масштаби чорного ринку культурних цінностей в Україні.

Своєю чергою, органи контролю в сфері охорони культурної спадщини подекуди також неспроможні виконувати свої функції через територіальну віддаленість чи недостатню підтримку від місцевої влади, в рамках повноважень якої зараз вони виконують свої функції, або інституційно, коли вони не створені або існують лише формально.

Масштаби знищення археологічної спадщини у Криму, під час будівельних робіт і іншої господарської діяльності окупаційної адміністрації, пов'язаної з земельними роботами, організації незаконних археологічних експедицій співмірні з об'ємом її знищення у результаті воєнних дій і "чорного копу" загалом в Україні. Однак проблеми, що виникають в розрізі господарської діяльності і "чорних копачів", не зникнуть після війни і будуть загострюватись. В процесі деокупації і повоєнної відбудови через недосконалість законодавства і відсутність чіткої вертикалі виконання повноважень та відповідальності, відсутності надійного та кваліфікованого кадрового ресурсу в сферах культурної спадщини та містобудування Україна може створити підґрунтя для подальшого знищення культурного надбання України в Криму у великих масштабах.

Питання захисту та збереження культурної спадщини України, як такої, не є одним з головних на порядку денному як держави Україна, що є стратегічною помилкою у контексті того, наскільки ця сфера впливає на формування національної ідентичності.

Діяльність Міністерства культури та інформаційної політики в сфері культурної спадщини є неефективною і непослідовною через відсутність розуміння важливості цієї теми в Україні та поєднанні в міністерстві функцій з формування відповідної політики та контролю.

Наразі констатується відсутність як такої стратегії розвитку, захисту та підтримки української культури, зокрема з урахуванням триваючого збройного конфлікту.

Рекомендації щодо культурної політики України

Рекомендації державним органам влади України

Міністерству культури та інформаційної політики України разом з Міністерством юстиції України та Міністерством закордонних справ України, Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, – Кабінету Міністрів України розробити та подати на розгляд Верховній Раді України.

Верховній Раді України.

Внести та затвердити зміни до національного законодавства України:

1. Законопроект зміни положення Закону України "Про культурну спадщину", зокрема статтю 1, де містяться визначення "культурної спадщини", "об'єкту культурної спадщини", "рухомого об'єкту культурної спадщини",

---

“нерухомого об’єкту культурної спадщини” у відповідність до норм міжнародного права, зокрема до положень Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року, Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року, Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 2005 року,

2. Законопроект про нематеріальну культурну спадщину України та її захист на основі ратифікованої Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року.

3. Законопроект щодо змін до Закону України “Про охорону археологічної спадщини”, зокрема:

а) доповнити статтю 1 Закону визначенням *“археологічний предмет”* як вид культурних цінностей, у відповідності відповідно до закону “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”,

б) доповнити визначення *“археологічна спадщина”* у статті 1 цього Закону словами: *“археологічна спадщина належить народу України та не може належати окремим особам”*,

в) визначити у Законі, що предмети, які перебувають у володінні приватних осіб і не були заявлені на реєстрацію у встановлений термін відповідно до Порядку державного обліку археологічної спадщини, вважаються незаконно набутими та підлягають вилученню та занесенню до державної частини Музейного фонду України.

1. Встановити заборону на продаж археологічних предметів через мережу Інтернет та здійснення будь-яких інших онлайн-послуг, пов’язаних з такими діями.

2. Встановити кримінальну відповідальність за реалізацію продажів археологічних предметів через мережу Інтернет та здійснення будь-яких інших онлайн-послуг, пов’язаних з такими діями.

3. Внести зміни до Законів України “Про охорону археологічної спадщини”, “Про регулювання містобудівної діяльності” (у “Містобудівний кодекс” у разі його прийняття), до Земельного та Водного кодексів України, зокрема: встановити поняття *“археологічна експертиза”* шляхом ініціації та розробки відповідного законопроекту щодо змін до вище перелічених актів.

4. Ініціювати в експертній, науковій, та громадській площині процес обговорення реформ направлених на створення механізму протидії незаконному обігу археологічних предметів, залучити до цих заходів депутатський корпус.

За результатом цієї роботи сформувані пакет змін до законодавства та інших нормативних актів, та внести ці пропозиції на розгляд Верховної Ради України та Кабінету міністрів України.

Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України.

Внести та затвердити зміни до Кримінального кодексу України наступного порядку:

- доповнити Кодекс новим розділом “Посягання на об’єкти культурної спадщини України”, де була б передбачена відповідальність за знищення, руйнування, пошкодження,

---

крадіжку предметів, що мають культурну цінність, привласнення або заволодіння ними, їх контрабанду, посягання на нематеріальні об'єкти культурної спадщини України. Положення, які увійдуть у розділ, мають співвідноситися та не суперечити міжнародним договорам з питань захисту та збереження культурних цінностей, згода на які надана Україною”;

- визначити у статтях 178б, 193, 201, 298, 298(1), що злочини, пов'язані з посяганням на об'єкти культурної спадщини, незаконним привласненням культурних цінностей, що належать або повинні належати державі, не мають строку давності для притягнення до кримінальної відповідальності;

- встановити відповідальність за неповернення вивезених за межі України культурних цінностей, зокрема археологічних, дозвіл на вивезення яких було надано у порядку передбаченим національним правом України шляхом доповнення новою статтею у розділі VI “Кримінальні правопорушення проти власності”;

- посилити кримінальну відповідальність за проведення незаконних пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини та таких дій, вчинених з використанням екскаваторного або іншого важкого обладнання та механізмів, що не відповідають чинним методикам проведення археологічних досліджень на об'єктах археологічної спадщини, шляхом внесення змін до статті 298;

- замінити “розграбування національних цінностей” на “будь-які форми незаконного привласнення майна, зокрема об'єктів культурної та археологічної спадщини України,

у випадку збройного конфлікту” шляхом внесення змін до статті 438.

Міністерству закордонних справ України, Міністерству юстиції України, Міністерству культури та інформаційної політики України, – Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України.

Завершити процес ратифікації міжнародних договорів та їх імплементації і гармонізації з національним законодавством.

Зокрема:

1. Надати на розгляд Верховної Ради України у найкоротші терміни фіналізовані пропозиції щодо тексту законопроектів, пояснювальні записки до них, інші необхідні супровідні документи відповідно до норм національного законодавства та офіційні переклади текстів договорів у рамках розробки законопроектів “Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями” та “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями”.

2. Розпочати процес консультацій з питання ратифікації Конвенції ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності (Рим, 24 червня 1995).

3. Здійснити та розмістити на офіційному сайті Верховної Ради України у найкоротші терміни офіційні переклади текстів ратифікованих Україною таких міжнародних договорів:

а) Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року.

б) Перший протокол 1954 року до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року.

Кабінету Міністрів України

Внести зміни до роботи окремих органів виконавчої влади державних та місцевих органів, до компетенції яких відносяться питання зі сфери культури та інформаційної політики

1. Створити окремий орган (відомство) з функцією контролю за реалізацією політики у сфері охорони культурної спадщини.

- Вивести з переліку повноважень Міністерства культури і інформаційної політики України та органів місцевого самоврядування сферу контролю за діяльністю у сфері охорони культурної спадщини, створивши окремий підпорядкований Кабінету Міністрів України контролюючий орган, внести відповідні зміни до законів України таким чином, щоб розмежувати повноваження з формування політики охорони культурної спадщини і контролем за її виконанням.

- Такий орган контролю, підпорядковується Кабінету міністрів України, має мати структурні підрозділи за територіальним принципом, у тому числі у Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, що здійснюватимуть свою діяльність незалежно від органів місцевого самоврядування. Таким чином, органи місцевого самоврядування, Міністерство культури та інформаційної політики України, відповідальний за формування та реалізацію політики у сфері культури орган державної влади Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, залишають за собою повноваження з формування політики у сфері охорони культурної спадщини, але звільняються від

необхідності здійснювати контроль, а новоутворені органи контролю культурної спадщини стають інституційно стабільними та не залежать від впливу місцевої політики і її спроможності у цій сфері.

- Такий орган здійснює нагляд за дозвільними процедурами у сфері містобудування та земельної політики в частині охорони об'єктів нерухомої культурної спадщини, визначає необхідність проведення археологічної експертизи, здійснює контроль за веденням археологічних та пошукових робіт, за порядком ведення державного обліку музейного фонду України.

- Такий контрольний орган має здійснювати моніторинг стану об'єктів нерухомої культурної спадщини, у координації з науковими інститутами та в інтересах розслідування злочинів проти культурної спадщини, зокрема тих що здійснені підконтрольними РФ організаціями під час окупації півострова Крим.

- Такий контролюючий орган входить в довідні органи при Міністерстві культури і інформаційної політики України та при органах місцевого самоврядування, які беруть участь у формуванні політики в сфері культурної спадщини; здійснює нагляд за заповідними територіями, об'єктами культурної спадщини та дотриманням режиму їх зон охорони; здійснює планові та позапланові перевірки на цих об'єктах; координує свою діяльність із правоохоронними органами та службою з будівельного контролю.

- До задач такого органу з контролю належить здійснення моніторингу в інтересах розслідування злочинів проти культурної спадщини, зокрема тих, що здійснені підконтрольними Російській Федерації адміністраціями/організаціями під час тимчасової

окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

- У складі органу контролю культурної спадщини створюються інспекційні структурні підрозділи, що здійснюють патрулювання за територіальним принципом, з метою охорони нерухомих пам'яток культурної спадщини, що знаходяться за межами населених пунктів. Працівники таких структурних підрозділів повинні мати право: перевіряти документи на право проведення археологічних та пошукових робіт, зупиняти чи припиняти видані дозволи на їх проведення, доставляти осіб які здійснюють правопорушення в сфері культурної спадщини до органів Національної поліції, вилучати в них спеціальні засоби, за допомогою яких робиться така діяльність, проводити фотографування, звукозапис та відеозйомку як додаткові заходи для запобігання та розкриття порушень, складати протоколи про адміністративні та кримінальні порушення в сфері охорони культурної спадщини, вільно відвідувати підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність на територіях зон охорони об'єктів культурної спадщини, перевіряти документи, що посвідчують особу під час здійснення своїх посадових обов'язків, використовувати відповідно до законодавства спеціальні засоби.

2. Здійснити реформування всієї структури Міністерства культури і інформаційної політики України (МКІП).

Здійснити реорганізацію структури МКІП таким чином, щоб забезпечити ефективну діяльність апарату, прозорість підпорядкування та звітності (як внутрішньої, так і зовнішньої). МКІП має формувати, реалізовувати державну політику у сфері культури, мови, релігії та інформації, а також забезпечувати збереження

та примноження культурної спадщини України, сприяти розвитку культурних та креативних індустрій, зокрема через освіту та культурні ініціативи, активному залученню суспільства до такої діяльності, створенню та укріпленню зв'язків у сфері культурної політики між компетентними та іншими зацікавленими державними та місцевими органами влади, здійснювати просування цифрового культурного контенту та послуг на території України та за її межами. Повноваження в сфері контролю за діяльністю з охорони культурної спадщини повинні бути передані окремому органу підзвітному Кабінету Міністрів України. МКІП має сприяти визначенню та ефективній реалізації зовнішньої культурної та інформаційної діяльності України, та діяльності, що стосується українських закладів за кордоном.

Міністерству культури та інформаційної політики України (МКІП).

Внести зміни до окремих видів діяльності та нормативних актів органів виконавчої влади, та їх структурних підрозділів:

1) Забезпечити відкритість та прозорість роботи МКІП, публікацію у відкритому доступі планів роботи та звітів (щомісячних, кварталних, піврічних та річних) про їх виконання.

2) Забезпечити здійснення постійного оновлення інформації, розміщеної на офіційному сайті МКІП, що стосуються його роботи, її результатів та нормативно-правової бази діяльності органу.

3) Внести зміни в Положення про музейний фонд України (далі – Положення) та до Інструкції з організації обліку музейних предметів, зокрема, передбачивши детальні процедури державного обліку археологічних предметів,

---

як тих що передаються до музейного фонду України приватними особами, тих що були знайдені випадково та вилучені з незаконного зберігання, визначити терміни протягом якого такі предмети мають бути заявлені на реєстрацію.

4) Передбачити відповідно до Положення МКІП функціонування єдиного загального електронного міжвідомчого реєстру культурних цінностей, що становлять історичну, археологічну, мистецьку цінність, яку мають наповнювати відповідні культурні та наукові установи. База даних цього реєстру повинна містити категорії, що використовуються в музейному обліку культурних цінностей, а також у діяльності правоохоронних органів, органів охорони культурної спадщини.

5) Запровадити реєстр обліку об'єктів нерухомої культурної спадщини України по аналогії з реєстром культурних цінностей. Він має бути відкритою інтерактивною платформою та повинен створюватись у комплексі з геоінформаційною системою, пов'язаною з земельним кадастром України, та даними містобудівних кадастрів населених пунктів, або як частина загальнонаціонального містобудівного кадастру. Реєстр повинен містити категорії даних облікової документації нерухомих об'єктів культурної спадщини, їх значимість як культурної чи історичної цінності, статус (пам'ятка національного чи місцевого значення, пам'ятка ЮНЕСКО, пам'ятне місце), його стан до моменту знищення чи пошкодження внаслідок збройної агресії РФ проти України з 2014 року, обставини такого знищення та пошкодження (дата, час, виконавці, засоби здійснення правопорушення тощо), норми права – національного та міжнародного, зокрема гуманітарного, які стосуються

обов'язків держави-окупанта щодо поводження з культурними цінностями, – які було порушено. Реєстр повинен бути пов'язаний з даними єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, повинен бути зручним у використанні, органами державної та місцевої влади, що виконують повноваження у сфері містобудування, будівельного контролю, органами з контролю у сфері культурної спадщини, правоохоронними органами, приватними установами та особами що здійснюють свою діяльність у сферах реставрації та дослідження нерухомих об'єктів культурної спадщини, в сфері містобудування та землекористування.

6) Створити реєстр втрачених культурних цінностей, тих що знаходяться у власності інших держав, цінностей що було втрачено або що зниклими через різні історичні події, так і тих, і що були викрадені та вивезені незаконним шляхом, місце перебування яких та форму власності потенційно може бути встановлено, які можуть бути повернуті до України шляхом придбання або обміну музейним фондом з іншими країнами, так і в результаті кримінального розшуку та конфіскації у рамках роботи українських та міжнародних органів правопорядку. Такий реєстр повинен бути створений по аналогії з реєстром культурних цінностей, з аналогічним набором даних про об'єкти.

7) Надати дані з реєстрів, визначених у п. 2-3 нижче компетентним органам правопорядку, Міністерству закордонних справ України та іншим державним органам влади України з метою притягнення до відповідальності, реалізації принципу невідворотності покарання та створення бази для подальшої відбудови, відшкодування та повернення викраденого.

---

8) Запровадити профільний розділ на офіційному веб-сайті міністерства, присвячений діяльності щодо реалізації політики, направленої на захист культурної спадщини України в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі.

9) Спільно з Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України, правоохоронними органами України, зокрема прокуратурою України, та іншими державними органами влади здійснювати постійний моніторинг, фіксацію та періодичне інформування, зокрема суспільства, щодо будь-яких незаконних переміщень культурних цінностей України владою Російської Федерації, маршрутів таких цінностей, причетних до такого переміщення та їх фактичного місцеперебування. Всі виявлені цінності та інформація щодо них має бути занесена до відповідного електронного міжвідомчого реєстру, та поширена з міжнародними партнерами (до моменту створення окремих органів контролю у сфері охорони культурної спадщини, надалі ці функції передати їм).

10) Створити спільно з правоохоронними органами України окремий реєстр осіб, відповідальних за вчинення правопорушення щодо культурних цінностей України. Внести на розгляд уряду України перелік таких осіб для їх подальшого внесення до санкційного списку, або накладення на них інших дисциплінарно-правових санкцій (до моменту створення окремих органів контролю у сфері охорони культурної спадщини, надалі ці функції передати їм).

11) Створити сталі, прямі механізми фінансування археологічних експедицій, зокрема тих, що займаються рятівними археологічними роботами, необхідність ведення яких

виникає через злочинні дії осіб, що призвели до пошкодження чи руйнування археологічної пам'ятки, та через природні процеси, що змінюють ландшафт.

Інституту археології НАН України разом із Міністерством культури та інформаційної політики України, Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України.

Здійснити відповідні дії в рамках законодавства України:

1) Розробити та оприлюднити "Порядок проведення археологічної експертизи" на основі запропонованих змін до законодавства щодо "археологічної експертизи" та положень вище перелічених актів, у якості обов'язкової процедури, що передуює розробці та погодженню проектів містобудівної документації.

2) Оновити відповідні інструкції реагування у випадку надзвичайної ситуації або збройного конфлікту в Україні.

Закладам, що зберігають на постійній основі об'єкти культурної спадщини (музеям, галереям, архівам, бібліотекам, заповідникам, науковим інститутам тощо), за підтримки Міністерства культури і інформаційної політики України:

1) Налагодити інституційну спроможність на постійній основі забезпечувати оцифрування музейних фондів.

2) Створити механізми швидкого реагування у випадку надзвичайної ситуації або збройного конфлікту відповідно до прописаних у першому і другому протоколі Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Офісу Генерального прокурора України, регіональним прокуратурам, Національній поліції України, Службі Безпеки України, Державній прикордонній службі України, Державній митній службі України:

1) Підвищити інституційну спроможність правоохоронних органів, порядку рівня знань Держмитслужби та Держприкордонної служби в частині роботи з об'єктами культурної спадщини, з метою більш ефективного розшуку та повернення викрадених цінностей, боротьби з пограбуванням та знищенням культурних пам'яток України, протидії контрабанді культурними цінностями.

2) Створити в Офісі Генерального Прокурора України структурний підрозділ, який спеціалізуватиметься в галузі злочинів проти культурної спадщини України.

Запропонований порядок реалізації дій, передбачених розділом цих Рекомендацій

1) Верховна Рада України має завершити ратифікації міжнародних договорів з питань захисту та охорони культурної спадщини, розпочинає консультації з питання ратифікації Конвенції ЮНІДРУА.

2) Верховна Рада України має закріпити законодавчо термінологію у діючому законодавстві України, що буде надалі визначено в національно-правових актах: приведено у відповідність, врегульовано розбіжностей з міжнародним правом, зокрема у Законах України "Про охорону археологічної спадщини", "Про охорону культурної спадщини", "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей".

3) Верховна Рада України законодавчо вдосконалює Кримінальний Кодекс України

щодо питання посилення відповідальності та підвищення рівня тяжкості злочинів у сфері культурної спадщини, врегульовує розбіжності в тлумаченні термінів у Кримінальному Кодексі України, законодавством в сфері охорони культурної спадщини та Міжнародного гуманітарного права.

4) Верховна Рада України вносить на розгляд рекомендації та ухвалює необхідні зміни до Закону України "Про музейну справу" та, відповідно до внесених змін доручає Кабінету Міністрів України удосконалити порядки "Положення про музейний фонд України" та "Інструкцію з організації обліку музейних предметів", запроваджуючи процедури диджиталізації обліку музейної спадщини.

5) Верховна Рада України вносить та ухвалює зміни до Законів України "Про охорону археологічної спадщини", "Про регулювання містобудівної діяльності", де прописує поняття "археологічна експертиза" у якості обов'язкового етапу розроблення та погодження проєктів містобудівної документації.

6) Верховна Рада України вносить та ухвалює зміни до Закону України "Про охорону культурної спадщини", де розмежовує сферу контролю і реалізації політики, надалі Кабмін створює необхідну службу з контролю, реформує структуру Міністерства культури.

7) Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики та Міністерство культури та інформаційної політики України розробляють механізм протидії незаконному обігу археологічних предметів та подають Верховній Раді України проєкти змін до діючого законодавства України.

Післямова

Одним із основних загальних висновків аналізу стану культурної спадщини на окупованих територіях, актуальної ситуації із політикою історичної пам'яті і національною свідомістю в окупованому Криму, етнічною, демографічною і культурною політикою, яка здійснювалася в Криму протягом життя останніх трьох поколінь, тобто 75-ти років, аналізу чинного законодавства України щодо культурної спадщини є існування загальної тенденції незмінності державної політики в усіх цих сферах не лише в окупованому Криму, а подекуди і на неокупованих територіях України із часів УРСР. Нагальність реформ в галузі управління і охорони культурних цінностей, імплементації норм міжнародного права в українське законодавство є тим більш актуальним у зв'язку із початком переговорних процесів доєднання

України до Європейського Союзу. Реформування сфери культури, напрацювання демографічної і міграційної політики, посилення ролі громад і створення системи допомоги держави у їх функціонуванні – все це є складові культурної політики, політики пам'яті і національної ідентичності. Без здійснення цих реформ створення людиноцентричного європейського простору є неможливим, деокупація територій може обернутися сепаратистськими рухами, а колосальні зусилля, які ми зараз докладаємо у веденні війни проти Російської Федерації, загибель наших громадян виявляться марними. Все це призведе до критичної політичної кризи, яку ми ще не пережили, котра поставить під загрозу існування держави. Отже, ми, експерти напрямку культурної політики, вважаємо за необхідне якомога швидше розпочати означені реформи.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
ОРГАНАМ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ОКУПАЦІЇ
ТА ВИКЛИКІВ У ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТОТ АР КРИМ ТА м. СЕВАСТОПОЛЬ
ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ

Андрій Щекун, Юрій Смелянський

Без підтримки громадян України, які на момент початку окупації були тим чи іншим чином вбудовані в систему суспільно-політичних, економічних, інформаційних, освітніх та інших відносин у державі в цілому та регіоні Кримського півострова та мали ресурс впливу на свідомість окремих частин основної маси населення України в цілому, території Кримського півострова або іншої території нашої держави, яке постійно проживало на тимчасово окупованих територіях, дії окупаційних сил не мали б успіху або принаймні були б дуже ускладнені. Встановлення, зміцнення та функціонування окупаційного режиму було б неможливим без допомоги громадян України.

Деокупація українських територій, особливо тих, які тривалий час перебували в окупації, ставить як необхідність два масштабні завдання:

1. Відновлення справедливості у тому вигляді, в якому громадська думка визнала б це відновлення справедливим по відношенню до осіб, які стали на шлях колабораціонізму під час війни та окупації.

2. Забезпечення національної безпеки у довгостроковій перспективі у контексті

можливостей явних та прихованих колабораціоністів надавати допомогу агресорам по всій території України та, зокрема, на деокупованих територіях.

У цьому контексті стратегічним завданням щодо забезпечення національної безпеки у довгостроковій перспективі є питання мінімізації можливостей для колабораціоністів діяти на користь агресора на території України.

На сьогодні кримінальним кодексом України надається загальне визначення колабораціонізму. Відповідно до цього визначення практично будь-який громадянин України може бути звинувачений у колабораціонізмі. Крім того, такий підхід посилює проблематику питань кадрового голоду на деокупованих територіях.

Колабораціонізм багатоаспектний і без чіткого визначення видів та прояви колабораціонізму неможливо відновити справедливість у цьому важливому питанні процесів реінтеграції деокупованих територій та забезпечити позитивний результат державної політики з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

З огляду на важливість та актуальність питання експертами рекомендується виконати

Постанову Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи», затвердженої 22 вересня 2016 року, в якій зазначено в пункті 2. підпункту 1) абзацу 3:

– прийняти закон України «Про колабораціонізм та очищення влади (люстрацію) в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі».

Громадськість неодноразово зазначала про необхідність виконання Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи», прийнятої 22 вересня 2016 року, що є аргументованою необхідністю та базовим важливим документом у формуванні та реалізації державної політики України з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

У підсумку з вищезазначених обґрунтувань пропонуємо наступні рекомендації:

I) Верховній Раді України та комітетам Верховної Ради України розробити та прийняти Закон України «Про колабораціонізм та очищення влади (люстрацію) в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» на виконання пункту 2. підпункту 1) абзацу 3 Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи», прийнятої 22 вересня 2016 року.

II) Президенту України, голові Верховної Ради України забезпечити виконання пункту 2. підпункту 1) абзацу 3 Постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи та способи», прийнятої 22 вересня 2016 року.

Враховуючи рекомендації експертної спільноти та відповідно вже існуючої вищезазначеної Постанови Верховної Ради України доцільно розглянути питання нових термінів та їх лексичне визначення у майбутньому законодавстві України, що, сподіваємося, буде розроблено та прийняте в найближчий час.

Пропонуємо до проекту Закону України «Про колабораціонізм та очищення влади (люстрацію) в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» наступні терміни у сфері гуманітарної політики та їх визначення:

1. Освітній колабораціонізм – добровільне зайняття керівних посад в освітніх установах на тимчасово окупованих територіях України, інших територіях Російської Федерації; знищення/участь у знищенні українських книг, навчальних матеріалів, наочних посібників; організація, проведення, участь у освітніх заходах, що мають на меті милітаризацію та зміну свідомості учнів, схилення їх до підтримки держави-окупанта Російської Федерації, схвалення ведення війни проти України, готовність до участі у війні проти України на стороні держави-агресора Російської Федерації; публічні заяви щодо підтримки окупації території України; ведення агітації, роз'яснювальної роботи на користь держави-окупанта, у тому числі заклики, агітація про вступ на службу до збройних сил, інших підрозділів держави-агресора

Російської Федерації; публічне схвалення ведення війни проти України; заклики до знищення держави України та її громадян.

2. Науковий колабораціонізм – добровільна передача результатів наукових досліджень та наукових розробок на користь окупаційній адміністрації Російської Федерації; участь у російських наукових проектах; у наукових проектах, що фінансуються або спів фінансуються російською стороною; участь у наукових та/або науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, інших заходах з обговорення або обміну науковими досягненнями, технологічними розробками тощо, що проводяться на території держави-агресора, на окупованих територіях України, відео-конференціях, що проводяться російською стороною та /або за участю представників російської сторони. У тому числі, що фінансуються або спів фінансуються російською стороною; публікація наукових статей, інших матеріалів за підсумками наукових досліджень у російських виданнях чи фінансованих повністю чи частково російською стороною.

Добровільне зайняття керівних посад у наукових установах на тимчасово окупованій території України; публічні заяви щодо підтримки окупації території України з боку Російської Федерації; ведення агітації, роз'яснювальної роботи на користь держави-окупанта, у тому числі заклики, агітація про вступ на службу до збройних сил, інших підрозділів держави-агресора; публічне схвалення ведення війни проти України; заклики до знищення держави України та її громадян.

3. Релігійний колабораціонізм – добровільна згода та переорієнтація діяльності релігійної громади та лідера релігійної громади на користь окупаційній адміністрації

Російської Федерації. Вчинені дії релігійної організації/громади та духовних наставників щодо сприяння окупації суверенної території держави України, встановленню та функціонуванню окупаційного режиму Російської Федерації. Організація збору допомоги, заклики до надання допомоги у релігійних громадах, серед віруючих та інших соціальних групах для збройних формувань Російської Федерації, інших громадсько-політичних структур держави-агресора; публічне схвалення ведення війни проти України; заклики до знищення України та її громадян, які ведуть війну проти України. Психологічна підтримка та ідеологічне заохочення у свідомості людей на ведення війни проти України, вбивства громадян України, участь у військових злочинах на території України.

4. Інформаційний колабораціонізм – добровільне керівництво, відкриття та забезпечення функціонування засобів масової інформації (ЗМІ) на тимчасово окупованій території України, що виконують роль пропаганди Російської Федерації; співпраця з окупаційною адміністрацією Російської Федерації в інформаційній сфері; участь у створенні антидержавних наративів, що направлені на формування сприйняття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та територіях інших держав, та її політики як ворожої нелюдської щодо мешканців тимчасово окупованих територій України; участь у пропаганді та просуванні ідей «російського світу» у ЗМІ; створенню та поширенню контенту інформаційної пропаганди та агітації про вступ на службу до збройних формувань Російської Федерації, інших громадсько-політичних структур держави-агресора; публічне схвалення ведення війни проти України;

заклики до знищення суверенітету, територіальної цілісності України та її громадян; заклики до насилля та розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

5. Культурний колабораціонізм – добровільна згода, співпраця громадянина України та його дії, що спрямовані на допомогу окупаційній адміністрації Російської Федерації на тимчасово окупованій території України у сфері культури, наслідком яких є знищення матеріальної і нематеріальної культурної спадщини та системи культурних цінностей української політичної нації; добровільне зайняття керівних посад в установах культурного простору на тимчасово окупованих територіях України, інших територіях Російської Федерації; публічні заяви щодо підтримки окупації території України; ведення агітації, роз'яснювальної роботи на користь держави-окупанта, у тому числі заклики, агітація про вступ на службу до збройних формувань Російської Федерації, інших громадсько-політичних структур держави-агресора; публічне схвалення ведення війни проти України; заклики до знищення України та її громадян.

Дії, що спрямовані на допомогу окупаційній адміністрації Російської Федерації у знищенні культури та системи цінностей української політичної нації, виражаються в експропріації рухомих експонатів культурної спадщини з му-

зеїв та виставкових комплексів на тимчасово окупованій території України, музеїв та виставкових комплексів на території інших держав, де вони демонструвалися, включаючи приватні колекції; переміщення експонатів культурної спадщини з тимчасово окупованої території України на інші території, що належать чи пов'язані з державою-окупантом; підготовка та проведення ремонтних та/або реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України, які ведуть до знищення та/або руйнування цих об'єктів, ліквідації їхньої історичної цінності; зміна цільового призначення територій, на яких розміщені об'єкти культурної спадщини; проведення археологічних розкопок; дії, що обмежують вільне функціонування української мови та мов корінних народів на території України; перепрофілювання та зміна репертуару театрів на тимчасово окупованих територіях України як інструменту прийняття цінностей «руського світу»; заборона та реалізація заборон чи добровільна відмова на прокат та/або демонстрацію кінофільмів українського виробництва на тимчасово окупованих територіях України; незаконне вивезення культурних цінностей за межі тимчасово окупованої території України; знищення української національної ідентичності.